

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIográfIA, MŰVÉSZET

Tandori Dezső: A csend fája

„Gyönyörű év kezdődött”

Gion Nándor hátrahagyott írásai

Bartha Ákos, Markó Béla,

Borsodi L. László tanulmánya

Buda Ferenc jegyzete

Pócs Péter plakátjai

2017

FEBRUÁR

forrás

49. ÉVFOLYAM 2017. 2. SZÁM

<i>Tandori Dezső</i>	3	Lódni; Táv-köz; A csend fája; Az egybeesési szögség <i>(versek)</i>
<i>Gion Nándor</i>	5	Hátrahagyott írások <i>(I. rész)</i>
<i>Kalmár András Márton</i>	30	Óhaj; Hársillatú dallam; Pirkadat; Múzeumkert <i>(versek)</i>
<i>Pintér Lajos</i>	34	Fiatalok a jövőnek <i>(Kalmár András Márton verseihez)</i>
<i>Doncsev Toso</i>	36	A pékkisasszony; Ilona-nap
<i>Bartha Ákos</i>	40	Bal vagy jobb? <i>(Németh László minőségyszocializmusa és Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikalizmusa)</i>
<i>Markó Béla</i>	58	Palimpszeszt <i>(A szerepjátszás ars poeticája Szilágyi Domokosnál)</i>
<i>Buda Ferenc</i>	64	Pócs Péternek üdvözet
<i>Borsodi L. László</i>	81	Baka István költői testamentumának záradéka és poétikája irányváltásának részdokumentuma

Márkus Béla	92	A „között, a köztesség, a közép” kalauza – <i>Tóth László újabb könyvei</i> –
Papp Máté	104	A nagy látvány (Villányi László: <i>Kimméria</i> – <i>Lévai Ádám grafikáival</i>)
Balázs Géza	107	Elfeledett írónemzedékünk (Szakonyi Károly: <i>Írók</i> <i>lámpafénynél</i>)
Sájter Laura	110	Utódaink emberségéért (A 125 éve született <i>Reményik Sándor tiszteletére készült kötetről</i>)

Pócs Péter plakátjai

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét
 Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
 Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
 Felelős kiadó: Füzi László • A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét,
 Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@mail.datanet.hu • Tördelés:
 VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
 Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.;
 Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos** (szerkesztő),
Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek:
Bahget Iskander, Dobozi Eszter, Komáromi Attila • Szerkesztőségi órák
 munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája •
 A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza!
 • Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
 Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a
 kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen
 a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest.
 Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
 (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
 Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Tandori Dezső

Lódni

*Bajlódni kell;
nem lehet
elégbajlódni,
semmibajlódni.*

Táv-köz

*Te távlt-közelt
távban mérsz.
Én közben...*

*

A csend fája

*A hangsúly nem esik
messze a csend
fájától.*

Az egybeesési szögség

*Az esési szög, a beesési szög,
a kiesési szög, a szögre
akasztott szög, két egybe-
esési szög, az egybeesési
szög, az egységbeesési szög,
a kétségbeesési szög:
nem esik messze
hangsúlytalan sem.*

Gion Nándor hátrahagyott írásai

1. rész¹

[Újévi köszöntő 1990]²

Boldog új évet kívánok minden kedves hallgatónknak!

Sokféle boldogságot kívánok, mindenkinek olyat, amilyent éppen szeretne. Azért mondom ezt így, mert az elmúlt esztendőben hatalmasat mozdult körülötünk a világ, és azok az emberek mozdították meg, akiknek évtizedeken keresztül szigorú előírásokkal adagolták a csupán egyfajta boldogságot. Ezért aztán az emberek egyáltalán nem voltak boldogok.

Bejártam valamikor ezt a világot, amikor még mozdulatlan volt. Sehol sem láttam olyan szép fenyőfákat, mint Erdélyben, és sehol sem láttam annyi elgyötört, szomorú embert, mint ott a gyönyörű fenyőfák között. Talán még Moszkvában. Ott is sok volt a szomorú ember, lehorgasztott fejjel nyüzsgöttek körülöttem, és én zavaromban a nagyáruházban vettem egy borsapkát, amely kellemesen melegítette a fejemet, de az első hóesés után úgy megbüdösödött, hogy el kellett dobnom. Varsóban egy hídon fél napig figyeltem egy fiatalembert, aki szép borostyán nyakékeket árult. Sokan jártak a hídon, sóvárogva nézték a borostyánokat, de senki sem vásárolt. A Palócföldön egy tiszta vízű folyó mellett ültem, és a csillogó, tarka kavicsokat néztem, mélyen a víz alatt. Azt mondják, később bemocskolódott az a folyó is, a halak hápogva jöttek fel a víz tetejére, és fehér hasukat az ég felé fordították. Sehol sem láttam olyan szép jegenyesorokat, mint a Dunántúlon, a Balaton környékén. Egyszer egy nagy vihart is átéltem ott, akkor kettéhasadt egy magas jegenyefa, és mindenki láthatta, hogy korhadt volt a belseje.

A jegenyesorok azonban továbbra is megmaradtak. Nem csoda hát, ha mozdult körülöttünk a világ.

1 Az itt közreadott különböző műfajú, különböző alkotói periódusokban született prózai szövegeket az író hagyatékában (OSzK Kézirattár, Fond 583/21.) megtalálta és Gion Eszter szíves hozzájárulásával – megköszönve Simon Lászlónak a rögzítésükben és Szaszovszky Ágnesnek az ellenőrzésükben adott segítségét – gépiratból közreadja Kurcz Ádám István. Ezek az írások sem Horváth Futó Hargita *Gion Nándor bibliográfiájában* (Családi Kör, Újvidék, 2010), sem a *Gion-életműkiadás* megfelelő kötetében (*Műfogsor az égből*, illetve *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Noran Libro 2010, illetve 2011) nem szerepelnek, így a jelen válogatással megkezdett sorozat e kötetek kiegészítésének, az életműkiadás folytatásának tekintendő. Azoknál a szövegeknél, amelyeknél sikerült felkutatni, megadtuk első közlésük helyét és idejét, közreadásuk mostani sorrendjét nem műfaji kategóriák szerinti csoportosításuk határozta meg, hanem a közöttük meglévő, őket gazdagon áthálózó asszociációs lehetőségek, amiktől ez a kis csokor írás reményeink szerint egyvégtében is élvezetes olvasmány lesz.

2 Elhangzott az Újvidéki Rádió magyar adásában 1990. január 1-jén.

És erre mifelénk? Itt is szépek a fenyőfák és a jegenyefák, a bórsapkák itt is megbüdösödnek néha, a folyóink pedig egyre szennyezettebbek. És nekünk is sokáig előírászerűen adagolták, hogy mikor, miként és miért legyünk boldogok. Persze megpróbáltunk cselezgetni. Emlékszem régi szilveszteréjszakákra, amikor a férfiak ócska mézciropálinkával kábították magukat, aztán a befagyott folyó jegén rikoltoztak az ég felé, mint a nyakörves kutyák teliholdas nyári éjszakákon, az asszonyok pedig ünneplő fekete ruhában, mint a varjak, osontak a reggeli szentmisére. Titokban megpróbálták boldogok lenni a maguk módján. Szeretném azt hinni, hogy a most elmúlt éjszakán valamennyien boldogok voltunk a magunk módján. Próbáljunk meg ugyanúgy boldogok lenni az egész 1990-es új esztendőben. Tudom, hogy nehéz lesz. Anyagiakban szegények vagyunk, és az új évben talán még szegényebbek leszünk. De legalább hagyjanak bennünket boldognak lenni nyíltan, hangosan és félelem nélkül a magunk módján, mindenkinek kívánsága szerint.

Még egyszer boldog új évet kívánok minden kedves hallgatónknak.

Gyönyörű év kezdődött

Karácsonykor még szelíden és békésen viselkedtünk, ahogyan az illik, az elkövetkező napokban azonban egyre idegesebbek lettünk, az új év első óráit pedig kimondottan harciasan vártuk meg, ilyenkor leginkább kimentünk a temetőbe, amivel azt bizonyítottuk, hogy nagyon bátrak vagyunk, mert éjszaka is ki merünk menni a temetőbe, ott aztán minden különösebb ok nélkül dühösen egymásnak estünk és birkóztunk a behavazott sírok között, egymás nyakát szorongatva dulakodtunk a hóban, nem tudtuk pontosan, hogy miért vagyunk ennyire dühösek, talán azért, mert mindig elégedetlenek voltunk az elmúlt esztendővel. Amikor teljesen kimerültünk a birkózásban, akkor csatakosan, és kissé megnyugodva elmentünk a temető széléhez, leültünk a temetőfalra, lábunkat a töltés fölé lógattuk, néztük a töltés mögött a befagyott folyót, és nem értettük, hogy a felnőttek a távolban miért kurjongatnak jókedvűen, hiszen ők is tudhatták, hogy rossz volt a régi esztendő, persze nyilván reménykedtek, hogy az új esztendő jobb lesz, és ezért kurjongattak, tulajdonképpen akkor már mi is reménykedtünk egy kicsit, hogy esetleg jobb lesz az új esztendő, csak hogy ilyenkor mindig felbukkant a folyó mellett Szluka Anti, és éktelen hangosan és nagyon hamisan énekelt. Hatalmas léptekkel jött a temetőfal mellett, torkaszakadtából bömbölt, Szluka Anti egyébként töksüket volt, bizonyára nem is tudta, hogy milyen hangosan és hamisan énekel, mi azonban jól tudtuk, hogy ilyen csúnya ordibálás után az új év sem hozhat sok jót a számunkra, és ismét dühösek lettünk, Szluka Anti azonban nem törődött velünk, ordítózva végigment a töltésen, és amikor a házak közé ért, betört néhány ablakot, és csúnyán végigénekelte az utcákat. Másnap bűnbánóan kifizette a betört ablakokat, és egész évben csöndesen és szelíden viselkedett, mint a süket emberek általában, a következő újesztendő első óráit azonban ismét megénekelte hangosan és hamisan, és sorra megrontotta az éveinket. Ezért egyszer elhatároztuk, hogy megverjük Szluka Antit egy hangos éjszakán.

Szilveszter estéjén Hodonicki Oszkár, Virág Péter és én elmentünk Tóth Elekhez, hogy nála várjuk be az éjfél, és hogy megbeszéljük, hogyan bánunk el Szluka Antival. Tóth Elekéknek hosszú, nagy házuk volt, behúzódtunk a legmelegebb szobába, és megbeszéltük, hogy meglapulunk a temetőfalon, és amikor az ordító Szluka Anti odaér, a nyakába ugrunk, leteperjük, és addig rugdosuk, amíg örök életére elmegy a kedve az énekléstől. Többször megbeszéltünk minden részletet, talán túl sokat is beszélünk, mert lassanként rájöttünk, hogy négyen is gyöngék vagyunk ahhoz, hogy elbánjunk a nagydarab Szluka Antival. Kétségbeesetten és dühösen néztük egymást, és majdnem egymásnak mentünk, pedig még nem érkezett el az újesztendő. Tóth Elek akkor azt javasolta, hogy a szomszédból hívjuk át Fehér Lajost, hátha segítene nekünk, vele együtt meg tudnánk verni Szluka Antit. Nem nagyon bíztunk Fehér Lajosban, erős, zömök legény volt ugyan, de igen magába zárkózó, jámbor természetű, sohasem verekedett még, Tóth Elek azonban mégis áthívta a szomszédból. Fehér Lajos örült, hogy meghívtuk magunk közé, úgy látszik, szilveszter éjszakáján még ő sem szeretett magányos lenni, gyerekek között is jobban érezte magát, mint egyedül. Elmondtuk neki, hogy meg kell verni Szluka Antit, mert hangos és hamis éneklésével megrontja a mi éveinket. Erre már elkedvetlenedett Fehér Lajos, a fejét rázta, és azt mondta, hogy nem hajlandó senkivel sem gorombáskodni. Tóth Elek ekkor áthozott a konyhából egy üveg eperpálinkát, poharakat is hozott, és töltött mindannyiunknak a pálinkából. Mi csak belenyaltunk, Fehér Lajos azonban tisztességgel ivott. A harmadik pohár után kipirult az arca, és kijelentette:

– Rendben van, ma éjszaka megverjük a Szluka Antit. Nem engedhetjük meg, hogy megrontsa az éveinket.

Gyorsan töltöttünk neki még egy pohár eperpálinkát, és nagyon boldogok voltunk.

Akkor belépett a meleg szobába Tóth Elek Matild nevű nővére. Tóth Matild amolyan rosszféle lány volt, esténként rosszféle kocsmákba járt, és összeadta magát teherautó-sofőrökkel, idénymunkásokkal és más állhatatlan fickókkal. Most is valami rosszféle kocsmából jöhetett, mert egyik szeme lilán bedagadt.

Fehér Lajos gyorsan felhörpintette a negyedik pohár pálinkát is, és most már harciasabb volt, mint mi. Felugrott és megkérdezte:

– Ki bántotta magát, Matildka? Mondja meg, és én agyonverem a gazembert.

Tóth Matild nem mondta meg, hogy ki bántotta, hanem Fehér Lajos vállára borult és elsírta magát. Leültek egymás mellé, Fehér Lajos gyöngéden simogatta Tóth Matild dagadt arcát, aztán a haját simogatta, később a mellét is. Azután átmentek a szomszéd szobába, és nemsokára ágynyikorgást hallottunk.

Akkor elcsüggedtünk egy kicsit, attól tartottunk, hogy Fehér Lajos megfeledezik a mi ügyünkről. De nem feledkezett meg rólunk, mert amikor visszajöttek a szomszéd szobából, csillogó szemekkel biztosított bennünket:

– Gyönyörű esztendő jön hamarosan.

Jókedvűen iszogatót tovább, Tóth Matild sem sírt már, jókedvűen mosolygott, egészen év végéig mosolygott. Éjfélkor boldog új évet kívántunk egymásnak, és indultunk volna a temetőbe, csak hogy Fehér Lajos alig tudott felállni a széké-

ról, és nagyon búzlott az eperpálinkától. Felrángattuk, ráadtuk a télikabátját, és kituszkoltuk a szobából.

Mentünk a temető felé, kissé lassan haladtunk a botladozó Fehér Lajossal, és amikor beértünk a temetőbe, Fehér Lajos sóhajtva leült az egyik sír szélére.

– Megpihenek egy kicsit, gyerekek – mondta.

Éktelenül dühösek lettünk, akárcsak az előző években. Előbb Fehér Lajost néztük dühösen, aztán már egymást, és hirtelen egymásnak rontottunk. Birkózni kezdtünk, dühödtebben birkóztunk, mint bármikor máskor, és jóval tovább is, mert még mindig a hóban hemperegtünk, amikor a folyó felől felhangzott Szluka Anti bömbölése. Felugráltunk, kerestük Fehér Lajost. Ő már régen lefordult a sír széléről, és aludt a sír mellett a hóban. Odarohantunk hozzá, ébresztgettük, hóval dörzsöltük az arcát, pofozgattuk, de ő nem ébredt fel. Akkor elkezdtük rugdosni, először csak gyöngéden, de aztán egyre erősebben rugdostuk, a töksüket Szluka Anti meg énekelt hangosan és hamisan a folyó mentén, hallottuk, hogy elhalad a temetőfal mellett, és később a távolból üvegcsörömpölést is hallottunk, ismét betört néhány ablakot.

Addigra sikerült életre rugdosni Fehér Lajost. Felállt, körülnézett a temetőben, és megkérdezte:

– Újév van már?

– Igen – mondtuk szomorúan.

– Gyönyörű év kezdődött – mondta elégedetten Fehér Lajos, és elkezdett énekelni.

Majdnem olyan hangosan és majdnem olyan hamisan énekelt, mint Szluka Anti. Riadtan közrefogtuk, vezettük ki a temetőből, szerettünk volna minél gyorsabban hazaérni vele, de ő csak lassan tántorgott közöttünk és hangosan énekelt, nagyon örült az újesztendőnek. A házuk előtt hagyta abba az ordibálást, és megint azt mondta nekünk:

– Gyönyörű év kezdődött, higgyétek el nekem.

Ma sem tudom, hogy miért, de akkor majdnem elhittük neki.

[Akármit is hoztak...]

Akármit is hoztak – jót vagy rosszat – az elvonuló esztendőők, ezek a napok így karácsony és újév között számomra mindig a legszebbek voltak. Ez a mai nap is. Azt hiszem, egészen izgalmas regényfejezetet sikerült írnom valamikor egy János-napi kártyapartiról. Nagy tétekben ment a játék, gazdagon termő, zsíros bácskai földek röpködtek a magyar kártyákon, egy álmodozásra hajlamos szerelmes siheder, Rojtos Gallai István osztotta a lapokat a huszonegyezőknek, természetesen csalt, természetesen jó ügy érdekében, a jó földek helyükön maradtak az ősi juss jogán, a gonoszok is megbűnhődtek. Mindez elég régen történt, később a helyzet valamelyest megváltozott, de akkor már mások osztották a cinkelt lapokat.

Rojtos Gallai Istvánról, az álmodozó suhancról, az első világháború katonájáról, a lóháton járó mezőőrrel eddig három könyvet írtam, egy kicsit talán azért, mert ő tanított meg az év utolsó napjainak szépségére, hófehér vagy sáros téli napokon, főleg abban az időben, amikor tájékunkon szigorúan tiltották a kará-

csony ünneplését, csöndben kártyáztunk a feldíszített fenyőfa mellett, Gallai István ilyenkor nem csalt, hiszen csak mézes diógerezdekért játszottunk, meg aztán a fekete ruhás öregasszonyokat is sajnáltuk, akik az éjféli misén őszintén imádkoztak bűnös, haragos, esetleg megalkuvó lelkünk üdvéért.

Nem tudom, hogy az imádság mennyire használt nekünk, mert a szeretet ünnepe után már a névnapok következtek, áthoztuk a karácsonyt István-napra meg a későbbi napokra, erőteljesen felhangosítottuk, ahogy ma mondanánk, élő zene mellett ordítóztunk szenteskedő és nem mindig szenteskedő dalokat. A zenekar tagjai időnként megrettentek a hangzavarból kihallatszó szövegektől, de az énekeseik megfizették őket, muzsikáltak hát becsülettel. Mi meg büszkék voltunk magunkra, hogy kijátszottuk a tilalmakat, megfélemedtünk az ostoba és rosszindulatú szabályokról és határvonalakról, a sötét színű dolgokról, vagyis jól éreztük magunkat.

Az utóbbi években hanyagolom a harsogó dalolást, esetleg zavarná mások nyugalmát, és ha jobban belegondolunk, dúdolni és füttyörészni is lehet nagyon dallamosan.

Még ebben az esztendőben is. Mert személy szerint tulajdonképpen nem panaszkodhatom. Megjelent egy regényem, jeles kiadónál még fizettek is érte, állítólag vásárolják is az olvasók, bár nem tudom pontosan, hogy miből. A rádióban, tévében, a filmszakmában ugyancsak jegyezték a nevemet, irodalmi estekre is hívtak, sőt megkaptam a magyar állampolgárságot. Részt vettem egy új könyvesbolt megnyitásán, és hallottam könyvkiadókat bizakodóan nyilatkozni.

Ezzel együtt az az érzésem, hogy a magyar íróknak nem volt kimondottan jó az idei lapjárásuk. Panaszkodnak az Írószövetségben, a szerkesztőségekben, a kiadókban. Az írók is panaszkodnak. Talán azért, mert a huszonegyszáz év lassan kimegy a divatból, játsszák még, de más néven, és kicsit más szabályok szerint, és hát új kártyajátékok jelentek meg. Tehetséges ember ezeket is megtanulja, amennyiben jó lapjai vannak a kabátujjában. Ez elengedhetetlen a hamiskártyázáshoz. Mondom én ezt ezen a szép vagy csúnya év végi, téli napon, amikor régi szokásokra emlékezve megpróbálok dallamosan dúdolgatni. Hogy holnap kik osztják és milyen megmérettetéshez a kártyát..., hát arra ráérünk majd odafigyelni a boldog ünnepek után.

A muskátlizenéről

Legtöbben bizonyára hallottak már a muskátlizenéről. Vegyes műfajú, és főleg vegyes értékű zene ez, amelybe belefér a magyar nóta, a régi fülbemászó táncdal, a sikamlós kuplé és még sok minden más, természetesen áhangszerelve a kor követelményeinek megfelelően. Nem tudom pontosan, hogy honnan ered az elnevezés, én az utóbbi években hallom egyre gyakrabban emlegetni, amióta Vajdaságban hihetetlen gyorsasággal elszaporodtak a muskátlizené művelői, a nagyközönség lelkesen fogadta őket, megjelent a körükben néhány ügyeskedő fiú, aki beszervezte őket lemezkiadóhoz, piacra kerültek a lemezek és kazetták, és csakhamar elárasztották nemcsak Vajdaságot, hanem szinte az egész magyar nyelvterületet.

Szülőfalumban, Szenttamáson is megalakult egy muskátlizenekar. Heten álltak össze a következő hangszerekkel: két szaxofon, két harmonika, egy gitár, egy nagybőgő és egy bendzsó. Őket is felfedezték az ügyeskedő fiúk, az egyik eljött hozzám, elmondta, hogy a szenttamásiak hamarosan lemezt csinálnak, és megkért, hogy írjak valamiféle kísérszöveget a lemezhez, hiszen eddig is sokat írtam Szenttamásról, ennyit még megtehetnék szülőfalumért. Udvariasan elutasítottam az ajánlatot, szerencsére senki sem búsult túlságosan emiatt, a zenekar bevonult a stúdióba, eljátszotta és elénekelte egyebek között azt, hogy: „Üljél a motoromra, kisangyalom”, hogy „Egy gombolyag sárga cérna”, hogy „Kerítésre felmászott a bakkecske” és hogy „Engemet még nem szeretett senki”. A hangszerek néha hamisan szóltak, időnként az ének is megbicsaklott, az ügyeskedő fiú a haját tépte dühében, de aztán támadt egy nagy ötlete. Berendelte a feleségeket is a stúdióba, és rájuk parancsolt, hogy tegyenek úgy, mintha nagyon jókedvűek lennének, sikongjanak hangosan, főleg olyankor, ha a férjek hamisan játszanak, ezzel majd elsikoltják a hibákat. Így történt, megvolt a felvétel, a lemezt azóta többször utánnyomták, különösen Magyarországon volt kelendő. Eljött hozzám ismét a szervező, és azt mondta, hogy mint már annyiszor, ezúttal is ostobán viselkedtem, mert egy egész rakás pénzt kaphattam volna egy rövidke szövegért.

Akkor magamba szálltam egy kicsit, és végiggondoltam, hogy mit is írhattam volna, ha írtam volna. Először is meg kellett volna írnom, hogy ez volt gyerekkorom zenéje. Ez volt a magyar zene. Ezt húzták a lakodalmakban és a szombat esti bálakban. Talán, mert csak ezt húzhatták, vagy csak ezt merték, de lehet, hogy már akkor is ez tetszett az embereknek. Meg kellett volna írnom azt is, hogy suhanckoromban kisebb-nagyobb csoportokhoz csapódva magam is ezt énekeltem igen hangosan, különösen olyankor, ha szerettünk volna túlkiabálni más nyelvű nótázókat. Nem kiabáltunk túl senkit, de mégis ez volt az érzésünk, közel voltunk magunkhoz, csak a saját hangunkat hallottuk, és azt hittük, hogy egyedül mi énekelünk a világon, még ha muskátlidalokat is. Mert ezeket a dalokat tényleg hangosan lehet énekelni. Minden nyelven. Később, amikor már írótaborokba jártam, népdalokat énekelünk, nem akartunk senkiket sem túlkiabálni, megfértünk ott valamennyien egymás mellett.

Mégsem a népdalok jöttek divatba, hanem a muskátlizene. És én mind többször gondolok arra, hogy anyanyelvünk a Vajdaságban vészjóslóan kezd hasonlítani a muskátlizenére. Vagyis egyre inkább romlik. Évekkel ezelőtt lármás veszekedésbe kezdtem a „Magyar Szó” című napilapunk főszerkesztőjével, amiért állandóan csökken a lap példányszáma. Én azt állítottam, hogy ennek oka a rossz szerkesztési politika, a túlzott óvatosság, amelynek nyomán az érdektelen, unalmas hírek tömkelege jelenik meg az újságban, életünk problémáiról hallgatunk, és ezt is egy elszürkült nyelvezettel tesszük, ő viszont azt bizonygatta, hogy a példányszám azért csökken, mert csökken a magyarok száma.

Attól tartok, mindkettőnknek igaza volt. Mert a lap tényleg rossz volt, de a magyarok száma is csökkent, a statisztikai kimutatások egyre riasztóbb adatokat közölnek. Azt hiszem, Vajdaságban fogyatkoznak leggyorsabban a magyarok.

Ernek természetesen sokféle oka van, de az egyik biztosan a nyelv megromlása. Tudom, hogy keresem az ok és okozati sorrendet, a tüneteket a betegséggel, de ebben a rövid jegyzetben a nyelv és az ének szépségéért és megtartó erejéért szeretnék ágálni. A csúnya, illetve a csúnyán beszélt nyelvet könnyűszerrel felejtí el az ember, a muskátli pedig jószerint mégiscsak cserepes virág, amit bármikor le lehet lökni az ablak párkányáról.

Nemrégem hosszabb nekrológfélét írtam egy elhunyt ismerősömről, megírtam, hogy rendes ember volt, mert tényleg rendes ember volt, de nem állhatam meg, hogy ne szúrjak közbe egy mondatot, miszerint csúnyán beszélt az anyanyelvét, úgy beszélt magyarul, mintha homokot tömtek volna a szájába. Megmondtam neki ezt életében is egyszer, széttárta karjait, mint aki nem tehet róla, a többségi nyelv előbb-utóbb megteszi a magáét, nehéz elkerülni a hatását, még a hangokat is átvesszük, a magán- és mássalhangzókat, főleg a mássalhangzókat. Kissé mélabúsan mondta ezt, közben ropogtak a homokszemek a fogai között, én meg arra gondoltam, hogy talán nem is kellett volna rászólnom, hiszen beteg volt már akkor szegény, és én tudtam, hogy hamarosan meg fog halni.

Sok emberre rá kellene szólnom, azt meg úgysem tehetem. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy Vajdaságban minden magyar csúnyán beszél az anyanyelvét, és hogy muskátlizenére búsul vagy vigad. És hogy aztán még, mondjuk, Magyarországon is jó üzletet csinál muskátlilemezével, hiszen teheti, mert van rá igény. Hallottam szép beszédet is eleget, élvezettel hallgattam az embereket, akik szépen énekelték a népdalokat. Nekem eléggé reszelős a hangom, nem tudok szépen énekelni, könyveket írok, ehhez valamelyest értek, ezzel próbálom kimosni a homokszemeket a fogak közül. A cserepes virágokat meg nem kedvelem túlságosan, mert könnyen lelökhetők az ablakpárkányról, vagy akár maguktól is leeshetnek.

Gumicsizmák és zongora³

Régen, egy csapadékos ősön, melyet rendkívül kemény tél követett, egy szerelőműhelyben felejtettem magam. Szűk kis műhely volt ez, a megfelelő szerzőkkel, ezenkívül telezsúfolva javításra váró kerékpárokkal, varrógépekkel és gumicsizmákkal. Bartha mesteré volt a műhely, hozzá szegődtem el részben kényszerből, részben saját ötletemtől vezérelve, merthogy abban az időben nagyon szerettem volna megtanulni kerékpárt és varrógépet javítani. Nem tanultam meg. Bartha mester ugyan megpróbálkozott velem, megmutatott minden megmutathatót, elnézte, ahogy babrálok az alkatrészekkel, aztán rezignáltan azt mondta:

– Ragaszd inkább a gumicsizmákat!

Ő a fejébe csapta asztrakán sapkáját, és elment valahová, én meg ragasztgattam a gumicsizmákat. Egyébként is, ahogy múltott az ősz és közeledett a tél, megcsappant a kerékpárok és a varrógépek száma, ellenben rengeteg lyukas

3 Új Szó 1986. január 31., 13. (*Gumicsizma és zongora* címmel jelent meg itt.)

gumicszímát hoztak az emberek. Foltokat vágtam és simára dörzsöltem őket, csiszolókövön tisztára csiszoltam a gumicszímák sérült részeit, bekentem ragasztóval és a foltokat a lyukakra ragasztottam. Egyszerű munka volt, akárki beletanulhatott, csakhogy módfelett büdösek voltak ezek a használt gumicszímák. Búzlótt tőlük az egész műhely, de főleg a kezem búzlótt rettenetesen. Kezdtém elnagyolni a munkát, már csak ímmel-ámmal csiszolgattam a gumicszímákat, így aztán a foltok gyorsan leváltak a lyukakról, az eső és a hólé befolyt a cszímákba, az emberek pedig dühösen reklamáltak.

Bartha mester egyre szomorúbban pislogott rám, és újévkor kirúgott. Pontosabban átadott egy géplakatos ismerősének, akinek nagy műhelye volt, ezenkívül egy traktora és cséplőgépe. Nem nagyon bántam a cserét, igaz, az új műhely sokkal messzebb volt, sokat kellett odáig gyalogolni a hideg téli reggeleken, útközben azonban az egyik szép régi házból mindig zene hallatszott ki, valaki rendszeresen zongorázott az ablakok mögött, és én módfelett szerettem hallgatni a zongoraszót, talán azért, mert meglehetősen ritkán hallottam.

Erről egyébként már többször írtam, több változatban, egyik meg nem jelent könyvemben azt írtam, hogy a zongoraszó hallgatása közben megfagyott mind a két fülem. Ez enyhe túlzás, ennyire azért sohasem szerettem a zenét, tény azonban, hogy egy reggel valóban megfagytak a füleim, és ehhez nyilván az is hozzájárult, hogy kissé elácsorogtam ott a régi ház előtt a zongorázást hallgatva. Szóval fehérre fagytak a füleim, csontkemények lettek, és csak a műhelyben puhultak meg, kipirosodtak és magdagadtak. Sokáig nagyon érzékenyek maradtak a füleim, még azután is, hogy ebből a műhelyből is messzire szöktem.

Évekkel később találkoztam Bartha mesterrel, talán karácsony vagy újév napján, mindenesetre egy olyan téli napon, amikor üresek az utcák, az emberek odahaza gyógyítják magukat. Mi ketten is elég morózusak és másnaposak voltunk, de azért boldog ünnepeket kívántunk egymásnak, és akkor Bartha mester megjegyezte:

– Úgy hallottam, hogy híres ember lett belőled.

– Én nem hallottam.

– Könyveid jelennek meg és irkálsz az újságba.

– Előfordul.

– Ki hitte volna! – sóhajtott. – Hiszen semmihez sem volt tehetséged. Egy vacak gumicszímát sem tudtál megragasztani.

– Ma már kevesen járnak gumicszímában – mentegézőztem.

– A kerékpárokhoz és a varrógépekhez sem értettél. Bezzeg én még ma is... Lehet, hogy nekem kellene könyveket írni.

– Lehet – mondtam.

– Te hogy csinálod?

– Egyszer megfagytak a füleim az utcán. Sokáig álldogáltam egy ház előtt, és a zongoraszót hallgattam.

– Nekem jó meleg asztrakán kucsmám van.

– Ha néha levinné...

Bartha mester mélyen elgondolkozott, szomorúan nézett rám, mint amikor kirúgott a műhelyéből, végül dühösen legyintett.

– Szeretem a szép, fekete asztrakán kucsmákat. És nem hagyom, hogy megfagyjanak a füleim. Legfeljebb továbbra sem írok könyveket. Különben is, ki a fenének kellene manapság a könyvek.

Vasasok. A Bokszoló⁴

A Bokszoló volt a legerősebb közöttünk, vasasok között, széles vállú, vastag karú fiú volt, és rendszeresen járt edzésre, részt vett az ifjúsági meccseken, időnként hét végén ugyan dagadt orral és dagadt arccal érkezett vissza a meccsekről, de még ilyenkor is leginkább ő nyert ezeken a hétvégi összecsapásokon, többen is azt mondogatták, hogy hamarosan akár az országos ifjúsági válogatottba is bekerülhet. Ezenkívül a vasas, pontosabban a lakatos szakmához is ő értett legjobban, pillanatok alatt szétszedett, megjavított és összerakott bármilyen bonyolult zárat, és ami esetünkben a legfontosabb, egy görbe dróttal pillanatok alatt felnyitott minden lakatot, különösen a Titán- és a Tuto-féle lakatokat, bár más fajták sem okoztak neki gondot, de ezt csak később tudtam meg, és a történet lényegében nem is itt kezdődik.

A történet az iránytúval kezdődik. Egyszer valamikor, azt hiszem, írtam már egy iránytúróról, de az egy másik iránytú volt, az pontosan mutatta az égtájakat, ez viszont, amiről a továbbiakban szó lesz, tévesen mutatta az égtájakat. Szokola Andrástól, a borbélymestertől kaptam. Szokola András, ha éppen nem az emberek hajával vagy szakállával foglalatzkodott, régi órákat, réz- és bronzkilincseket, rozsdás fogaskerekeket, kitört üvegű viharlámpákat, elgörbült kocsitengelyeket és egyéb haszontalanságokat gyűjtött, és ő volt az egyetlen ember, aki megsajnálta, amikor egy nyáron sötétbarnára, sőt majdnem feketére pörkölődve és nagyon soványan érkeztem haza az egyik ifjúsági munkaakción, azt mondta, hogy olyan vagyok, mint akit megnyúztak, és hosszú ideig nyáron forgattak, vagyis nagyon megcsúnyultam, ezért jóságosan azt javasolta, hogy soha többé ne hagyjam el a falunkat, maradjak itthon, és gyűjtsek régi rézkilincseket és bronzkilincseket. Kedvetlenül ráztam a fejem, erre azt javasolta, hogy gyűjtsek bélyegeket, az is nagyon szép és hasznos foglalkozás, de én bélyegeket sem akartam gyűjteni, végül azt mondta, hogy gyűjtsek régi pénzeket, elhagyatott temetőkből, rogyadozó házak padlásain és lerombolt kastélyok helyén sok régi pénzt lehet találni, ezek között igen értékes darabok is lehetnek, és egyszer talán még meg is gazdagodhatom. Ezen elgondolkoztam egy ideig, aztán mégis úgy döntöttem, hogy régi pénzeket sem fogok gyűjteni, hanem elmegyek a vasasokhoz, lakatos, esztergályos, géplakatos vagy marós leszek, és majd fényes fogaskerekeket és egyenes tengelyeket csinállok. Szokola András ekkor szomorúan keresgéltni kezdett a sok régi kacetja között, és előkerített egy iránytút, és a kezembe nyomta. Szép iránytú volt, szögletesre csiszolt üvegtalappal, és a mutatója úgy remegett, mint a halálra rémült ember ütőere. Szokola András azonban figyelmeltetett, hogy a mutató elferdült, valójában jobbra tolódott, így

4 Napló 1990. június 6.

hát ha északra akarok menni, akkor északnyugat felé induljak, ha pedig délre akarok menni, akkor délkelet felé induljak az iránytű szerint.

Az iránytűt a táskámba dobtam szegényes ruhaneműim közé, és elutaztam a vasasokhoz. Odataláltam anélkül, hogy az iránytűt néztem volna. Szépen felszerelt műhelyben okítottak bennünket a szakmára, szállásunk viszont igen nyomorúságos volt, vastag falú, nedves épületben harmincan aludtunk egy szobában, egy másik kisebb szobában pedig tíz lány lakott, akik valamennyien az esztergályos szakmát tanulták. A szekrényeink, amolyan nagyobb ládafélék, a pincében voltak, a zuhanyozófülkékkel szemben. Itt öltözködtünk és vetkőztünk reggel és este. Mindenki elhelyezte holmiját a szekrénybe, és lelakatolta a szekrényt. Én is elrendeztem a holmijaimat, de az iránytűt nem raktam a szekrénybe, felvittem a szobába, este az ágyam mellé tettem, mint az ébresztőórát, és reggel mindig megnéztem, hogy merre van észak és dél. A többiek is megnézték reggelenként az iránytűmet, de senkinek sem mondtam meg, hogy észak tulajdonképpen északnyugatra, dél pedig délkeletre van.

Két hét múlva ellopták az iránytűmet. Nagy lármát csaptam, azt kiabáltam, hogy tolvaj gazemberek vannak közöttünk. Addig óbégattam, amíg odajött hozzám a Bokszoló, és megkérdezte, hogy mi bajom van. Elmondtam neki, hogy ellopták az iránytűmet, mire csöndesen megnyugtatót, hogy estére majd lemegyünk a pincébe, és átnézzük a szekrényeket.

Este, amikor a többiek már lefekvéshez készülődtek, lementünk a pincébe. A lányok akkor zuhanyoztak, nem csinálhattunk semmit, de ha már ott voltunk, meglestük a meztelen lányokat. Résnyire kinyitottuk a zuhanyozófülkék ajtaját, a lányok a sustorgó vízszög alatt nem hallották az ajtónyitást, és mi megállapítottuk, hogy valamennyiük közül egy Jasna nevű szőke lány a legszebb. Később a lányok csapzott hajjal kijöttek a fürlekéből, mi félrehúzódtunk a pince végébe, és ismét megállapítottuk, hogy a Jasna nevű lány a legszebb. Aztán elmentek a lányok, a Bokszoló elővett egy görbe drótot, és akkor láttam, hogy milyen ügyesen ki tudja nyitni a lakatokat. Szvetecska Péter szekrényében találtuk meg az iránytűt. Szvetecska Péter nagy langaléta fiú volt, kosárlabdázni járt... De most nem róla van szó.

Az iránytűt visszavittem a szobámba, ismét az ágyam mellé tettem, és reggel megnéztük, hogy merre van észak és dél. Ezek után még legalább hússzor ellopták az iránytűmet, és mi a Bokszolóval még legalább hússzor lementünk esténként a pincébe, meglestük a zuhanyozó lányokat, és mindig megtaláltuk az iránytűt. Mindenki gyanakodva nézett rám, betörőnek tartottak, de nem mertek bántani, mert tudták, hogy a Bokszoló a barátom, és ezentúl az elferdült iránytűt sem bántották. A Bokszoló viszont elkezdett délutánonként a városi parkba járni a Jasna nevű lánnyal, és alkonyatkor virágokat szedett a parkban a szőke lánynak.

Egy este aggodalmas arccal jött oda hozzám, és azt mondta:

– Leütöttem a parkórt.

– Miért?

– Elkapott, amikor a virágokat loptam.

– Ebből még bajod lehet – mondtam én is aggodalmasan.

– Igazad van – mondta. – Meg aztán Jasna többet érdemel néhány szál virágnál.

Ezek után Jasna már a mozik körül ódögött, a Bokszoló pedig valamelyik közeli kocsmában meggylikórt ivott és várakozott. Később már több lányra felügyelt, elhanyagolta az edzéseket, és sohasem került be az országos ökölvívó-válogatottba. Amikor otthagytam a vasasokat, mert rájöttem, hogy a vadozatú fogaskerekek és fémtengelyek nem olyan szépek, mint ahogyan valamikor elképzelttem, és hogy képtelen vagyok egy szál görbe dróttal akár a Titán- vagy a Tuto-féle lakatokat kinyitni, a Bokszolót kék ingben, égszínkék nadrágban és lila zakóban láttam üldögélni egy kocsmában, császárkörtelkört ivott.

Sok év múlva találkoztam vele egy nagyobb városban. Szenet lapátolt az utcáról a városháza pincéjébe.

– Mi történt veled? – kérdeztem.

– Sokfelé jártam – mondta. – Börtönben is.

– A lányok miatt?

– Nem. Túl sokat kínlódtam egy zárral. Elkaptak.

– Ezentúl szenet fogsz lapátolni? – kérdeztem.

– Megvan még az iránytűd? – kérdezett vissza.

– Megvan. A könyvespolcomon tartom, és minden reggel megnézem, hogy merre van észak és dél.

– Szükségem lenne egy jó iránytűre – mondta a Bokszoló.

– Az enyém tulajdonképpen nem mutatja pontosan az égtájakat. Már régen félreozdult a mutatója.

– Ezért nem mentél sohasem messzebbre?

– Lehet, hogy ezért.

– Hamarosan veszek magamnak egy rendes iránytűt – mondta a Bokszoló, és kotorta tovább a szenet a városháza pincéjébe.

Sokáig néztem, és nem tudtam mit mondani neki. Sovány volt, és fekete volt a szénportól. Majdnem olyan sovány és olyan fekete volt, mint én régen egy nyáron, amikor hazajöttem egy önkéntes ifjúsági munkaakcióról, ahová valójában nem is önként mentem el. Előzőleg hosszasan a lelkemre beszéltek... De ez már megint egy másik történet.

Naplórészlet könyveimről

Ennek az írásnak, ha majd egyszer megjelenik nyomtatásban is, azt a címet fogom adni, hogy „Naplórészlet könyveimről”. Nem valami hangzatos cím, nekem szoktak lenni ennél sokkal jobb ötleteim is, de most gyorsan kell nyilatkozni, és egyébként a későbbiekben lehet még apróbb változtatásokat eszközölni, megcsináltam én ezt korábban is irodalmi pályafutásom során. A megírt könyveimen is látszik.

Nem szeretek a saját könyveimről beszélni, arról meg különösen nem, hogy milyen irányzathoz tartozom. Erről majd beszélnek a kritikusok, az irodalomtörténészek, ha arra érdemesnek tartják a témát. Az eddig megírt és publikált műveimet leginkább realistának nevezték különféle megkülönböztető vagy

megszorító jelzőkkel, besoroltak már a népiek és népiesek, sőt a mesélők vagy éppen az anekdotázók közé is. Biztosan nekik volt igazuk, sohasem vitatkoztam a kritikusokkal, ezentúl sem fogok.

Irodalmat tanultam az egyetemen, abból diplomáltam, rengeteg könyvet elolvastam, próbáltam ellesni az írói fogásokat, jó harminc évvel ezelőtt egy akkoriban avantgárdnak, hagyományfelrovónak [sic!], és főleg kozmopolitának számító, és szerintem nagyon tehetséges írógárdával indultam tevékenykedni az irodalomban. Ez kiolvasható első regényemből, amely nem volt mentes a modernnek hitt trükkösködésektől. A regény ezzel együtt elkelt a piacon, a legfőbb baja az volt, hogy nekem nem tetszett igazán. A második könyvemet szinte újságírói kényszerűséggel írtam meg. Ez már jobban tetszett, mármint nekem, ekkor kezdődtek első politikai konfliktusaim a kulturális életben, de ezt most nem részletezném.

Inkább a réges-régi közhellyel folytatom, miszerint a legtöbb író visszatér gyermekkori élményeihez. Egyre többet gondoltam szülőfalumra, Szenttamásra, és egy kidöntött akácfáról kezdtem elmélkedni. Az akácfa a mi házunk előtt hevert, nyári estéken ott gyülekeztek a környékbeli férfiak, leültek az akácfára, megbeszélték napi gondjaikat, a napi eseményeket, meséltek régebbi történeteket is, ezek a történetek gyakran kegyetlenek, de igazak voltak. A házából meg mindenünnen hangos gyermekvisítés hallatszott. Az asszonyok akkor mosdatták, fürdették a kisgyerekeket, általában hideg vízben. A gyerekek ezt még eltűrték, a lábmosásnál azonban már bömbölni kezdtek. Mivel egész nap mezít-láb szaladgáltak, nagyon koszos lett a lábuk, a szappannal akkoriban spórolni kellett, a mosdólavórok közelében mindig volt egy cserépdarab, a tisztaságra ügyelő édesanyák ezzel suvickolták le a sok piszkot a kicsi lábakról. Fájdalmas művelet volt.

Engem egészen kiskoromtól kezdve elég kemény fiúként tartottak számon. Igyekeztem hát így viselkedni. Miután meghallgattam a férfiak esti beszélgetését a kidöntött akácfa mellett – mert én csak mellé ülhettem –, bementem az udvarunkba, vizet húztam a kútból, lemosakodtam, a lábamat lecsiszoltam a cserépdarabbal, a sarkam fölött néha még a vér is kiserkent, de mindig tisztán feküdtem le másnapra.

Erre emlékezve írtam meg harmadik könyvemet „Ezen az oldalon” címmel. A könyv politikai okok miatt eléggé elveszelődött, de én majdnem elégedett voltam vele. Ráálltam erre a vonalra. A göcsörtös akácfa törzsén üldögélő férfiak komoly, értelmes beszédére az általuk fontosnak tartott dolgokról. Ők úgy tudtak beszélni a mindennapi és a régebbi történésekről, hogy erre mindenkinek oda kellett figyelnie. Én is így szeretnék írni, így próbálok írni már több mint harminc éve.

A síró gyerekekről sem feledkeztem meg. A lábsarkam fölött már nem cserépdarabbal csiszolom ugyan tisztára, vagy néha véresre a bőrömet, ma már minden utcában lehet szappant kapni, igen sokfélé. Válogathatunk, válogatunk is benne, az esti fürdés után reggel tisztán ébredünk, ki ilyen, ki olyan illattal. Maradjunk ennél, és ne sírjuk vissza az egyébként hatékony cserépdarabokat. Az illatotkat élvezze mindenki saját ízlése szerint.

Naplórészlet írókról és szerkesztőkről

Az íróknak nagy szívük van, a szerkesztőknek sötét a lelkük, az írók szeretik, megvédik egymást és összetartanak, a szerkesztők ellenben gyanakvóak, ravaszak, és hajlamosak az alattomos gánccsoklásra. Nagyjából ez a tévhit fogalmazódott meg bennem pályám legelején, és magam sem tudom miért, de némi módosításokkal még ma is ezt vallom néha, talán azért, mert mint annyian mások, én is ragaszkodom némely ifjúkori rögeszmémhez.

Egyébként sikeresen futottam neki az irodalomnak, a szerkesztők nem gáncsoltak el, első könyvem ugyan elég szánalmas és sovány füzetecske lett minden tekintetben, a kritika azonban elnéző jóindulattal fogadta, felbátorodtam, második könyvemmel már első díjat nyertem egy regénypályázaton, és fényképem egyetlen napilapunk címlapjára került, igaz, hogy a legaljára, de mégis a címlapra. Mindez 1968-ban történt a régi nagy Jugoszláviában, amit nagyon sokan szépnek, erényesnek és mosolygósnak láttak, én ugyan azon kevesek közé tartoztam, akik kételkedtek erényességében, de abban az esztendőben helyeslően bólogattam, hiszen központilag szervezett, spontán tömegtüntetések robbantak ki a népesebb városokban a Csehszlovákiának nyújtott szocialista testvéri segítség ellen. Díjnyertes regényemet is ilyen szellemben írtam, úgy éreztem, tökéletesen a vonalon vagyok, szövegembe tehát becsempészhetek néhány rebellis mondatot is a nemzeti egyenjogúságról, a kutya sem fogja észrevenni, legfeljebb csak azok, akiknek írok. Első fokon bevált az ötlet, a címlapra kerültem, a következő lépésön azonban már megelőzött a politika. A regényírás ugyanis nyűgös és hosszadalmas munka, a politika sokkal rugalmasabb és elevebb. Mire a tekintélyes díjat átvettem, a tüntetők hazavonultak, a politikusok megbékéltek egymással, én meg ott álltam egy problematikus kézirattal, mely díjat kapott, de immár a kiadhatóságát is megkérdőjelezték. A kiadó demokratikus lépésre szánta el magát, sokszorosította a regényt, elküldte véleményezésre a vajdasági magyar íróknak, és összehívta őket tanácskozásra. Vagy hetvenen voltunk magyar írók akkoriban azon a tájon, majdnem mindenki eljött. A kiadó természetesen nem bízott az írókban, nem tudta, hogy mit fognak mondani. Én sem tudtam. A Főszerkesztő azonban semmit sem bízott a véletlenre. A tanácskozás előtt fél órával bekértem magához, és nyájasan elbeszélgetett velem. Sima modorú ember volt, mint általában a szerkesztők, elmagyarázta, hogy a nemzetközi helyzet megváltozott, néhány, a Szovjetunió és az egész tábor ellen csattogó érdes mondatot csiszoljunk le, akkor nem lesz semmi baj, a regény ezzel a módosítással is remekmű marad. Meggyőzött, beleegyeztem a csiszolgatásba, így mentünk el az írók közé.

Kellemes meglepetés várt rám. Az egybegyűltek egyhangúlag kiálltak mellettem. A legnagyobb hatást egy daliás termetű, tekintélyes idősebb író keltette. Beszéde mindössze két tőmondatból állt, és így hangzott: „Az írók között mindig voltak kurvák. Mi ne legyünk azok.” Ezután mindenki arra szavazott, hogy a regényemet sürgősen ki kell nyomtatni úgy, ahogy van.

Ekkor felállt a Főszerkesztő, mosolyogva közölte, hogy ő már megegyezett a szerzővel a kisebb módosításokban, a könyv természetesen meg fog jelenni, és nem lesz semmi baj. Teljesen fölösleges heveskedni és trágárkodni. Íróársaim

megrökönyödve és rosszállóan néztek rám, én meg nagyon szégyelltem magam. Azóta is szégyellem magam, és meg vagyok győződve, hogy az íróknak nagy szívük van. Büszkén állíthatom, hogy minden magyar íróval beszélőviszonyban vagyok, mindössze talán csak kettővel nem vagyok hajlandó együtt fellépni a nyilvánosság előtt. Vagy legfeljebb hárommal.

A kiadókkal, szerkesztőkkel azonban óvatoskodom. Kéziratot sohasem kínálok fel nekik, csak akkor adok, ha kérnek, és hivatalosan csak röviden beszélgetek velük. Nem hivatalosan persze hosszabban, sok barátom van közöttük, ifjúkori véleményem lényegesen megváltozott, igazán remek emberek, gyanítom, hogy engem továbbra is becsapnak, de igazságosan ítélik meg, értik a szakmájukat, és én az ilyesmit mindig nagyra becsültem.

Az Osiris Kiadó eddig kétszer kért tőlem kéziratot. Jó barátom kérte, akiben teljességgel megbízom. De azért informálódtam egy kicsit, mérvadó helyen elismerően bólogattak az Osiris hallatán. Jó kiadó, jó könyveket jelentet meg, szép könyvesboltjuk van. Szorgalmas lányok dolgoznak ott, és kemény fiúk irányítanak. A kemény fiúk időnként nehéz fiúk. Rámenősek, gátlástalanul kifacsarják a pénzt a könyvekre, ahonnan csak lehet, mert még sokáig szeretnének jó könyveket kiadni. Kedvemre való ügyben keménykednek. Ez talán azt is jelenti, hogy a lelkük nem olyan sötét, amint azt régen egy fiatal író gondolta.

[Herceg Jánosról]

Régóta készülök megírni egy könyvet, amely éjszakai bolyongásaimról szólna, a sötétségről, a nagyon távoli csillagokról, de főleg olyan emberekről, akikkel találkozni lehet éjszaka, írókról, festőkről, zenészekről, színészekről, koldusokról és egyéb csodabogarakról. Valahogy úgy képzelem, hogy ezek az emberek bölcs dolgokat, néha furcsaságokat mondanának nekem, én meg ezt mind leírnám később, és kissé patetikusan talán azt is megírnám, hogy egyik-másik közülük mintha világítana a sötétségben, nem olyan messziről és tisztán mint a csillagok, az már túlragadott pátoz lenne, de azért jólesően és közelről és mintha...

Lassan, nagyon lassan gyűlik a nyersanyag, lehet, hogy rossz utcákba járok éjszakánként, leginkább néptelen utcákban, ahol az emberek korán nyugovóra térnek, vagy egyszerűen a maguk dolgával törődnek, és ebben nyilván nekik van igazuk. Néha azért tudok beszélgetni felebarátaimmal, nem mindig azt mondják, amire én várok, bár mondanak feljegyzésre érdemes dolgokat, ez a szöveg azonban mégiscsak lassan gyarapodik, az emberek talán túl korán nyugovóra térnek, mert fáradtak, és kicsit elegendő van a világból. Szerencsére időnként találkozom Herceg Jánossal is. Neki sem tetszik túlságosan a világ, de mindig hajlandó végigjárni a majdnem kihalt utcákat, és másokat is biztat erre.

Emlékszem, egyszer régen egy elsőkönyves fiatal írónak menet közben odavetettem: „Írtam a könyvedről. Megdicsértem. Azt hiszem, lesz belőled valami, mert van szuflád.” Az egykori fiatal író azóta is buzgón ír, hiszen Herceg János mintha azt mondta volna, hogy érdemes. Arra is emlékszem, hogy egyszer a legfőbb felettese, aki politikus is volt, tehát hatalommal rendelkezett, a munkahelyén kétértelmű megjegyzéseket tett a munkájára és munkakorára. Akkor megkérdezte tőlem: „Mit

gondolsz, mit akar tőlem tulajdonképpen ez a kis hólyag?” Tudtam, hogy mit akar a Kis Hólyag. Nyugdíjba akarta küldeni Herceg Jánost, mert sokan nem szeretik a sötétben, világosban bolyongó írókat és egyéb csodabogarakat. Herceg János legyintett, kimeszelt magának egy falusi házat, beköltözött oda, és azóta ír is. Van szuflája.

Azt akarom mondani, hogy sok mindent tanulhattunk és tanulhatunk tőle. Különösen mi, akik gyakran magányosnak érezzük magunkat, mert a csillagok igen messziről világítanak, az emberek pedig korán fekvők. Tanulhatunk tőle magatartást, tisztességet és elszántságot.

Talán mégsem egészen reménytelen ez a mi világunk. Érdeemes nekivágni az éjszakai nagy utaknak, akármilyen fárasztóak és lehangolóak sokszor, de ha az embernek egy kis szerencséje van, időnként találkozhat Herceg Jánossal.

Nem öregedett meg⁵ Herceg Jánosról, aki 86 évet élt

Nyolcvanadik születésnapját még elég szépen megünnepeltük. Engem is felkértek, hogy beszéljek róla, valami olyasfélét mondtam, hogy álmatlan éjszakaiimon, amikor a kihalt utcákon kódorgok, mindig abban reménykedem, hogy a sötétben majd bölcs öregemberekkel találkozom, akik majd megfontoltan és okosan beszélnek nekem az életről. Olyan öregemberekkel szerettem volna találkozni, mint Herceg János. Megtapsolták a beszédemet, maga Herceg János is tapsolt, én meg majdnem elszégyelltem magam, amiért öregembernek neveztem, valójában nem volt öreg, legfeljebb gyöngülő hallása utalt erre, de az sem igazán.

Nyolcvanadik születésnapja után is rendszeresen bejárt kéthetenként az Újvidéki Rádióba, és miután szalagra olvasta írásait a földművelésről, a kultúráról, vagy éppen a magyarságról, betért hozzám az irodámba, mindig egyenes derékkal és komoly arccal, tiszta ingben és nyakkendőben, frissen vasalt ruhában. Lármás találkozások voltak ezek, tulajdonképpen csak én lár-máztam, Herceg János csöndesen töprengve beszélt, időnként rám szólt, hogy ne ordítozzak, meghallja ő a halkabb, normális beszédet is, csak a motyogást nem hallja már, de az nem is érdekli. Én tovább ordítoztam, mert fontosnak tartottam, hogy tisztán meghallja mindazt, amit mondok, még ha beleredked is a torkom.

Az emberek mosolyogva mentek el a folyosón az ajtó előtt. Később már nem mosolyogtak. Mert mi odabent egyre kellemetlenebb dolgokról beszélgettünk, néha talán tényleg nem kellett volna mindent kikiabálni. De hát Herceg Jánosnak egyre kevésbé tetszett a körülöttünk fortyogó világ, és nekem sem tetszett. Persze az irodalomról, az írókról is szót ejtettünk. Ilyenkor lecsöndesedett a társalgás, főleg ő beszélt, neves magyar írókról, régi és új ismerőseiről, magáról igen ritkán, ekkor rendszerint közbekiabáltam, a fiatalabb pályatárs nagyképűségével tanácsoltam neki, hogy hanyagolja az apró napi jegyzeteket, írjon egy vas-kos könyvet a saját életéről. Arról, hogy már egészen fiatalon befutó pesti író

⁵ Népszabadság 1995. március 3., 15.

maradhatott volna, és akkor talán..., de ő mégis a kisebbségi író sorsát vállalta fel könyvekkel és sok-sok rövid karcolattal, és arról... egyebek között arról, hogy miért nem szerették sohasem a politikusok. Innentől kezdve ismét emelkedett a hangerő, az emberek elsötétült arccal suhantak végig a folyosón, mert Herceg János sem szerette a politikusokat.

Az országhatárokat sem szerette. Kimért, udvarias ember volt, de a határőrökkel legtöbbször ingerülten összevitatkozott, egy-egy külföldi útja után rövid jegyzetei megkeményedtek. És közben írt saját életéről is, magányosan egy magyarok lakta kis bácskai faluban, ahol vészes gyorsasággal fogyatkozott az őslakosság, akkor már nem találkozunk kéthetenként, az országban elfogyott a benzin, akadózott a közlekedés, mellesleg az ország is megfogyatkozott, legfeljebb telefonon keresztül kiabálhattam a csöndesen írogató Herceg János fülébe.

Most már telefonban sem. Pedig egyre jobban hiányoznak a lármás találkozások.

Naplórészlet egy televízióról

... Szépek voltak azok az ünnepi fogadások, összejövetelek a nagykövetségen. Április 4-ét ugyan nem szerettem, mert akkor sokan tolongtunk, túl sok egyenruha és érdemrend gyűlt össze egy helyen, a Magyar sajtó, a Magyar kultúra vagy a Magyar költészet napján azonban kellemes beszélgetéseket lehetett folytatni érdekes és értelmes emberekkel, és akkor még Belgrádban sem volt égbekiáltó nyomor meg tömegtüntetés, és kötetlen társalgásban üzeni lehetett Budapestre. Igaz, később halszemű és a hónap alatt minden bizonnal pisztolyt viselő emberek faggattak, hogy miről folyt a beszélgetés azon a nemzetiszínű gyanús helyen, és én túlzott részletességgel beszámoltam nekik majdnem mindenről, beismertem, hogy szeretek a nagykövetségre járni, elegáns öltözékű emberek fogadnak már az ajtóban, az alkalmi ünnepségek nem hivalkodóak, de van ott minden, ami kell, a skót whiskytől a tokaji borokig, a téliszalámitól a töltött káposztáig, evés-ivás közben meg természetesen az irodalomról beszélgetek a jelenlévőkkel, hiszen valójában csak ez érdekel igazából, ezután aprólékosan taglaltam az irodalom gondjait, olyannyira aprólékosan, hogy a halszemű emberek egy idő után rám untak, túlságosan okosnak vagy túlzottan ostobának ítélték meg (félek, hogy inkább az utóbbi kategóriába soroltak), akiből nem lehet érdemleges információkat kiperéselni, szánakozva legyintettek, és felhagytak a rendszeres faggatással.

A televíziót sohasem említettem nekik. Pedig minden fogadáson szájaltam a televízióért. Már mint a magyar nyelvű televízióért. Vagyis azt bizonygattam, hogy a magyar nyelv, a magyar kultúra, és egyáltalán, a magyarság érdekében a mai távirányítású és fantáziátlan világunkban mérhetetlenül fontos lenne fel erősíteni a magyar televízió sugárzását, hogy az adásokat messze az országhatárokon túl is foghatnák azok, akik kényszerből ott ragadtak, és szeretnének megmaradni. Akkoriban az volt a véleményem, hogy idegen hatásra a Vajdaságban beszélnek legcsúnyábban anyanyelvünket. Azóta már tudom, hogy tévedtem. Pesten annál csúnyábban beszélnek. A televízióban is. Dühös pillanataimban

kissé szélsőségesen úgy szoktam fogalmazni, hogy ebben a városban tíz ember közül kilenc selypít, pöszít, de leginkább affektál, vagyis felkapdossa a szavak és mondatok farkát. Minden külső kényszer nélkül beszél magyartalanul, és az egészben ez a szomorú.

De a televízió mégiscsak televízió. Tanítja és butítja az embereket. Nem mind-egy viszont, hogy milyen nyelven. Évekig ágáltam érte az elegáns és bensőséges fogadásokon, a vendéglátók persze gyorsan bemértek, tudták, hogy mi a rögeszmém, következetesen rám állítottak egy attasét vagy segédtitkárt, aki udvariasan végighallgatta okoskodásomat, biztosított, hogy továbbítja észak felé meggyőző érveimet, aztán nem történt semmi. Nekibuzdulásaimból annyi haszon származott, hogy a diplomáciai karból szereztem néhány jó barátot. Azóta is kedvelem őket, nagyon sajnálom, hogy egyikükből sem lett miniszter vagy parlamenti képviselő, pedig okos emberek. A legszerencsésebbek is legfeljebb a nagyköveti posztra kapaszkodtak fel. De ők messze vannak, általában távoli országokba küldték ki őket.

Azután mégis megszületett a Duna Televízió. Nem álltatom magam, nyilván nem az én indulatos érvelésem nyomán, de elégedett perceimben a hosszú éveken át hangoztatott igazságomat látom bizonyítottnak. Magyarul beszél közelre és messzire is. Időnként egészen jó műsorokat sugároz. És nem affektál.

Család, vihar, szerkesztés, költészet Naplórészlet Orbán Ottóról⁶

A legvégén kezdem, a költészetnél. Azért kezdem a legvégén, mert a verseket sohasem szerettem, vagy csak titokban szerettem, nyilván amiatt, mert tudtam, hogy sohasem fogok jó verseket írni, így hát legegyszerűbb volt meggyőzni magamat, hogy a költők komolytalan emberek, akik többnyire kóklerkednek, improvizálnak, ezzel együtt néha sikeres sorokat is gyártanak, még engem is képesek elkápráztatni olykor, de én mégiscsak konok prózaíró vagyok, és nem hiszek a rövid távú bűvészkedéseknek. Aztán néhányszor megleptek a költők, bebizonyították, hogy nagyon komolyan is tudnak dolgozni, de én még akkor sem hittem nekik igazából, rövidtávfitóknak tartottam őket, akik majd hamarosan kifulladásra kerülnek.

Orbán Ottóról is sokáig csak annyit tudtam, amennyit egy kortárs magyar írónak tudnia kell egy kortársáról. Vagyis tudtam róla, hogy jó költő, akinek szinte mindenütt közlik a verseit, de ezeket a verseket nekem nem kell okvetlenül elolvasnom, látatlanból is elhiszem róluk, hogy jók.

Így indultam el egy nyáron személyes találkozásra Orbán Ottóval, anélkül, hogy előre tudtam volna, hogy találkozni fogok vele. Szigligetre hívtak meg az Alkotóházba, beparancsoltam családomat egy kis gépkocsiba, és útnak indulunk. (Zárójelben megjegyzem, hogy én az átlagos apáknál jobban aggódom a családomért, elsősorban a gyermekeimért. Erre jó okom van: a fiammal tizenegy

⁶ Népszabadság 1994. október 10., 12. (*Vihar, szerkesztés, költészet. Orbán Ottó rendet csinált* címmel jelent meg itt.)

napos korában édesanyja beleszédült egy üvegajtóba, édesanyja fél óra múlva meghalt, őt véresre vágva ápolgatták és varrogatták a kórházban, végül mégis életben maradt, de én éjszakánként, legmélyebb álmomban is, sokáig folyton azt hallottam, hogy keservesen sír. A lányom valamivel szerencsésebb volt, vele nem történt ilyen baleset, de miattam ő sem kezdte igazán boldogan az életét. Magyarországon született, de engem akkor írói idétlenségeim miatt éppen nem engedtek be Magyarországra, így hát nem látogathattam meg, emiatt lányomat zabigyereknek tartották, és emellett még komoly szülői hibát is elkövettünk, Katalin névre kereszteltük, kezdettől fogva mindenki egyszerűen csak Katinak szólította, amire körülötte sokan csodálkozva kapták fel fejüket, hiszen a szomszédos kiságyakban Jeanettek, Nicolettek, Norbertek és Natasák feküdtek, lányomnak tehát teli torokból kellett bömbölnie, hogy kiverelkedje magának az őt megillető kicsinyke helyet ebben a világban. Bömbölt is derekasan, azután Jugoszláviában is ordított és verekedett, de akkor legalább tudtam, hogy miért. Persze aggódtam érte, akárcsak a fiamért, de ezt eltitkoltam a két gyerek elől, mert nem akartam, hogy elpuhuljanak. Kemény, jó nevelést kaptak, nem is volt velük semmi komolyabb baj. Szigligetre is nyugodtan elvihettem őket.)

Az Alkotóházban nagyon jó társaság fogadott. Ott mindig remek emberek jöttek össze, szerettem velük lenni, általában szerettem együtt lenni a magyar írókkal. A szerkesztőktől azonban mindig óvakodtam. Írói pályafutásomtól kezdve mindig csak akkor adtam kéziratot, ha kértek tőlem. Nem tolongtak mindenkor körülöttem, de általában azért rendszeresen kérték az írásaimat, én természetesen könnyelműen mindenkinek megígértem, hogy postafordultával küldöm a legújabb művemet, de mivel eredendően lusta vagyok, sokszor kapkodni, magyarázkodni kényszerültem. Ezúttal azonban készültem. Egy novelláskötetet állítottam össze előzőleg, ebből a kötetből három novellát még sehol sem jelentettem meg. Így érkeztem a vidám társaságba, összeültem barátaimmal, megebédeltem, és vártam.

Nem kellett sokáig várnom. Orbán Ottó jött be hozzám először. A keze már akkor is remegett egy kicsit, a hangja azonban egyáltalán nem remegett. Nem költőként, szerkesztőként jött. Megkérdezte, hogy van-e eladó prózám. A lelkem mélyén – bár nem a legmélyén – szélesen elvigyorodtam. Minden valamirevaló írónak van eladnivalója, mondtam önérzetesen, azzal kezébe nyomtam a három novellát. Átlapozta őket, egyből kiválasztotta a legjobbat, és elköszönt tőlem. A másik kettőt is gyorsan eladtam, de megfogadtam magamban, hogy ezen túl figyelmesebben fogom olvasni Orbán Ottó verseit. Ismét felbukkant az életemben egy költő, aki nemcsak jó verseket ír, hanem dolgozni is tud. Történetesen szerkeszteni.

Ő is a családjával együtt nyaralt Szigligeten, nyilván ő is féltette gyermekeit – két szép lányát –, ha nem is olyan betegesen, mint én a magam gyermekeit. Egy derűs nyári délutánon elkocsikáztam a Balaton-felvidékre egy filmes ismerősömhöz. Előtte ráparancsoltam gyermekeimre, hogy távollétemben is viselkedjenek illedelmesen. A látogatás jól sikerült, szép, tágas nyári konyhában ültünk, könnyű bort iszogattunk, közben jött egy nyári vihar, de én mindig szerettem a

viharokat, még akkor is, ha fákat döntöttek ki. Ezen a napon és ezen az estén dőltek a fák. Nem tudtam, hogy fiam a vihar előtt Orbán Ottó lányával nekiindult a szigligeti várromoknak. Araszoltak fölfelé a hegyoldalon, a fejük fölött meg egyre lejjebb jöttek a felhők. A hegyfokról német turisták ereszkedtek lefelé, egyikük közölte, hogy odafönt olyan villamosságot érzett a levegőben, hogy szó szerint égnek meredt a haja. A két gyereknek volt magához való esze, visszafordultak, bementek a lakosztályunkba, kiültek a teraszra, és várták a vihart. A vihar meg is jött, tördelte a fákat, a felhőkből zuhogott az eső, a két fiatal meg mindenféle haszontalanságokról fecsegett. Orbán Ottó közben dühösen és aggódva kereste a lányát. Elvonult a vihar, a két gyerek lesétált a társalgóba, én a filmesektől elindultam hazafelé, és elcsodálkoztam a kidöntött fatörzseken.

Ekkor történt meg az, hogy Orbán Ottó rendet vágott a családjában. Röviden, pattogósan megmondta, hogy vihar előtt és viharban hogyan kell viselkedni. Azt hiszem, ritkán szokta felemelni a hangját, de akkor sokan meghallották. És azt is hiszem, hogy a hangerőnek volt foganatja. Mire én hazaértem a letöredezett fatörzsek és faágak között, már mindenütt csönd volt. A lányom nyugodtan aludt, a fiam felébredt félig-meddig, felnyitotta fél szemét, közölte velem, hogy túlélte egy gyönyörű vihart, majdnem szerelmes lett az éjszaka, de úgy látszik, a dolog nem jön össze. Nem is jött össze. Azon az éjszakán nem aludtam, mert akkor is a kelletténél jobban aggódtam gyermekeim sorsa miatt. Feltételezem, hogy Orbán Ottó nyugodtan aludt. Hiszen rendet csinált. Mert ő rendet tud csinálni a családi körben, a szerkesztői munkában és a saját költészetében is. Lehet, hogy remeg a keze, a hangja azonban nem remeg. Az idén megjelentetett egy könyvet „A Költészet Hatalma” címmel. Az alcím: „Versek a mindenségről és a mesterségről”. Pretenciózus cím. Halványsárga könyvborítóra írták rá fekete betűkkel. Érdemes elolvasni. És érdemes elolvasni Orbán Ottó elkövetkezendő verseit is. Őszintén ajánlhatom, hiszen én nem szeretem a verseket.

Vitatkozni szeretnék

Nagyon sajnálom, hogy már nem vitatkozhatom Simsay Ildikóval. Pedig szívesen veszekednék és pörölnék vele a művészetekről, a politikáról, akármiről, akár a halálról is. Hiszen mindenről volt véleménye. Tehát beszélgethetnénk arról, hogy bizonyos embereknek sohasem szabadna meghalniuk. Mert ők mindig mozognak, rájuk mindig lehet számítani, segítenek, ha kell, villámgyorsan véleményt formálnak a világról, és ezt ki is mondják, igen hangosan. Az ilyen emberekkel érdemes vitatkozni, ezekkel érdemes élni...

Egyszer leültetett egy kényelmetlen karosszékebe, megengedte, hogy cigarettára gyújtsak, és megfestette a portrémat. Szép az a kép, én kicsit csúnya vagyok rajta, majdnem olyan csúnya, mint a valóságban, a férje rá is mordult emiatt, márpedig ő igazán jártas a festői szakmában, és biztosan igaza volt, én mégis Ildikónak hittem, az ágyam fölé szegeztem a falra a festményt, és mindenkinek büszkén mutogatom magamat, mert jó az a kép, aki festette, az tudott festeni. Festés közben persze beszélt. Ma sem emlékszem, hogyan vetődött fel a téma, de a festékek kavargatásakor igen meggyőzően elmagyarázta, hogy van Isten, és

hogy a hit megszépíti az életünket. Kétkedésre hajlamos ember vagyok, vitatkoztam vele, aztán megnéztem a kész festményt, és elhittem a mondandóját. Azóta is önelégülten és kövéren ülök egy kényelmetlen karosszékben, és szent meggyőződésem, hogy Simsay Ildikóval megéri vitatkozni, ágálni kell vele, és írni kell róla.

Írtam róla. Áttételese elmotyogtam, hogy jó festő, jó ember, aki mindannyiunkat túl fog élni, mert szeret élni, magától értetendő harsogással szereti a családját, a férjét, a gyerekeit, a barátait és ezt az egész nyomorult világot. Ebben tökéletesen igazam volt. Aztán hazugságokat írtam róla. Beültettem egy előkelő hegyoldali villába, ahol kegyetlen dolgok zajlanak, de ő ott is rendet tart, mert amihez hozzáfog, azt hozzáértéssel csinálja.

Most mindezt abbahagyta. Csúnyán itt hagyott bennünket. Beszélni és írni még sokáig fogunk róla. Csakhogy vitatkozni már nem tudunk vele. Pedig nagyon meggyőzően tudott szólni az életről.

Maradjon a galamb⁷

Bevallom Magának uram, hogy én csak egyetlen könyvét olvastam el, a címére nem emlékszem, de jó könyv volt, kicsit ellenszenves fiatal emberek hetykélkednek benne, teljesen indokolatlanul megvernek egy öreg utcai mérlegest, de a beszédük az jó, szellemesen társalognak a kocsmában, megjósolják, hogy errefelé széthullanak majd az összetákolt országok, én ezt nem hittem el akkor, de véletlenül betévedtem egy moziba, megnéztem egy filmet, amelynek magyarra talán úgy fordíthatnám le a címét, hogy „Közeleg a világ vége”, és abban cserzett bőrű, rosszarcú és foghíjas kocsmai cigányzenészek tízpercenként elénekeltek egy dalt a világ végétől, és én ezt a dalt hazafelé menet némi magyaros nosztalgiával lefordítottam anyanyelvemre (visszapergetve a filmet), nagyjából így:

A filmben a cigányprímás azt éneklé, hogy:

„Közeleg a világ vége!”

A bőgős erre rádörmögi:

„Legyen vége!

Nem kár érte!”

Ezt eldúdogattam félhangosan magyar változatban, meg voltam elégedve az átköltéssel, rímelt is, Maga nyilván megért engem, hiszen amolyan íróféle ember, és valakitől úgy hallottam, hogy hajlamos a nemzeti túltengésre, tehát azt is megérti, hogy miért voltam elégedett az idegen dallamú, de mégis magyar szöveggel.

Tudniillik akkoriban Mosztárban éltem, és ott ritkán hallottam magyar beszédet. Járt már abban a városban? Persze, hogy járt, és biztosan megnézte azt a karcsú hidat, amit még a törökök építettek, mert a törökök nemcsak pusztítottak, hanem építettek is errefelé. Hát én festőként ez a híd miatt mentem oda, gondoltam, megfestem különféle szögekből, de titokban azt is terveztem, hogy fejest ugrok a folyóba arról a hídról. Mert nyaranként ez volt itt a nagy esemény. Barnára pácolt izmos fiúk fejest ugrottak a híd korlátjáról, szakavatott zsúri díjakat osztogatott nekik a testtartásért és a vízbe merülésért, a televízió is

⁷ Népszabadság 1997. március 8., 28.

közvetítette az ugrálásokat, és én mindig szerettem a tiszta vizet. Jelentkeztem a versenyre, de szinte az utolsó pillanatban megjött az eszem, visszaléptem, nem sokkal előttem egy albán fiú ugrott le a hídról, gyönyörűen homorított a levegőben, aztán belecsobbant a vízbe, és eltörött a gerince. Holtan húzták ki egy gumicsónakon. Én ettől kezdve csak képeket festettem a hídról, jobbról-balról, előlről-hátulról. És aztán valahogy ott ragadtam. Magyarul ugyan senki sem beszélt velem, de ezt nem is tartottam fontosnak, úgy éreztem, hogy testvériségben élünk, teljesen mindegy, hogy milyen nyelven beszélünk. Akkoriban jutott a kezembe a Maga könyve. Ildikó hozta egy budapesti autóbuszon. A tengerre utazott valamiféle női énekkarral, de elunta az éneklést, leszállt a buszról, betért a pályaudvari büfébe, ahol teljesen véletlenül belém ütközött, örült, hogy magyarul beszélgethet valakivel, bár kissé szégyenlette származását, elmagyarázta nekem, hogy a magyar nők a legutóbbi évszázadban Európában, sőt még a Balkánon is az olcsó lotyók színimájává váltak, és komolyan fontolgatta, hogy nevét Yvette, Zsannette vagy Petrára változtatja, hiszen az ilyen nevek amúgy is divatba jöttek mostanság Magyarországon. Sajnos elmulasztotta a névváltást, Ildikóként lett hírhedt a mosztári kocsmákban, és később még hozzám is hűtlen lett, egy Ferid nevű muzulmán stricéhez szegődött, nálam csak üres bőröndjét és a Maga regényét hagyta. Szomorúságomban és unalmamban elolvastam a könyvet, sőt még a világ végéről szóló versikét is lefordítottam, bár akkor még eszembe sem jutott, hogy valaha Budapestre költözöm, mert nem volt kedvem Yvettek, Zsannettek és Petrák közé jönni. Csakhogy kitört a háború, az emberek gyilkolni kezdték egymást. Ildikó villámgyorsan elpucolt a városból, és én őszintén remélem, hogy azóta Yvette változtatta a nevét, ha a régi foglalkozásánál maradt. Én egy pincében rekedtem sok ijedt emberrel, asszonnyal és gyerekekkel, a pince falai annyira vizesek voltak, hogy a salétrom úgy fehérlett rajta, mint december végén a piros cserepes háztetőkön a téli hópelyhek. A salétromból állítólag puskaport lehet csinálni, gondoltam is erre, de nem csináltam ilyesmit, a puskapor fölöttünk robbant, és én azt is láttam, amikor szétlőtték a szép karcsú hidat. Festettem egy képet a romokról. Vörös és vérgőzös az egész kép. Tudniillik akkor már csak vörös festékem volt, ezt mázoltam a vászonra, néhol fehér foltokat hagytam. Őt festményemet hoztam magammal abból a salétromos pincéből, minden képen a híd látható épségben vagy kettészakítva. Nem rossz képek. Elvergődtem velük Budapestig. Itt szerencsém volt. Egyik festőnő ismerősöm, akit történetesen szintén Ildikónak hívnak, de nem akarja Yvette változtatni a nevét, mert szereti a férjét és tiszteli a családját, beprotezsált egy öreg vegyész-mérnök külvárosi villájába. Az öregúr a mai közbiztonsági állapotokban fél egyedül, ingyen lakást ad erőteljes fiatalembernek, aki időnként megmutatja magát a ház körül. A szomszédságban különben is kocsmát nyitottak, ahol sanda tekintetű cigányok hegedülnek és bögöznek gyanús kinézetű vendégeknek. Beálltam hát fizetett testőrnék az ingyen lakásba, a cigányzenekarral fél óra alatt betanítottam a „Közeleg a világ végét”, és ők azóta is arra zendítenek rá, ha belépek a kocsmába, mert tetszik nekik a nóta, és én megfizetem őket a vegyész-mérnök pénzéből. Az illetőt úgy magamban csak Fehérhajú Szabadkőművesnek nevezem. Elmesélte nekem, hogy ő hithű katolikus és szabadkőműves, rendszeresen jár a templomba és a szabad-

kőműves páholyba, mindkét helyen a Bibliára esküszik, mert szereti az embereket és ezt a nyomorult világot. Emellett szereti a művészeteket is, különösen a festészetet, fiatalkorában tulajdonképpen festő szeretett volna lenni, de az apja komolyabb szakmára irányította. Így lett vegyész-mérnök, és ha már idekényszerült, tisztességgel megtanulta a mesterséget, és kitalált néhány újdonságot. Például olyan habarcsot, amely a cementmalterba keverve a falakban elszigeteli a nedvességet. Vagyis, ha az ő kotyvalékával ragasztják össze a téglákat vagy betonlapokat, a talajvíz nem szívárogo fel a magasba, a falak szárazak maradnak. Ez világtalálmány, és még ma is sok pénzt hoz a házhoz. Kár, hogy erről a találmányról nem tudtak azok, akik a salétromos pincét építették... De hagyjuk ezt.

Szóval jól megvagyok az öregúrral, okos ember, még így öregem is, sokat beszélgetünk a festészetéről, szeretne rajzolni és festeni, hiszen már van rá ideje, csak hogy megromlott a látása, ezért csak elképzeli a festményeket. Szerinte a vizuális művészetet agyoncsapta a fénykép és a film feltalálása. Ezek az újdonságok korántsem olyan hasznosak, mint például a szigetelőhabarcs. A festők ma már legfeljebb a fogalmak ábrázolásával érvényesülhetnek. Megkért, hogy fessek meg a „Boldog öreg világot” az ő elképzelése szerint, ami úgy nézne ki, hogy zöld mezőben szilaj ló vágat, fölötte az ég kékjében szelíd galamb röpköd. Előre kifizette a festményt. De én mostanság nem tudok mit kezdeni a zöld és a kék színekkel. Elővettem hát a szétrobbantott vörös hidat, és festettem föléje egy sötét galambot. Az öregúr a gyöngye szemével úgysem tudja megkülönböztetni a színeket. Mielőtt megmutatnám neki, mégis elhoztam Magához a festményt. Talán azért, mert a Maga regényében, ami – ne vegye ezt hízelgésnek – tényleg jó könyv, még nem Yvettek, Zsanettek és Petrák szaladgálnak. Tulajdonképpen tanácsot szeretnék kérni. A híd alá esetleg egy foghíjas száját rajzolnék, a száj azt énekelné, hogy „Legyen vége, nem kár érte.”

Hogy túlságosan érzélgős lenne, és megbontaná a kép harmóniáját? Azt hiszem, igaza van. Ne cifrázzuk a dolgot. Maradjon csak a galamb.

Margitka gondja⁸

Ne haragudjon, uram, lehet, hogy maga másképpen vélekedik, és talán boszszantja pillanatnyi felindultságom, de én egyáltalán nem értem ezt a Valentin-napi giccseskedést. Mi az, hogy Valentin-nap? Mifelénk ezt a kutya sem ugatta meg, már elnézést a közönséges kifakadásért, tisztességgel megünnepeltük a karácsonyt, a húsvétot, a születésnapunkat és a névnapunkat, kényszerből a felszabadulás napját is meg május elsejét, de az ilyen botorkáló Valentin-napokat meghagytuk az angolszászoknak és másoknak a messzi országokban, vagyis azoknak, akik ilyenkor is hajlandók művirágokkal bájolni, optimálisan egészséges és optimálisan ízetlen pulykahúst, spenótot és sóskát enni, minderre azután ugyancsak egészséges és hihetetlenül pocskék sört inni, csinálják a maguk kontójára és mulatságára, ez engem egyáltalán nem zavar, feltételezem, hogy őket sem zavarja, ha én közben egészségtelen fűszeres pörköltöket és gulyásle-

⁸ Magyar Napló 1998/4., 6–7.

vest fogyasztok, nekem speciel ez ízlik, a demokráciában ennyit megengedhetek magamnak, az angolszászok nem is szólnak meg érte, a hazai túllihegők viszont óránként sulykolják belém a Valentin-nap gyönyörűségét. Ha ez így folytatódik, záros határidőn belül Szent István napja helyett az amerikai hálaadás napját fogják kikiáltani nemzeti ünnepnek, a negyvennyolcas szabadságharc kezdete helyett pedig Edward angol király walesi sétalovaglására emlékezünk majd. Egy szolgalelkű, külföldmajmoló országban minden előfordulhat.

Nem mintha kifogásom lenne a szeretet és a szerelem napja ellen, Valentin állítólag ezt példázza. Csakhogy én szeretnék továbbra is megmaradni a karácsonynál és a húsvétnál és a születésnapomnál. Hagyjanak engem békében a kifacsart ünnepekkel, majd szerelmes leszek, ha összejön a dolog valami helyesebb nővel, és ne kívánják tőlem, hogy remekműveket fessek lehetetlen nevű mártírok vagy jóságos hősök emlékére. Mert a probléma itt kezdődik. Ennek a fröcsögő szeretetkampánynak még jóságos házigazdám, a Fehérhajú Szabadkőműves is bedőlt, pedig intelligens ember, de úgy látszik, hogy az elmúlt évtizedek és a mostani évek az ő önérzetét is megtépázták, arra kért, hogy Valentin-napig fessek meg egy képet a Szeretetről és a Szerelemről. Racionális alkat, pontosan elmondta, hogy mit kíván a vászonra, enyhe rózsaszín háttér kék-fehér csíkokkal és egy szép meztelen nőt. Viszolyogtam a feladattól, de a Fehérhajú Szabadkőműves kívánságát nem utasíthattam vissza. Rendes ember, okos ember, ingyen szállást ad nekem és megfizeti a festményeimet. Ímmel-ámmal lemázoltam hát a rózsaszín háttért kék-fehér csíkokkal, éreztem azonban, hogy nem mozog jól a kezem, elkezdtem nyugösködni, a határidő viszont szorított. Bizonyára maga is került már ilyen helyzetbe. Mit mond? Most is ilyen helyzetben van? Őszintén sajnálom. Akkor hát megérti kínjaimat. Mázolgattam a kék és fehér csíkokat a rózsaszín felületen, közben éreztem, hogy ellaposult a festmény, haragosan és hangosan töprengtem felette, végül kijelentettem, hogy élő modell nélkül nem lehet igazán ízléses képet festeni. Esztétikai tépelődéseimmel csupán időt akartam nyerni, a Fehérhajú Szabadkőműves azonban nem engedett ki a szorításából. Másnapra elébem rendelte Margitkát.

Nyilván maga is ismeri a mondást, hogy a baj nem jár egyedül, vagy hogy az egyik baj vonzza a másikat. Velem is ez történt. Margitkát ugyanis régről ismerem. Még végzős főiskolás koromban tűnt fel az életemben, meztelenül modellt állt a diplomamunkánkhoz, szép volt hosszú szőke hajjal és pucéran, tulajdonképpen ő volt a legszebb modell a koszos műteremben, és messzemenőleg ő volt a legbutább is. Természetesen mindannyian megpróbáltuk becserkészni, én is kétszer elhívtam moziba, eljött velem, először egy vadnyugati filmet néztünk meg, amikor ő az indiánokat cigányoknak vélte, később valahogyan feleszmélt, és szlávos beütéssel indiánacoknak nevezte őket, másodjára a Grand Prix című autós filmre vittem el, akkor már megsimogattam a combjait, ő pedig lelkesen dicsérte a „Grandpriksz” című filmet, így szó szerint. Én sem mozgok otthonosan a világnyelvekben, mégis megpróbáltam megmagyarázni neki, hogy ez „grandpri”-nek ejtendő. Hiába. Azt hiszem, ez is közrejátszott abban, hogy kiábrándultam az aktfestésből és a nőkből, sajnos csak rövid időszakokra, és diplomálás után Csontváry példáját követve elmentem Mosztárba, többször

lefestetem a szép ívű török hidat, már majdnem a tökéletességig jutottam, amikor martalóc szabadcsapatok ripityára lótték, és engem is szétlőttek volna, ha el nem pucolok Magyarországra. Itt mély lélegzetet vettem, úgy éreztem, hogy otthonra találtam, a Fehérhajú Szabadkőműves befogadott budai villájába, megfizette a tehetségemet, minden jól alakult, erre most a nyakamba szakadt ez a nyavalyás Valentin-nap, és ráadásul Margitka. Időközben megtudtam, hogy Valentin még az epilepsziások védőszentje is... Mi közöm nekem az epilepsziásokhoz?

Természetesen összeöleleztünk Margitkával régi ismerősökként, elcsodálkoztunk kicsiny világunk hatalmas véletlenjein, amelyek összehozzák a régi ismerősöket, és közben az is kiderült, hogy az öreg szabadkőművest érzékeny szálak fűzik a Délvidékhez, ükapja Törökbecsén volt hentes és mészáros, ebből kifolyólag megkülönböztetett figyelemmel istápolja a balkáni magyar menekülteket, engem is főleg ezért fogadott a házába, és Margitkát már másfél évvel ezelőtt felkarolta, kibérelt neki egy kis boltot a belvárosban, ahol Margitka szabadkőműves jelvényeket és egyéb bigyókat árusít, begyűjtött annyi pénzt, amiből visszafizette a támogatást, és egy egész esztendőre előre kifizette egy garzonlakás albérletét Kispesten, a Wekerle-telepen, egy csöndes házban, amely azóta valamelyest felhangosodott, mert egy cigány család költözött a szomszédságba, ettől megélenkült a forgalom és megemelkedett a hangerő a környéken, de egyelőre még elviselhető.

Margitka mindezt igen gyorsan elhadarta, azután kibújt a ruhájából, és meztelenül a díványra feküdt. Hát, hogy is mondjam... Az évek múltával nem sokat okosodott, a teste viszont eléggé meglötyyedt, fehéren szétfolyt az egyébként klasszicista stílusban kifaragott szép virágdíszes heverőn, kedvetlenül maszatoztogattam a rózsaszín alapozású vásznon a kék és fehér csíkok között, Margitka a tapasztalt modell fegyelmességével nyújtózott hangos mozdulatlanságban, mert kényelmes fekvőhelyzetében folyton beszélt. Az emberi gonoszságról és lelketlenségről. Elmondta, hogy háromnegyed évvel ezelőtt kölcsönként fél évre félmillió forintot egy becsületesnek látszó embertől. Erről írást is adott, a féléves határidő lejárt, neki apróbb anyagi gondjai támadtak, az egykor becsületesnek látszó ember viszont egyre pimaszabbul követelődzik. Egyáltalán nem veszi figyelembe mások átmeneti nehézségeit. Ecsetmártogatás közben megjegyeztem, hogy az életben előfordul ilyesmi, mármint, hogy a hitelezők időnként viszszaérlik a pénzüket. Ezután reménykedve megkérdezte tőlem, hogy vannak-e esetleg olyan ismerőseim, akik hosszabb távra nélkülözni tudnának félmillió, vagy inkább egymillió forintot. Megnyugtattam, hogy rengeteg ilyen barátom van, alig várják, hogy ismeretlen szőke nőknek meghatározatlan időre kölcsön adjanak több milliót is, mostanában azonban valamiért messze elkerülnek ezek a nagylelkű emberek. Már csak egy híres író barátom áll velem szóba, neki majd megemlítem a dolgot. Magára gondoltam, uram. Nincs véletlenül kidobni való egymilliója? Esetleg másfél. Micsoda? Mindössze ötezer forintja van? Tudtam, hogy mostanság gyalázatosan fizetik az írókat, de nem gondoltam, hogy ennyire. Az ügylet lebonyolítása ugyanis sürgetővé vált. Az éjjel sírva telefonált rám Margitka. Merényletet követtek el ellene. Reggel kinyitotta a jelvényes sufniáját, és odabent nagy meglepetésére egy csuklyás férfit talált. Bizonyára a hátsó ajtót törte

fel, így jutott be az üzletbe. Magas férfi volt, Margitka elmondása szerint kulturált beszédű, ledarált néhány sima illedelmes mondatot, azután egy gázpisztollyal Margitka arcába lőtt, elköszönt és kísértelt az utcára. Később jöttek a rendőrök, gyöngéden, udvariasan viselkedtek, mélységesen együttéreztek Margitkával, sokáig faggatták, mindent gondosan leírtak, de ettől Margitka megsebzett arcával még halálfélelemben él, és a segítségemet várja. Ez az átok Valentin-nap meg gyorsan közeledik. Mit kezdjek egy szétfolyó, elcsúfított arcú modellel?

Hogy mondja? Fessek két képet a Szeretetről és a Szerelemről? Az egyiket adjam Margitkának, és mondjam, hogy legalább félmilliót ér? Várjon, ezen gondolkodnom kell egy pillanatig... Talán nem is rossz ötlet. Maguk írók tele vannak ötletekkel és, elnézést a modortalanságért, alapjában véve sötét gazemberek. Egyetlen gesztussal halálra butítják az amúgy is buta embereket. Ennyi ésszel beléphetne a napi politikába, ezt már régebben is javasoltam, sokkal több pénzt keresne, mint az irományaival, vagy mint én a mázalmányaimmal. És akkor segíthetne a megrettent nőknél ebben a gonosz világban. De azért köszönöm a tanácsot. Kétszeresen lepingálom azt a festményt. Ha kellőképpen felforrósítom magam, egymillió képet is meg tudok festeni. Margitka szétfolyó bájait majd feszesre szorítom, sebes arcát hamvasra lágyítom, a háttér meg adva van. Persze, kicsit nehéz lesz vevőt találni egy ilyen drága műalkotásra. Még hogy Valentin-nap! Szerelem és Szeretet, meg az epilepsziások! De ez már legyen Margitka gondja.

Kalmár András Márton

Óhaj

*Porlik a fény dala,
csordul az éjszaka,
lassul az élénk nappali tánc.
Torzul alattam
az udvari dallam,
tölgyet csókol az éji románc.*

*Lombok bizseregnek
eloltva a csendet,
moccan a neszben a furcsa faárny.
Bűvös ezüstkö
szórja a tűnő,
álmoskás remegést, a magányt.*

*Tömény terebélyel
a pacsmagos éjjel
képkeretét alakítja a ház.
Benne az udvar
a tölgygel, azúrral,
csendélet, haloványka varázs.*

*Nyílik a póre
sötét imakönyve:
szertartásba merült a nagy ég.
Zajlik a szent mise,
árad az ég hite,
Istene, fétise, lelke te légy!*

Hársillatú dallam

*Nyári éjnek halkszavú melódiái közt
zsenge, színes illatfelhő hempereg.
Szobámban zsong, bolyong, fürdőzik, körbejár:
múlt nyarak homályos fénye s képek tengenek,
régj június, ó, régi dallamok;
elszállt érzések dalát lehellik rám az illattengerek,*

dallamot, halk dallamot dúdol felém a nyár.
Mintha hallottam volna már tücsköktől, kis kerteken,
vagy kint a pusztán, elmerengő szántóföldeken.
Vagy talán lent, Tiszánk partján csengtek föl fűzfákról,
szellőringatta hangjaként mélabús lomboknak?...
Vagy maga a szőke vándor, Alföldünk szelíd folyója
énekelte hintázó habok közül, ha záporok tomboltak?...

Nem tudom. Csak átölelt egy réges-régi hangulat,
mely selymes illatok hátán idézte át a múltat,
mely visszaandalít az elrohant idők csellója
s a bódult álmok hárfája közé;
egy holt világba, mely mélyebb mindennél,
s melyben most, a mában újra él a múlt, –
hidd el, él.

Pirkadat

Pirkadó zenéje zeng a titkos végtelennek,
kék homályból álmos nyári utcák ébrednek,
a csillag mind a láthatár alá csorog,
napkeletre nyúlik át a Vénusz tündérfénye,
száll, barangol és lehuppan holdunk sápadt lényé,
s a kába lét az utcasarkon ácsorog.

Múltnak és jövőnek újraéledő határán
megjelent az első napsugár, öt óra táján,
s e napsugár pajkos daktilusokba kezd:

„Emberek, emberek, itt vagyok,
elhozom újra a pirkadatot,
meg a boldog időtök, a nappalotok,
meg az életetek melegét, meg a
látnívalókat a földön, az égen;
a szépeket én faragom, nini,
létetek is megadom, ne
habozzatok, éljete, éljete,
itt vagyok, itt vagyok!”

Rejtelmes hogyan s miképp, de ezt hallottam ekkor,
s elhittem, hogy jönni fog számunkra egy remek kor,
melyben maga a napsugár leszünk, meglásd.

Múzeumkert

I.

*A múzeumkert fényjátékait
foltocskák morzsolják a fák alatt.
Szelíd halál, csekély emlék szaladt,
felém futott, s széthulltak árnyai.*

*Lombtömbök hajladoztak félszegen;
a nyárban sűrűsödtek lombfallá.
S üvegtékintetű lámpák alá
rejtettem el magányom, életem.*

*Meséje szentélyéből bájos lány,
egy dús fürtű, aranyhajú nimfa
szótlan derűt, szerelmet öntött rám,*

*kinyílt zöldessárga apszisa,
s élénk imák sejlettek sóhaján.
Magába hörpintett a nyári ma.*

II.

*Forró jelet ontott a lány belém:
viruljak, és ne legyek ily szerény,
hasadjak át a lombfal apszisán,
szűrődjek át a hársak illatán.*

*Meghitt hangon mondta a lány: „röpiülj,
szeress, remélj, feledj, lazíts, örülj;
ma érzünk össze, éj hozzám, gyere,
ivódj belém, miként a nyár heve,*

*ma életünk a bútól elszakad;
nem engedem, hogy lelked álmatag
legyen vagy elhagyott vagy éhező,*

*feledd a gondokat, feledd magad,
ma élni kell, ölelj, csókolj; szabad,
és hinni kell; az ábránd létező.”*

III.

*Hallottam, lent mint kúszik a Tisza.
A múzeumkert ólmos fényben ült,
tombolt a tér smaragdja, jáspisa,
s a gyepből ismét árny-émlék hevült.*

*Aranyhaját a nimfa lassacskán
kibontotta, fölém eresztette.
Fölkúsztam hívó fodrain, a fán
eggyéváltunk, s belémsimult lelke.*

*A nyár, a nyár... Egy pillanatra csak,
de bennem élt, tudom, hogy bennem élt,
megérintettem színes szellemét,*

*egy pillanatra, míg a csönd takart,
lebegtem, mint szűz, illanó remény –
nomád szeszély a nyár leheletén.*

Pintér Lajos

Fiatalok a jövőnek

Kalmár András Márton verseihez

1972 táján az *Új Írásban* Juhász Ferenc rovatot indított nekünk, fiatal költőknek azzal a címmel: *Fiatalok a jövőnek*.

Tizenkilenc-húsz évesek voltunk akkor, Baka István, Nagy Gáspár, Bari Károly, Szöllösi Zoltán és mások, amikor Juhász Ferenc a szívébe fogadott bennünket, és folyóiratában nemzedékként mutatott fel.

Egyikünk sem az *Új Írásban* indult, de valahogy ez a rovat találkozási pontunk lett.

Engem évekkkel korábban Ilia Mihály fedezett fel a *Tiszatájban*, és közölte verseimet, kötetemet pedig Kormos István adta ki. Nagy Gáspárt Kormos István mutatta be az akkori *Élet és Irodalomban*. Baka István a szegedi *Kincskereső* folyóirat szerkesztője volt már akkor, és Ilia Mihály figyelt föl kibontakozó tehetségére. A gimnazista Bari Károly tehetségére Domokos Mátyás figyelt fel, és mutatta be az *Élet és Irodalomban*.

Az ország különböző pontjairól indultunk, különböző mentorok pártfogó figyelmétől kísérve, míg nem nemzedékké szerveződtünk, mert ahogy Nagy László mondotta: felröppenni csak rajban lehet.

Azóta is tudom, hogy milyen fontos a pályakezdő fiatalok iránti figyelem.

Negyven éve vagyok a *Forrás* szerkesztője, megadatott számomra a szerencse, hogy nap mint nap pályakezdő fiatalok jelentkezésére figyeljek.

A folyóirat a kortársi irodalom szülőszobája. Nincs annál felemelőbb érzés, mint egy új kéziratot először kézbe venni. És nincs annál felemelőbb érzés, mint a megannyi kézirat között tehetségre lelni.

Ez a jóleső érzés nem mindennap adatik meg.

Az utóbbi időben öröömre szolgált, amikor egy addig ismeretlen nevű szerző, Kötter Tamás prózájára bukkantam a számítógépen. Szinte szaladtam kollégáimhoz a hírrel, hogy íme, egy író!

A minap hasonló örömmel vittem a hírt kollégáimnak, íme, egy költő! Egy fiatal a jövőnek: Kalmár András Márton.

Nem sokat tudok róla, személyesen még nem találkoztunk, verseit e-mailen küldte el a *Forrásnak* rövid bemutatkozó levéllel.

Annyit tudok róla, amennyit levele láttatni enged.

„Tisztelt Szerkesztőség!

Tizennyolc éves vagyok, most érettségiztem szobrász szakon a szegedi Tömörkény-gimnáziumban, ahol ötödévesen készülök egyetemi tanulmányokra. Évek óta írok dalszövegeket, és hozzájuk zenét is szerzek, melyet együttesemmel szoktunk előadni.

Újabban mélyültem el verstani kérdések, különösen a szimultán és a klasszikus formák tanulmányozásában, melyeket verseimben is igyekszem megvalósítani.

Az itt mellékelt verseket szeretném figyelmükbe ajánlani abban a reményben, hogy bizalommal fogadják őket.

Szeged, 2016. július 30.

Tisztelettel: Kalmár András Márton”

Íme, bizalommal fogadjuk a verseket. Kívánjuk a költőnek, hogy tehetsége bontakozzék ki, találja meg ifjú gondolataihoz a legmegfelelőbb formát, biztosan kezelt formáihoz a minél gazdagabb tartalmakat.

És jöjjenek nemzedéktársai is. Hiszen fölrepülni csak rajban lehet.

Doncsev Toso

A pékkisasszony

Májusban, amikor már tárva-nyitva vannak az ablakok, a lakók az ötödiken is érzik a pékségből felszálló friss kenyér étvágygerjesztő, langyos illatát. A kanyarban csikorogva fékező sárga villamos utasai is részesülhetnek ebben az élvezetben, ha a lassan nyíló ajtókon kissé kihajolnak, és mélyen beszívják a Böszörményi úton lágyan lengő tavaszi szellőt.

Hajdanán, tán fél évszázada már, hogy ott, a sarki sütödében kínálta a kenyeret, a kiflit meg a zsemlet Anna, a mesés szép pékkisasszony. Fehér fityulával szorította le makrancos, ébenfekete haját, fitos orra némiképp oldotta vastag szemöldöke és éjsötét szeme szigorúságát, eltökéltségét. Piciny, piros ajkáról, gyöngyként villogó fogsoráról, köpenygombokat feszegető kemény kebleiről, darázsderekaról egyetlen férfi sem tudta levenni a tekintetét. Aki egyszer oda betért, az nem vett másutt kenyeret, nem annyira az íze, foszlós bele és ropogós, barnapiros héja miatt, hanem azért, mert Anna hihetetlen szépsége örökre megigézte. De nemcsak a valamirevaló férfiakat bűvölte el a pult mögötti varázslatos teremtmény, hanem a környékbeli fehérnép is szívesen vásárolt nála, mert ebben a jótét lányban csupa szív, csupa lélek lakozott. Aki meg ifjú legényként abban a szerencsében is részesült, hogy láthatta, amint kőkemény melléhez szorítva egyetlen, erős, határozott mozdulattal vágta félbe a kétkilós veknit, akár életét is kész lett volna feláldozni azért a pillanatnyi csodálatos ölelésért, ahogy a kenyeret szorította. Anna kicsattant az egészségtől, hamvas és gyönyörű volt, mint a fesható rózsza, és mégis gyakran szomorkodott esti magányában szerény albérleti szobájában. Keserű haraggal telt a szíve bánatában. Korán megesett vidéki lányként egyedül és inségben nevelte sovány, szőke, beteges fiacskáját, de azért is emésztette a kesergés, mert bár szenvedélyesen igényelte a szeretetet, mégsem részesült benne soha. A körötte legyeskedő temérdek vállalkozó kedvű hím közül senkinek sem sikerült kielégítenie folyton szomjas ölet, mert mindegyik jelölt elbukott a vonzó és viszonylag könnyűnek tetsző próbatételén. Talán azért, mert Anna nem viselte el, hogy dohány és borgőzös leheletű, mosdatlan szájú kanok gyűrjék maguk alá. Ő akarta megszabni a pázrás szabályait. Hétfégenként, minden második szombaton, záróra után felsőtestével ráfeküdt a kenyeres pultra, de már előtte levette rózsaszínű bugyiját és aztán felhajtotta a köpeny szárnyait. Kerek csípője aljában, hófehér, nyurga combjai között felsejlett nedvesen csillogó szeméremajka, amelyet olyan sűrű, tömött és fekete szőrzet ölelt, mint amilyen a szorgos kéményseprők kormos kefeje. A szerencsés alkalmi kiválasztottak többsége a helyzettől és a látványtól felizgulva már a célba érés

előtt elhullajtotta a magja javát, vagy a szertelen vágtyól úzve vesszejével csak a pult furnér oldalfalát döfködté, csapkodta hevesen és hiábavalón. Jókora sikamlós tócsa gyűlt össze ilyenkor a padlón. A kitartó, ám kudarcos kísérletek után Anna kénytelen-kelletlen belátta, hogy sem a jóvágású, hirtelennőtt pékinasok, sem a sekrestyében a gyónás után a testét tapogatni kívánó tisztelendő atya, meg a vizsgálatot mímelő vén körzeti orvos sem jelent írt kínzó bajára.

Aztán a sors úgy hozta, hogy a főnökség elrendelte a bolt felújítását. A kiküldött asztalosban Anna végre emberére talált, ez az ügyes, ifjú mester méretes szerszámával fél órán át művelte a csodát. Anna elalélt az eddig sohasem tapasztalt gyönyörözönytől. Másnap már összeköltöztek, és egy hónap múltán össze is házasodtak. János lelkesen, lankadatlanul és rendszeresen teljesítette férji kötelességét, ráadásul maszekolásból pluszpénzt hozott a konyhára, és gondos mostohának is bizonyult, nevére vette a kis, fakó fattyút. Anna akár boldog is lehetett volna ennyi szerencsés fordulat után, de nem lett, mert nem volt szerelmes aranykezű, hallgatag urába, mert nemcsak ölelésre vágyott sóváran és vadul, hanem hiányolta a hízelgő szavakat is, hiányoztak házasságukból azok a bódító bókók, amelyekkel a kivirult asszonyt a férfivévők napközben elhalmozták. Anna így nem véletlenül habarodott bele egyik hódolójába, a híres-neves, csélcsap énekesbe, Kerekes Sándorba, akinek zengő baritonja a rádió jóvoltából vasárnaponként elandalította a főzéstől elpilledt ábrándos háziasszonyokat. Az idősödő bonviván a sütödében a pult előtt vallott szerelmet látványosan és nyíltan az iruló-piruló Annának. A csábítás sikerült, de a csodásnak ígérkező délutáni légyott teljes csalódást okozott a hűtlen feleségnek. A szerelem ürügyén egy alkoholtól mámoros, nikotinszagú bakkecske gyúrte maga alá a friss kenyér illatát árasztó fiatal menyecskét, hogy aztán néhány percnyi hörgés és harákolás után oldalra dőljön és hangos horkolásba kezdjen. Anna kiábrándult vélt szerelméből, de kétségbe is esett saját, leigázhatatlan ösztöneitől. Hazaérve mardosó bűnbánattól hajtva azonnal bevallotta tettét Jánosnak, aki megbocsátotta a hűtlenségét, de Anna nem békült meg önmagával. Minél előbb el akarta felejteni kínzó szégyenérzetét. Még aznap éjjel, vasárnapra virradóra két doboz altatót vett be, és örökre elszenderült.

János saját kezűleg készített egy üvegfedelű, díszes tölgyfa koporsót, hadd lássa utoljára felejthetetlen hitvesét a gyászoló gyülekezet, a hajdani vásárlók sokasága. Anna hófehér esküvői selyemruhájában feküdt a fekete ládában. Halálában mosoly ragyogott az arcán.

A május végi délutánon, amikor már szikrázón süt a nap, és a melegtől, mint a virágok szirmai, nyílnak ki a házak ablakai, a Farkasréti temetőben gyönyörű fiatal nőt búcsúztatott a pap, az élete teljében elhunyt meseszép, boldogtalan pékkisasszonyt.

Ilona-nap

Az első ijedtség után mindenki azt próbálta felidézni, hogyan és miért következett be a baj, ki mulasztott, ki hibázott. Ha nem a munkanap végén tartották volna az Ilona-napot, ha nem isznak többet a kelleténél, ha nem akart volna mindenki egyszerre beszállni a liftbe, ha gyalog mentek volna le a lépcsőn, amikor kigyulladt a túlterheltséget jelző piros lámpa, ha nem nyomja meg valaki újból a földszinti gombot. Csupa ha, csupa be nem teljesült feltétel. De akkor, abban a pillanatban az egy szem gyermekén kívül senki sem volt józan. A második gombnyomás után sem indult el azonnal a felvonó, aztán kisvártatva vészjósló surrogás hallatszott, a drótkötél hangja lehetett, amint szédítő sebességgel tekeredett le a tartóhengerről, aztán a lift zuhanni kezdett, és néhány másodperc múlva nagyot zökkenve megállt, és az eresztékeknél néhány centire szétnyíltak az oldalai. Már csak a szentlélek tartotta össze. Láthatóvá vált az akna poros, koszos fala. Hét torokból hirtelen szakadt föl a kétségbeesett kiáltás: – Ja-a-aj! Ég és föld között, a semmiben lógott egy óriási szekrény, teli rémült emberekkel. Augusztus 18-a, péntek négy óra volt, amikor négy nő, két férfi és egy gyerek rekedt benn a hátsó lépcsőház melletti felvonóban. Az elemi erővel feltörő sikoltás után hárman nyúltak a vészcsengőhöz, és hosszan, megszakítás nélkül, percekig nyomták. Hangja visszhangzott a földszinten lévő, nyitott portásfülkéből. A portás nem tartózkodott szolgálati helyén. Az állami ünnep előtti utolsó munkanapon ebéd után már mindenki lelépett, az irodaház üresen kongott. A csengőhöz legközelebb álló fiatal férfi újból és újból hosszan nyomta a gombot, de eredménytelenül. Az embereket egyszerre fogta el a pánik. Rádöbrentek kilátástalan helyzetükre. Hét torokból harsant fel ismét az üvöltés: – Segítség! A kihalt folyosók falai verték vissza a kórus könyörgését. Elnémultak. Rájuk borult a csüggedés csendje. Amikor beszálltak a liftbe, mindenki félperces utazásra számított, ennyi ideig ki lehet bírni az összezártságot, sőt még kellemes is lehet az egymáshoz szorulás, az intim közelség, de már vagy tíz perc telt el a kényszerű zsúfoltságban, és nem lehetett tudni, hogy még mennyit kell így elszenvedniük. A mocorgást, a helyezkedést követően ropogni kezdtek a lift falai. – Nyugalom – harsant fel a fiatal férfi. – Elég legyen a hisztériából, próbáljunk meg higgadtan gondolkodni. Már mindenkiről szakadt a víz, mintha ruhában zuhanyoztak volna, olyan nedvesek lettek a blúzok és az ingek. Émelyítővé vált a testszag, az izzadság, a dezodor és a parfüm átható elegye. Förtelmes, hányingerkeltő bűz töltötte be hirtelen a szűk teret, valaki az alsójába rondíthatott a rémülettől. Ezután felváltva nyomták a vészcsengőt és kiabáltak kórusban segítségért. A kétségbeesés néma szünetében egyszer csak távoli énekszó ütötte meg az éber és fegyelmezetten viselkedő fiúcska fülét. Felszabadultan, szinte boldogon dalolt valaki az üres irodaépületben. – Ó, hát Marika az, a takarítónő – kiáltottak fel többen is megkönnyebbülten –, meg vagyunk mentve. Most újból toroka szakadtából ordított mindenki: – Segítség, Marika, segítség! A dalolás abbamaradt, újból csend lett. Majd vödörörgés hallatszott: – Van itt valaki? – kérdezte meglepetten Marika. – Belsőszorultunk a liftben – panaszták keservesen a foglyul esett irodisták. A takarítónő nagy sokára előkerítette a portást, aztán kettesben felkaptattak a padláson levő liftházba, de

együttesen sem tudták letekerni a két emelet között ragadt liftet, mert a henger kettérepedt, és a sodrony a fogaskerekek közé szorult. A szerelőcég nem tartott ügyeletet, a tűzoltókat kellett kihívni. A lánglovagok kifeszítették a kétszárnyú ajtót, leengedtek egy alumíniumlétrát, majd a lift teteje és az 1. emeleti földem között támadt szűk résen egyenként rángatták ki az utasokat: először a gyereket, aztán az anyját, utána a nőket, és végül a két férfit. Két tűzoltó nyúlt mindenki hónalja alá, ha mégis tovább zuhanna közben a lift, nehogy eltörje az éppen kikászálódó személy gerincét. A szerencsés végkifejlet után öten, a gyerekekkel együtt, újból visszamentek a harmadikra, hogy igyanak az ijedtségre, Székely Sándor, a legidősebb hivatalnok, akit utoljára szabadítottak ki a fogságból, nem tartott velük, mert megfogadta, ha sértetlenül megússzák a balesetet, változtat az életén, többé egy korty szeszt sem vesz a szájába. Rögtön betartotta fogadalmát. Hosszan és buzgón, térden állva imádkozott a Ferenciek téri templomban, biztos volt benne, hogy az ő könyörgését meghallgatta az Úr. Ilona, a csinos, formás farú, szőke, elvált asszony aznap este felment új udvarlója lakására, aki a nagy veszedelemről értesülve megkérte a kezét. Hajnalban az újdonsült ara azt tapasztalta, hogy ugyanúgy remegett a lába, mint akkor, amikor két markos tűzoltó kirántotta a drótkötélen csüngő liftből. A többiek élete a korábban megszokott mederben csordogált tovább, csupán a különbséggel, hogy bár a hibát a szerelők hamar kijavították, de egy évig egyikük sem használta a felvonót.

Bartha Ákos

Bal vagy jobb?

Németh László minőségiszocializmusa és Bajcsy-Zsilinszky
Endre nemzeti radikalizmusa^{1*}

Bajcsy-Zsilinszky Endréről számtalan visszaemlékezés áll rendelkezésünkre. Ezek a közlések jobbra az adott politikai viszonyok és az emléképolás íratlan szabályai szerint, az 1944-es tragikus vég fénytorésében² születtek, méltányolandó módon respektálva az elveiért életével fizető politikus emlékét. Ha azonban közelebb akarunk lépni a történelem hús-vér alakjaihoz, érdemes a kortársakat a maguk korában, vagyis az események sodrában megszólaltatni (más jellegű forráskritikát igénylő naplókön, levelezéseken, egyéb írásokon keresztül). Bajcsy-Zsilinszkyre vonatkozóan ilyen megbecsülendő, eddig nemigen hivatkozott mű Németh László 1943-as önéletrajzi írása, a *Magam helyett*, melynek szerzője ekképp vall a nála másfél évtizeddel idősebb politikusról és 1934-es megismerkedésükről: *„Fehér haj, vörös arc, kék szem: épp jövőben volt, s már megint rohanóban, mint egy kis Mussolini. A cikkemet is bizonyára futtában olvasta, s nem értette, mért kellett megírnom, hisz semmiben sem különbözik az ő könyvétől. Nem, Zsilinszky nem volt az árnyalatok embere. Kicsit talán meg is volt sértve, a sérelménél azonban föltétlenül nagyobb volt a sietsége. Olyan ember benyomását tette, akit a svungja megtéveszt a képességei fölől. Mindent föl lehetett tételezni róla, csak öregkori tanulékonytságot nem.”*³ Az öntudatos ítéletalkotással sohasem fukarkodó író kemény kritikája mellett szót ejtett a politikai vonatkozásokról is: *„Ha eredményesen akarunk politizálni, pártot kell csinálnunk (...). Ilyen párt és ilyen szerv azonban nem volt; vagy ami volt: a Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártja s a Szabadság című hetilap nem sokkal biztatott.”*⁴ Az elhamarkodott ítéletalkotás előtt, és hogy ne essünk az általunk körvonalazott hibába, érdemes megvizsgálni Németh korabeli, 1934-es vélekedését: *„Én magam is próbálkozom egy ideje, hogy emberi és magyar helyzetérzésemet politikai eszmékre fordítsam, s amint a Tanú első évfolyamát a Zsilinszky*

1 *A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Posztdoktori Kutatói Programja támogatta. Befogadó intézmény: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

2 Illyés Gyula szavaival: *„az olyan pályavég, mint az övé, sugarat vet a pályakezdésre is. Egy tisztaságra szánt jellem küzdi a tökély felé magát, még a rossz súrolásaival is, egy szennyező társadalomban.”* Illyés Gyula, *Zsilinszky = Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről*. Szerk. Vigh Károly, Bp., Magvető, 1984, 488.

3 Németh László, *Magam helyett. Tanulmányok az életemből* [1943], DIA–Petőfi Múzeum, Bp., 2011, 398. Meglehet, ez az idegenkedés kölcsönös volt. Bár az ügynökjelentések gyakorta megbízhatatlanok, egy 1961-es információ szerint *„Talpassy [Tibor] megjegyezte, hogy Zsilinszky mindig jellemtelen embernek tartotta Németh Lászlót.”* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára O-11803/18. „Ellenállók”. 1961. márc. 17. („Keleti” jelentése).

4 Németh, *Magam helyett...*, 398.

programjával hasonlítatom, az alapelvekben nem látok áthidalhatatlan különbséget.”⁵ A megértő kortárs értelmezés és az ironizáló kesei elhatárolódás közti feszültség nemcsak a források helyes használatára figyelmezteti az utókor kutatóját, de egyben megfogalmazza a kérdést is: hogyan viszonyult egymáshoz a kor két meghatározó – ám igencsak eltérő képzettségű, habitusú és motivációjú – értelmiségijének gondolatvilága? Mindez, ha figyelembe vesszük az időpont különlegességét, talán nem tűnik intellektuális köldöknézésnek. Hiszen a Tanu időszaka „az utolsó történelmileg értékelhető pillanat, Németh életében pedig az első, amikor már a készültsége is ott rejlik az ösztönei mögött ahhoz, hogy a maga alkatanak felfokozottságával választási alternatívát kínáljon nemzedékének, s kiálljon, vállalásának minden következményével az idő és a történelem elé.”⁶ A politikai alternatíva – vagyis egy másik különleges pillanat⁷ – pedig lehetett (volna) akár Bajcsy-Zsilinszky Endre is.

* * *

Németh Lászlóról itt aligha szükséges életrajzi adatokat sorolni, ellenben röviden talán érdemes szólni Bajcsy-Zsilinszky Endrének a nemzeti radikalizmushoz vezető – kevésbé közismert – útjáról. Az apai ágon Békésbe telepített szlovák jobbágy, anyai ágon magyar köznemes ősoktól származó fiatalember a Békés vármegyei Szarvason látta meg a napvilágot 1886-ban. A család már egyéves korában Békéscsabára költözött, így ebben a sajátos, markánsan szlovák gyökerű, ám modernizálódó, polgárosodó és homogenizálódó (magyarosodó) parasztias kisvárosban érték az első meghatározó impulzusok. A békéscsabai Rudolf Főgimnáziumból a kolozsvári egyetem jogi karára vezetett az útja a kitűnő tanulmányi eredményeket produkáló ifjúnak, ami a békéscsabai viszonyokhoz mérten jóval polgáriasultabb közeget jelentett.⁸ Itt született publicisztikai zsenyéiben már fellelhető néhány olyan alapállás, amelyektől haláláig nem tágitott (pl. az államalkotó „ezeréves magyar nemzet” ethosza vagy a történelmi argumentáció). A történelemformáló államférfiakra hivatkozó ifj. Zsilinszky Endre⁹ határozottan konzervatív, nietzschei hatásokat mutatva tömegellenes és feltűnően didaktikus gondolkodású. Az egyetemi évek fontos állomása a Lipcsében és Heidelbergben eltöltött két szemeszter (1906/07) és az ehhez kapcsolódó tanulmányutak. A békéscsabai ifjút egyszerre nyűgözik le a városok és az egyetemek, valamint Bismarck és Goethe szelleme. Ám nemcsak a szellemiség, a neves professzorok (például a modern pszichológia megalapítójaként tisztelt Wilhelm Wundt¹⁰) és a gondolatébresztő olvasmányok, de a technikai vívmányok, a munka- és lakáskörülmények.

5 Németh László, *Nemzeti Radikalizmus* [1934] = Uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 554.

6 Füzi László, *A Tanu*, Tiszatáj, 2000/10., 74.

7 „Németh nem volt politikus, de politológus szakember sem; igaz, hogy elképzelései politikai tartalommal is bírtak, de semmit sem tett azért, hogy azokat a politikai cselekvés meghatározójaként a politika szférájában szerepeltesse. A politikai rendszer tartalmi összetevőit tekintve (...) főképpen csak ideológiai kérdéseket érintett. Ha pedig a politikai cselekvéshez elengedhetetlen formai összetevőket, így a politikai szervezetekhez, politikai közösségekhez, politikai normákhoz és a politikai információ rendszeréhez való viszonyát vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy igyekezett elkerülni a részrendszer bármelyik elemével való kapcsolatot is, kivételt ez alól talán csak egy-egy pillanat jelentett.” Füzi László, *A Tanu* (II. rész), Tiszatáj, 2000/11., 78.

8 Kolozsvár és az egyetem századelős viszonyaihoz, összetett problémáihoz: Tompa Andrea, *Fejtől s lábtól – Kettő orvos Erádyben*, Bp., Pesti Kalligram, 2013. Különösen: 24–33., 55–56., 109–116.

9 Ifjabb Zsilinszky Endre Kálmán 1925-ben, vitézzé avatása alkalmával vette fel magyar származású édesanyja családi nevét (fajvédő elveitől nem függetlenül). 1935-ben – tiltakozásul a választási visszaélések miatt – „letette” vitézi címét, hivatalos neve inentől fogva haláláig: Bajcsy-Zsilinszky Endre.

10 Vö. Pléh Csaba, *Wundt időszerűsége*, Pszichológia, 1990/2., 279–315.

mények, illetve a munkásbiztosítás is nagy hatást gyakoroltak rá. Szomorú konklúziója szerint: „Magyarország vagy másképpen fog a jövőben gazdálkodni, vagy menthetetlen.”¹¹

Hazaérkezve sikeresen ledoktorált, majd egyéves önkéntesnek állt a bécsi 1. KuK huszárezredben, ahol szinte azonnal komoly fegyelmi vétséget követett el a felettebb öntudatos, a család anyagi bajai¹² miatt is zaklatott ifjú: szóváltást követően felpofozta egyik társát, akit leveleiben visszatérő jelleggel zsidóként becsmérelt.¹³ Az ügy nyolc hónapig zajló eljárást eredményezett, mely csak a Zsilinszky Mihály (volt államtitkár nagybácsi), Khuen-Héderváry Károly, Fejérváry Géza és Tisza István nevével fémjelzett magas szintű kapcsolati hálónak köszönhetően „rendeződött el”. Leszerelése után Zsilinszky Békéscsabán ügyvédjelöltnek állt, ám alighogy a bécsi affér hullámai elültek, minden korábbinál komolyabb bajba keveredett. Egy családi konfliktust követően, 1911. május 14-én Gábor testvérel együtt saját otthonában halálosan megsebesítették a közismert parasztpolitikust, Áchim L. Andrást. Az ügyből azonnal miniszteriális szinten kezelt ügy lett, melyről helyszínrre küldött tudósítókön keresztül tájékoztattak országos lapok. A Zsilinszky fivéreket végül felmentették, Endre pedig főispáni titkárként helyezkedett el az Árva vármegyei Alsókubinban. Karrierjét azonban – megannyi kortársához hasonlóan – kettévágta a Nagy Háború, noha hivatalosan 1917-ig megőrizte ezt a pozícióját.¹⁴

Zsilinszky miután sebesülésekkel és kitüntetésekkel gyarapodva végigharcolta az I. világháborút, sok csapattiszt társához hasonlóan¹⁵ nem tudta elfogadni a történelmi Magyarország összeomlását, és kérdéseire a hátszágban keresett válaszokat. Ez vezette el az immáron harmincas éveibe lépő fiatalembert 1918-ban az ellenforradalom táborába, és ezért vált a fajvédők meghatározó politikusává a húszas évek első felében. A *Szózat* című lap főmunkatársaként, majd főszerkesztőjeként militarista és antiszemita propagandát folytatott, és szociális reformokat hirdetett. Gazdag publicisztikájával ő formálta legnagyobb hatással a fajvédők külpolitikát.¹⁶ Ekkoriban úgy vélte, a liberális nemzetszemlélet helyére a „fajt” kell helyezni, helyeselte a numerus clausust, és megelegetett egyfajta viszszafozott földreformmal. Nemsokára azonban kiábrándult a konszolidációból, így fajvédők társaival kilépett a kormánypartból, hogy 1924 őszén Kecskeméten megalapítsák az önálló Fajvédők Pártot (Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt). Két évre rá, 1926-ban Derecskén a fajvédők színeiben sikertelenül próbálta még egységes párti jelöltként 1922-ben szerzett mandátumát megtartani, vagyis megtapasztalhatta, mit jelent ellenzékben és a parlamenten kívül politizálni a Bethlen-rendszerben.¹⁷

11 Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez, 1900–1918. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár 28. fond. 178. 30. levél. Lipcse, 1907. márc. 2.

12 Id. Zsilinszky Endre az apai örökséget (165 kat. hold) gyarapítandó 1889 és 1894 közt részt vett az Arad megyei Medgyesháza környékén folyó parcellázásban. Ennek révén mintegy 2000 hold, jobbára szikes földterülethez jutott, s azon szikjavító kísérletekbe fogott bihari nagybirtokosokkal. *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*, szerk. Tilkovszky Lóránt, Bp., Kossuth, 1986, 21–22. A kísérletekbe azonban belebukott a család, amit jelez, hogy 1907-ben kétszer is árvereztek a birtokon. Bartha Ákos, *Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai szocializációja és 1919 előtti ideológiai portréja*, Történelmi Szemle, 2016/2., 209.

13 Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez, 1900–1918. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. 28. fond. 178. 41. levél: Bécs, 1909. nov. 1.

14 Bartha Ákos, „...gyakorlati közigazgatási ember akarok lenni...”: *Bajcsy-Zsilinszky Endre szüleinek címzett levelei Alsókubintól (1912–1914)*, Fórum, 2016/2., 59–72.

15 Vö. Kozma Miklós, *Egy csapattiszt naplója 1914–1918*, Révai, Bp., 1931.

16 Pritz Pál, *A fajvédők külpolitikai nézetei, 1918–1936*, Századok, 1990/5–6., 621.

17 Sipos József, *Bajcsy-Zsilinszky Endre képviselővé választása 1922-ben*, Századok, 2016/1., 117–132. és Bartha Ákos, *Fajvédelem vidéken: Bajcsy-Zsilinszky Endre derecskei mandátuma (1922–1926)* =

Bajcsy-Zsilinszky Endre 1926 végére politikailag körön kívülre került, amit érzékeltet, hogy az egyetlen filmhíradós felvétel az 1944-ben kivégzett politikusról egy 1926-os anyag.¹⁸ 1926 után kormányzati vagy kormányzathoz kötődő közéleti szerepet már nem töltött be, bár ilyen irányú kapcsolatai megmaradtak. Egykori lapja, a *Szózat* megszűnt, törvényhozásból történő kibukása pedig egzisztenciálisan is rendkívül érzékenyen érintette, éppen abban a ciklusban, melynek végére a képviselők fizetése elérte az európai élvonalat.¹⁹ Helyzetét tovább nehezítette, hogy a húszas évek második felében a jobboldali radikális újságírók lehetőségei beszűkültek.²⁰ Bajcsy-Zsilinszky, látva a körülményeket 1927-ben lemondott a Magyar Országos Véderő Egyletben betöltött elnöki tisztségéről²¹, kilépett az agonizáló Fajvédő Pártból, és 1928-ban önálló lapot (*Előőrs*), 1930-ban pedig saját pártot (Nemzeti Radikális Párt) alapított. Ezt az időszakot mint „baloldali fordulatának” első lépését tárgyalja az életével legbehatóbban foglalkozó történész, Vigh Károly.²² Annyi bizonyos, Zsilinszky hajdani fajvédő pártvezére, Gömbös Gyula más utat járt: visszatért a kormánypártba, és először honvédelmi államtitkárként (1928), majd hadügy-miniszterként (1929), 1932-től pedig mint miniszterelnök ténykedett. A kérdés ezek után az alábbiakban fogalmazható meg: baloldalra került-e Bajcsy-Zsilinszky egy jobboldali kormány ellenzékeként?

Először vizsgáljuk meg a Fajvédő Pártból történő kilépés okait. Magánlevelezésből tudjuk, Bajcsy-Zsilinszky kapcsolata Gömbössel a későbbi miniszterelnök alkalmi szerbbarátsága miatt romlott meg, ami a Mussolini iránt rajongó párttárs számára elfogadhatatlan volt. „A fajvédők részéről, akik annyi erkölcsi tőkét gyűjtöttek az olasz–magyar barátság következetes és szakadatlan hangoztatásával, már ez sokkal több a naivságnál.” –fogalmazott Bajcsy-Zsilinszky,²³ alighanem rosszul értelmezve a politikai mozgásokat.²⁴ Kozma Miklós (ez idő tájt az MTI és a rádió elnöke) szerint a fajvédő párt megszűnésének mozgatórugói „kevésbé politikaiak, mint személyiek” voltak, vagyis egyéni motivációk játszottak közre az eseményekben. A médiavezer elsősorban Gömbös felelősségét hangsúlyozta,

Vidéktörténet I. MTA BTK, Bp., 2016 (megjelenés alatt).

18 A Magyar Országos Véderő Egyesület sportversenye Veszprémben. 1926. augusztus. Magyar Híradó 130. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8529>, letöltés dátuma: 2016. március 31.

19 Ez havi 913 pengő jövedelmet jelentett. Püski Levente: *A Horthy-korszak parlamentje*, Bp., 2015, 410–411.

20 Sipos Balázs, *A politikai újságírás mint hivatás*, Bp., Napvilág, 2004, 203.

21 Ezt három okkal magyarázta: egyrészt „nem sikerült illetékes körökkel” elfogadtatnia, hogy a MOVE hivatott „az erősen nacionalista frontharcosokat a maga kereteiben tömöríteni, egyfelől bajtársi és honvédelmi, másfelől érdekképviseleti céllal”, másrészt azzal, hogy nem sikerült meggyőzni a kormányt a „magyar sport nemzetvédelmi és honvédelmi sorsdöntő jelentőségéről” és nagyvonalúbb támogatásáról. Harmadrészt pedig ellenzékiességével sem kívánt terhe lenni a szervezetnek. Lemondólevelét közli: *Magyarság*. 1927. dec. 4. 10.

22 Vö. pl. Vigh Károly, *Bajcsy-Zsilinszky Endre pályáivének baloldali fordulata*, Hitel, 2007/11., 91–98.

23 Bajcsy-Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak. 1927. ápr. 27. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok. Bajcsy-Zsilinszky tíz nappal később is elővette az ügyet, és arra a következtetésre jutott: „már látom, hogy ki kell lépnem abból a pártból”. Bajcsy-Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak. 1927. máj. 7. Uo.

24 Gömbös alkalmi szerborientációja egyezett a kormány kettős játékával, és egyáltalán nem zárta ki az olasz vonalat, sőt felkeltette Mussolini érdeklődését Magyarország iránt. Vö. Kerepeszki Róbert, *Horthy Miklós mohácsi beszéde, 1926: Emlékezethely a politikai gondolkodásban és a nemzetközi kapcsolatok történetében = A magyar emlékezethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*, szerk. S. Varga Pál, Száraz Orsolya, Takács Miklós, Debrecen, Prospero, 2013, 315.

amiért rosszul kezelte a párt erős egyéniségeinek (Zsilinszky mellett Eckhardt Tibornak) az ambícióit.²⁵ A bukás oka azonban elsősorban a társadalmi konszolidáció és a gazdasági stabilizáció radikalizmuslohasztó hatásában keresendő, valamint a párt alapvetően értelmiségi, középosztálybeli rétegpárt jellegével magyarázható.²⁶

A többéves előkészület után 1930-ban megalapított Nemzeti Radikális Párt értékeléséhez érdemes górcső alá venni a 170 oldalas – egy pártprogram keretein túlmutató – ideológiai programot.²⁷ Ez az iromány egyszerre veti el a meghaladottnak vélt kapitalizmust és szocializmust, hogy helyettük a középosztályra, a parasztságra és a munkásságra épített, hangsúlyosan nemzeti alapokon nyugvó új gazdasági rendet ajánljon. Az eltérő érdekek áthidalását „osztályszövetségek” lennének hivatottak szolgálni, melyeket a szerző a fasiszta Olaszország korporációs berendezkedéséből mintázott. A különböző érdekképviseltek alkotnák az országgyűlés egyik, míg a népképviselői kamara a másik házát. Ez a rendszer és az általános titkos választójog biztosítaná a demokratikus alapú törvényhozást, de a decentralizálendő közigazgatás is nagyobb önálló hatáskört kapna a tervezet szerint. Az ország államformája gyanánt az alkotmányos nemzeti királyságot jelölte meg a szerző, aki – a klebelsbergi, konzervatív alapállású neonacionalizmussal²⁸ szembehelyezkedve – radikális nacionalizmusként határozta meg ideológiáját. A gazdasági elképzelések tengelyébe egy radikális földreform nagyszabású telepítéssel kiegészült terve került. Bajcsy-Zsilinszky tervezetében 500 és 2000 hold közt maximalta volna a birtoktulajdont, az ezeken felüli területeket pedig 6–10 holdas kisparcellákban juttatta volna a jogosultak (elsősorban mezőgazdasági nincstelenek és törpebirtokosok) számára. A nemzeti radikálisok gazdaságpolitikája alapvetően munkavállaló-párti volt az úgynevezett „bankokráciával” szemben, támogatta a kisipart, valamint a kereskedelem magyarosítását, vagyis zsidótlanítását. Ugyanezek a szempontok domináltak a kultúrpolitikánál is, ahol a „magyar művelődés magyar fajban és földben gyökeredző”²⁹ eredetiségét és korszerűségét hangsúlyozta az irat. A külpolitikában a kiindulópont 1918-tól egészen Sopronkőhidáig változatlan: „Mindenesetben igazi magyar nemzeti külpolitika végső célja a történelmi Magyarország helyreállítása és a magyar nemzet dunavölgyi világtörténelmi szerepének visszaívása és biztosítása.”³⁰ Ehhez a fő szövetséges Olaszország, míg a Magyarországra nézve legveszélyesebbnek tartott hatalom Németország. A dunai népek életének újjászervezése – történelmi és faji okokból kifolyólag – egy új, népből felfrissült magyar elit feladata³¹, vagyis fajvédelem, politikai-társadalmi reformok és birodalmi gondolat nemcsak összefüggtek, de egymást erősítették Bajcsy-Zsilinszky politikai gondolatvilágában.³²

25 Ormos Mária, *Egy magyar médiavezer: Kozma Miklós*, Bp., PolgArt, 2000. I. köt., 151.

26 Püski Levente, *A Horthy-rendszer*, Bp., Pannonica, 2006, 60.

27 Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre, *Nemzeti radikalizmus*, Bp., Stádium, 1930.

28 Vö. Ujváry Gábor, *„Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932)*, Pécs–Budapest, Kronosz–Magyar Történelmi Társulat, 2014, 160–171.

29 Bajcsy-Zsilinszky, *Nemzeti radikalizmus...*, 111.

30 Uo., 140.

31 Az NRP választási programja – mely jellegéből adódóan részletes geopolitikai fejtegetéseknek nem engedett teret – négy külpolitikai vezérelvet különböztetett meg. Az első „kiinduló pont: Csonkamagyarországnak és a csonka nemzetnek belső megerősítése. A végső cél: a történelmi Magyarország visszaállítása.” A harmadik vezérelv „a dunai népek természetes és lehetőségig érvényesítenő szolidaritása”, a negyedik pedig a magyar–olasz barátság. *Mit akar a Nemzeti Radikális Párt?: a Nemzeti Radikális Párt teljes programjának kivonata*, fel. kiad. Bajcsy-Zsilinszky Endre, Bp., Sugár, 1930, 7–8.

32 Bartha Ákos, *„Organikus rend” az „önvédelmi övezet”-ben. Bajcsy-Zsilinszky Endre birodalmi regionalizmusa*, Kommentár, 2016/3., 68–85.

Az ideológiai háttérrel és a politikai koordinátákkal kapcsolatban sosem haszontalan a megjelent anyagok mögé pillantani. Ehhez esetünkben jó lehetőséget biztosít Bajcsy-Zsilinszky kiterjedt levelezése. 1929 őszén az alábbiakat vetette papírra egy igen barátságos hangvételű levélben: „*a világnézeti különbségek is igen sokszor csak látszatok: »jobb« és »bal« sokszor csak szó, kétes értelmű terminológia, esetleg csak helyzet, vagy ugyanannak a dolognak más oldalról való megvilágítása*”. Bajcsy-Zsilinszky bábeli zűrzavart emleget bal- és jobboldal között, mert „*az édes magyar nyelvnek szinte minden szava más és más jelentésű és jelentőségű közöttünk. Ezért nem ismerjük és nem is értjük egymást, pedig bizonyos vagyok benne, hogy sokkal többen gondolunk és akarunk egyet, mint képzeljük.*”³³ A fenti sorok címzettje az az ember volt, aki bemutatta egymásnak Németh Lászlót és Bajcsy-Zsilinszky Endrét, vagyis Földessy Gyula.³⁴ A jobboldali elhajlással nemigen vádolható irodalomtörténésszel Ady kapcsán keveredett polémiába a nagy kedvvel vitázó³⁵ politikus, még jócskán nemzeti radikális korszaka előtt.³⁶ 1927-es cikkében nem értett egyet sem a zsenikultuszt népszerűsítő (liberális) Fenyő Miksa, sem a destrukciót emlegető (konzervatív) Szász Károly álláspontjával. Ez nem is meglepő, hiszen a cikkét Duce-idézettel záró politikus egyértelműen fajvédő álláspontot foglalt el a konfliktusban – új dimenziót adva ezzel a vitának.³⁷ Ám nemcsak irodalmi ügyekben fejtette ki nézeteit Bajcsy-Zsilinszky, de Kozma Miklóssal a pártalapítás esélyeit is hosszasan latolgatták. 1930. október 13-án kelt levelében például az alábbiakról értesítette barátját: „*kidolgoztam egy szerintem nemcsak a mának, sőt legkevésbé a mának, hanem a következő évtizedeknek szóló pártprogramot, mely radikális ott ahol kell, és konzervatív ahol van és érdemes mit konzerválni*”. Kozma november 17-i válasza szerint ugyanakkor csak „*a többi jobboldali párt kilátásait*” rontaná az alakulat. Ellenvetéseire nem maradt el Bajcsy-Zsilinszky replikája: „*a sűrűsödő baloldali veszedelmekkel szemben egy állóképesebb, magyarabb, és radikálisabb pártra van szükség (...) hogy a kormányrendszernek nemzeti jellege megmentessék (...) Egy művet írtam, melyhez foghatót, a magyar sorskérdésekről átfogóbbat nem írtak magyar nyelven Zrínyi Afiuma óta*” – tette hozzá már másnap. A levelezésben tehát mindkét Szegedről induló ellenforradalmár határozottan a jobboldal körébe vonja a megalakulni készülő Nemzeti Radikális Pártot, ami nem tekinthető pusztán nosztalgianak vagy illedelmességnek a konfliktusoktól soha-

33 Bp. 1929. okt. 24. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Földessy Gyulához. Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum. (2015-ben került be Vigh Károly hagyatéka a RETÖRKI Archivumába, benne néhány Bajcsy-Zsilinszky Endréről vonatkozó dokumentummal. Az iratanyag jelenleg rendezés alatt áll.)

34 Németh, *Magam helyett...*, 398.

35 Kevésbé közismert, hogy Bajcsy-Zsilinszky a *Nyugatban* recenzálta a *Rokonokat*, hitet téve a közügyként felfogott irodalom mellett. A politikus a realista Móriczot ünnepelte, ám sajátos érvekkel: „*nagy része van Móricz Zsigmondnak abban, hogy mi fiatalabbak, akik végkép elundorodtunk a 67-es világ avult és hazug, díszmagyaros és szavaló műhazafiságától, megtaláltuk az utat egy új nacionalizmus felé, amely a nemzet fogalmát már a magyar népre készülő újjászabni*”. vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre, *Rokonok*, *Nyugat*, 1933/3.

36 Földessy a harmincas évek elején aztán az NRP-hez kötődő ifjúsági szervezet, a Márciusi Fiatalok irodalmi szemináriumát is vezette. Sebásty Sándor, *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja 1933–1936*, Bp., Tankönyvkiadó, 1988, 97.

37 Szászék „*gyűlölik Adyt, mert lápvírág volt. Mi a lápot gyűlöljük*” – fogalmaz. Fenyőék pedig szerinte ösztönösen és gyorsan megéreztek, hogy Ady lelki alkata „*a lelki anarchiára fejleszhető benne és alaposan kihasználható a történelmi Magyarország elgyöngyült nemzeti társadalmának további szétmállasztásához. (...) A nagy háborút mi verekedtük végig. Mi hoztuk haza katonáinkat fegyverben és a távollétünk alatt szétzúllott haza fegyverezte le őket. És most mi vívjuk a magyarfaj csendes, mégis véres polgárháborúját a zsidó kapitalizmus, a zsidó liberoradikalizmus és a zsidó szociálgkommunizmus hármias egységfrontja ellen.*” Bajcsy-Zsilinszky Endre, *A magyar Ady*, Magyarság, 1927. jún. 26., 1–2.

sem ódzkodó Bajcsy-Zsilinszky, vagy a vele meglepően őszinte (egyébként igen sikeres manipulátor) Kozma részéről.³⁸

Bár két eltérő habitust és politikus karaktert figyelhetünk meg a fenti idézetekben – a „programorientált” Bajcsy-Zsilinszkyt és a „hivatalorientált” Kozmát³⁹ –, a diskurzus a személyeken túlmutatóan is érdekes. Tudjuk, a két háború közti Magyarországon a különböző ellenzéki ideológiák közeledését, vagy legalábbis a köztük létrehozandó érdemi párbeszédet kölcsönös gyanakvás nehezítette, mely főként a nyugati országokénál élesebb, szociokulturális alapozású, a századelőig, és mindenekelőtt 1919-ig visszanyúló ellentétekből fakadt. A harmincas évek Magyarországon ráadásul az alapvető kategóriákat sem volt mindig könnyű azonosítani. Talán elég, ha az eredendően radikális jobboldali bajtársi szövetségekre gondolunk, bennük jó néhány baloldali, sőt kifejezetten kommunista meggyőződésű fiatalal, illetve a népi meggyőződésű turulistikák külön frakciójával.⁴⁰ Nem véletlen, hogy Németh László a Turul Szövetség debreceni kerületének lapjában, az Új Vetésben jelentette meg 1933-ban programadó írását, a *Debreceni Kátét*. Németh ebben az írásában arról értekezett, hogy „a mi századunk nem ismeri el sem a Népszövetséget, sem a népek önrendelkezési jogát, sem a védtelenül hagyott lelki és fizikai határokat. (...) Át kell építenünk társadalmunk hatalmi struktúráját, hogy a gerinc megint a test középvonalába kerüljön, s olyan vezérlő réteget kell uralomra juttatnunk, melynek tudomása van a testről és helyzetéről.” A szerző a politikai elit alkalmatlanságát hangsúlyozva nem kerülte meg a kor egyik kényes, bár utólag felértékelődött kérdését sem: „A faji gondolatra kell hát felesküdnünk? Ha a faj embertani fogalom: nem. Ha erkölcsi: igen.” A külpolitikai célokot illetően pedig – Bajcsy-Zsilinszkyhez hasonlóan, ám más következtetéssel – a Duna menti népek összefogását és a belső revízió elsődlegességét hirdette: „Minél súlyosabbak leszünk magunk, annál közelebb csúszik felénk e szövetség súlypontja, s minél nemesebb szerephez jutunk e szövetségben, annál szabadabban bontakozhat ki nemzeti erőnk.”⁴¹ Vagyis a belső revíziót a külpolitikai megerősödés tovább generálná, vélte Németh.

Ehhez az ideológiai szinkretizmushoz csatolta Bajcsy-Zsilinszkyt egykori szerkesztője, Féja Géza 1965-ben: „ha az Előőrs számait lapozgatjuk, nem lehet kétségünk afelől, hogy a jobb- s baloldal keveredett hasábjain” – fogalmaz.⁴² Mégis, a maga korában ez az eklektikusság alig érintette a baloldalt. Bajcsy-Zsilinszky 1931-ben a „nacionalista világmozgalom”-ban pozicionálta pártját, elismerve: „hiába is tagadnók, ennek az új magyar nacionalista mozgalomnak vannak érintkezési pontjai az olasz fasiszta, a török kemalista s talán még a német nemzeti szocialista mozgalommal is.” Ám „az én egész rendszerem az ősi nemzeti önkormányzat modern formák között való megoalósítása, mely elutasítja a merev fasiszta hierarchiát éppúgy, mint az egyoldalú érdekképviseleti rendszert és törvényhozást.”⁴³ – tette hozzá. A korabeli megnyilatkozásokat vizsgálva leszögezhető: Bajcsy-Zsilinszky magántulajdon-párti – radikális retorikájú – kapitalizmuskritikája főképp

38 Kozma így hűti le barátja ambícióit: „Te lehetsz egy párt első vezeterei között és lehetsz annak a pártnak a lelkiismerete, harci kurtje stb., de nem lehetsz egyedüli vezére. (...) Te nem tudsz tömegeket a magad személyéhez kapcsolni. (...) Te nem vagy organizátor.” Kozma Miklós Bajcsy-Zsilinszky Endrének. 1930. nov. 21. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. A többi idézett levél ugyanitt.

39 Enyedi Zsolt, Körösnéyi András, *Pártok és pártrendszerek*, 2001 (tankonyvtar.hu – kivonat), 6–7. file:///C:/Users/i/Downloads/2011_0001_520_partok_partrendszerek%20(7).pdf (Letöltve: 2016-08-03)

40 Vö. Kerepeszki Róbert, *A Turul Szövetség 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban*, Máriabesnyő, Attraktor, 2012.

41 Németh László, *Debreceni Káté*, Új Vetés, 1933/3., 1–2.

42 Féja Géza, *Szabadcsapat*, Bp., Szépirodalmi, 1965, 217.

43 Bajcsy-Zsilinszky Endre, *A jövő feladatairól*, Előőrs, 1931. jan. 3., 6.

nem az általa egyébként jól ismert⁴⁴ baloldali ideológiákból merített, hanem a korabeli Magyarország keresztény-nemzeti konzervativizmusából⁴⁵, a nemcsak parlamentáris, de társadalmi reformokat is hirdető keresztényszociális politikából⁴⁶ és a korabeli olasz fasizmusból.⁴⁷ E három jobboldali ideológiából három közös pontot hasznosított: a forradalomellenességet, a liberális tanok elvetését és a tradicionális értékek tisztelétét. A keresztényszociális irányzatot és a fasizmust emellett a korporatív társadalom- és állam-eszme, valamint az osztályharc helyetti „osztálybéke” kívánalma is jellemzi, ami szintén alapvető fontosságú Bajcsy-Zsilinszky-nél. Még a tervezet eklekticizmusa is a jobboldaliság mellett szól, mivel a politológiai szakirodalom szerint „a konzervatív politikai csoportok, pártok flexibilisebbek, adaptációs készségük erősebb, mint más, határozott ideológiájú irányzatoknak (szocializmus, liberalizmus)”.⁴⁸ Beszédese, hogy a politikus új lapjának bemutatójában fájlalta a kormány balra engedékeny, jobbra erőszakos politikáját (mivel ennek fordítva kellene lennie szerinte).⁴⁹ Jegyezzük meg a korlátokat is: az evangélikus Bajcsy-Zsilinszky aligha tehetette magáévá a keresztényszociális tanok katolicizmusát, és elvetette a fasizmus túlzott etatizmusát is, míg a szociáldemokrácia szervezetségére mintaként tekintett. A szabadságjogok (például az általános és titkos választói jog) követelése – mely aligha volt független a parlamenten kívüli ellenzékiesség sokkoló élményétől esetében⁵⁰ – pedig tipikus baloldali igény, miként a radikális földreform igenlése is. A leggyakrabban megfogalmazott érv, Bajcsy-Zsilinszky „antifasizmusa” ugyanakkor

44 Zsilinszky olvasta Marxot, Lenint és Bebelt, de forgatta Mussolinit is. Vigh Károly, *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944, A küldetéses ember*, Bp., Szépirodalmi, 1992, 271.

45 Ehhez: *A magyar jobboldali hagyomány*, szerk. Romsics Ignác, Budapest, Osiris, 2009.

46 A XIII. Leó pápa szolidaritást és önszegélyezést hangsúlyozó 1891-es, *Rerum novarum* kezdetű enciklikája nyomán létrejövő keresztényszocialista – más néven keresztényszociális – irányzat a szabad kapitalizmus kritikájaként, egyben pedig a szocialista tanok ellenében jött létre, egyesületek, szakszervezet, majd pártok alapítását eredményezve. A Monarchiában a századfordulón túnt fel ez a Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor nevével fémjelzett irány, figyelemre méltó ellenfelévé növe a marxista alapállású szerveződéseknek. Az első világháború után, a gazdasági világválság és a keresztényellenes ideológiák hódításának korában a fenti körlevelet korszerűsítő 1931-es pápai enciklika (XI. Pius – *Quadragesimo anno*) mutatott rá társadalom és állam feladatára, az erős és szolidáris társadalom szükségességére. A körlevél az organikus társadalom eszméjét a hivatásrendiség irányába fejlesztette tovább. Gergely Jenő, *A keresztény szindikalizmus története a XIX–XX. században*, Bp., MTA, 2007. Vö. Szalai Miklós, *Újrendiség és korporativizmus a magyar politikai gondolkodásban (1931–1944)*, Múltunk, 2002/1., 52–105.

47 Egy közismert – jóllehet, nagy vitákat kiváltó – szerző szerint „a fasizmus olyan antimarxizmus, amely az ellenfelet egy radikálisan ellentétes, vele mégis szomszédos ideológiával és csaknem azonos, mégis jellegzetesen átformált módszerekkel megsemmisíteni igyekszik, de mindig a nemzeti önfenntartás és autonómia szétterhetetlen keretein belül.” Nolte, Ernst, *A fasizmus korszaka*, Kairosz, 2003, 55.

48 Enyedi, Körösenyi, i. m., 54.

49 Előőrs, 1928. márc. 15., 1–4. Bár az *Előőrs*ben közölt cikkeiben visszaszorult a húszas évek elejének nyílt antiszemitizmusa, gyakorta olvashatunk például „demoliberalisták”-ról, akik mögött a „hazai és nemzetközi tőkének, a hazai és világzsidóságnak egész rokonszenve és roppant hatalma” áll. Bajcsy-Zsilinszky Endre, *Politikai helyzetkép 1928 őszén*, *Előőrs*, 1928. nov. 18., 1–3.

50 Bajcsy-Zsilinszky előszeretettel kritizálta Bethlen István kormányzását „piszlicsár-diktatúra”-ként, vagyis nem magát a diktatúrát ítélte el kategorikusan, hanem annak bethleni megnyilvánulását. Vö. Zsilinszky Endre, *Diktatúra és piszlicsár-diktatúra*, Szózat, 1923. szept. 23. 1–2. Uő, *Bethlen basa és a nemzeti ellenzék*, *Előőrs*, 1930. nov. 29., 1–2. Még fajvédő ellenzékiként ekképp fogalmazott a parlamentben (1924-ben): „megvallom őszintén, nem irtózom a diktatúrától, sőt éppen történelmi tanulmányaim alapján azon a meggyőződésen vagyok, hogy a forradalmakból egy új, szilárd állami és nemzeti konstrukcióra való átmenet szinte elképzelhetetlen diktatúra nélkül. (...) Én még Bethlen Istvánnak is megadnám ezt a diktatúrát, ha a három esztendő előtti Bethlen Istvánnal állanánk szemben. (...) Én megadnám

több sebből vérzik. Egyrészt, noha az ellenzéki politikus az ország egyik legkérlelhetlenebb náciellenes politikusa volt (még hozzá erős ellenszélben), addig a fasiszta Olaszországnak – és személy szerint Mussolininek – 1938-ig csodálattal adózott. Másrészt nem csupán náciellenességről van szó esetében, mivel a német állam iránti fenntartásait már több, mint öt évvel Hitler hatalomra jutása előtt megfogalmazta (szinte kész érvkészlettel).⁵¹ Harmadrészt pedig érdemes lenne megfontolni: sem az antifasizmus, sem a náciellenesség nem jelent szükségszerűen baloldaliságot.

Vizsgáljuk meg ezek után, mennyire volt radikális a nemzeti radikalizmus. Bajcsy-Zsilinszky így nyilatkozott a kérdésről: „nemzeti radikalizmusnak neveztem el a rendszert, melyet gondolatban fölépítettem, mert úgy érzem, hogy a gyökereiben újjászülető nacionalizmus mellett mai nehéz belső és külső helyzetünkben, évszázadok rettenetes mulasztásai és tíz elfecsérelt drága esztendő után nincsen semmi, amit nagyobb erővel kellene hangsúlyozni, mint a reformok gyökerességét és e politika gyorsított ütemét”.⁵² Természetesen, mint minden politikai retorika esetében, itt is kérdéses a mögöttes politikai szándék, esetünkben a változtatni akarás mélysége. Annyit bizonyosan tudunk, hogy a radikális retorika ellenére Bajcsy-Zsilinszky lapját, az *Előőrsöt* Vass József népjóléti miniszter bújtatott módon támogatta, egészen 1930 őszen bekövetkezett haláláig.⁵³ Ezt követően az NRP 1931-es kampányában a pártvezető „szabad mozgás”-t kért Bethlen Istvántól nemzeti alapon álló, hangsúlyosan nem destruktív, „becsületellenes vélemény”-t képviselő pártja számára⁵⁴, és feltűnő a tarpai zászlóbontás visszafogottsága is: „Kérjük a miniszterelnököt, hogy magához méltó munkatársakkal vegye magát körül. (...) Rendszerváltás csak később jöhet, amikor fel nő egy hatalmas nemzeti ellenzék.”⁵⁵ Nem meglepő, hogy a tiszteletteljes hangnem azonnal maliciózus visszhangot váltott ki a baloldalon: „A kormánytól a szabad mozgás és szervezkedés jogát kéri Bajcsy-Zsilinszky. Ezt Bethlenék minden bizonnyal megadják neki, mert abból a programból, amelyet az értekezleten kifejtett, kiderül, hogy az egész »nemzeti« és »radikális« pártalakításnak más rendeltetése nincs, mint az, hogy a jelenlegi politikai és gazdasági helyzet miatt bekövetkezett elégtelenséget és elkeseredést a kormánynak kedves és hasznos mederbe terelje. Nem hirdet rendszerváltozást, tanulmányozni akarja a helyzetet, és így tovább: ez

neki ezt a diktatúrát, ha ez az ő diktatúrája volna és ha nemzeti diktatúra volna, hasonlatos Mussoliniéhez.” Nemzetgyűlési Napló. 1922. XXIII. köt. 397. (1924. április 16.)

51 „Nekünk Nyugat-Magyarország nem presztízs kérdés: az élet kérdése. Mi nem mondhatunk le a történelmi határokról éppen ott, ahol a német kolosszussal érintkezünk, s nem engedhetjük behorpasztani a bordánkat éppen attól a hatalomtól, amely a csöndes kulturális beszűremkedés módszerével félelmetesen csúszik előre országunk és nemzetünk szíve felé, és amellyel szemben ezer éven át kellett véres harcokban védekeznünk.” A háború elvesztésének ritka pozitívuma szerinte, hogy „Budapest megszűnt, és pedig örök időkre, a német impérium, a német kultúra és a német gazdasági hatalom előőrsé lenni.” Vagyis Magyarország „gátat jelent az Ausztriával kiegészülni készülő új és minden eddiginél nagyobb és hatalmasabb német birodalom jogosulatlan, kelet felé való terjeszkedése elé”. Bajcsy-Zsilinszky Endre, *Osztrák-magyar Locarno?*, Magyarság, 1927. dec. 7., 1.

52 Bajcsy-Zsilinszky, *Nemzeti radikalizmus...*, 10.

53 Féja Géza, *Lapszélre*, Bp., Szépirodalmi, 1982, 94–102. Talpassy Tibor, *A reggel még várat magára*, Bp., Gondolat, 1981, 9–14. Lásd továbbá az éppen e rejtett (személyi segélyként kiutalt) finanszírozásból eredeztethető pereskedést Bajcsy-Zsilinszky és Szabó Dezső között. MNL OL K148-1933-5-3354. A dokumentum másolatát Paksa Rudolf bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúton mondok köszönetet.

54 Bajcsy-Zsilinszky Endre, *A jövő feladatairól*, *Előőrs*, 1931. jan. 3., 3–4. Uő, *Kell-e osztályszervezkedés?*, *Előőrs*, 1931. jan. 10., 1–2.

55 *Előőrs*, 1931. jan. 18., 2.

Zsilinszkyék »nemzeti« és »radikális« programja⁵⁶ – fogalmazott a *Népszava*. Tény, Bajcsy-Zsilinszky a harmincas években nemcsak a népi írókhoz állott közel, de „a hagyományos elítélhez, vagy annak »gutgesimnt« ellenzékéhez”⁵⁷ is. Az NRP kormánykapcsolatainak és az *Előőrs*, valamint a *Szabadság* finanszírozásának kérdéseit ugyanakkor csak további kutatásokkal lehet megnyugtatóan tisztázni.⁵⁸

Hasonlóan a Bajcsy-Zsilinszky-nél elmondottakhoz, Németh László esetében is meg lehetősíten sokrétű ideológiai alapot találunk – ám a kép másként áll össze. Már az 1966-os *Magyar irodalom története*, vagyis a híres-hírhedt „Spenót” is hangsúlyozta Németh minőségszocializmusának eklekticizmusát, miszerint Németh „A Tanú éveiben részese és programadója a »népi« írók mozgalmának. A kibontakozó új irányban az irodalom »konzervatív forradalmát« látta: nemzeti hagyománynak és a kor társadalmi igényeinek összefonódását. 1934 és 1935 azt a reményt ébresztette, hogy a reformterveket a kormány fogja valóra váltani. Az Új Szellemi Front eszmecseréjében Németh László is fölszólt. (...) A kormány iránti bizalomból fogadja el a Rádió irodalmi osztályának vezetését, színvonalas műsorokat állít össze (...) A »görögségből«, kora-középkorból és a szocializmus eszméiből alkotja meg üdvösségtanát. A (...) világot megélt egyéniséget állítja a gondolkodás középpontjába; mondván, hogy a megélés a megismerés alapja. (...) Világképe arra kísérlet, hogy a kapitalizmus és szocializmus társadalmi rendszerét áthidalva és mellőzve, megtalálja az egyéniségre méretezett társadalmi formát. A szabadságot és rendet azonban elsősorban mindig az egyéniség, az »egyéni változat«, az önalakítás felől vizsgálja. Ezért is lesz a reform hordozója a kis egység: a telep és a kert, a sziget és a tájhaza.” A kötet konklúziója szerint: „A minőségszocializmus, magyar radikalizmus, kispolgári reformer terv” volt.⁵⁹ Számunkra most nem a marxista nyelvezet az érdekes, hanem a nevében baloldali minőségszocializmus és az imént jobboldaliként definiált magyar radikalizmus közös nevezőre hozása.

Ezen a ponton felmerülhet a kérdés: hogyan lehet összehasonlítani egy egyszemélyes ideológiai konstrukciót egy választásokon megméretett párt programjával? A felvetés jogos, hiszen „Németh László egész életműve – tanulmányai, regényei, színdarabjai – eszményközpontú” (divatjamúlt kifejezéssel: „idealista”), vagyis nem „programorientált”, nem „hivatalorientált”, egyszóval nem politikai indíttatású.⁶⁰ Érdemes azonban megfontolni, hogy egy ideológia pártosodása vagy nem pártosodása szervezés- és hatalomtechnikai kérdés, gondoljunk csak a népi írók komoly beharcai a Nemzeti Parasztpárt megalapítása előtti időszakban. Másrészt, a 20. századi magyar politikatörténet bővelkedik a tárgyaltaknál jóval délábosabb reformtervekben is, melyek különleges körülmények közepette akár hatalomra is kerülhetnek (mint például a Nyilaskeresztes Párt szomorú példája mutatja). Harmadrészt, közéleti célokkal rendelkező értelmiségiek terveit akkor is okkal lehet mérlegre tenni, ha egy reformer író apolitikusságával látszik tüntetni. Németh

56 *Népszava*, 1931. jan. 23., 7.

57 Ablonczy Balázs, „Német világ” vagy „Új Európa”: A magyar politikai elit Németország-képe 1933 és 1945 között = *Újrakezdések krónikája: Magyar–német diplomáciai kapcsolatok 1867–2001*. Szerk. Ujváry Gábor, Pröhle Gergely, Bp., Corvina, 2001, 118–119.

58 Szintén tisztázandó az a (népi-urbánus vitán túlmutató) kapcsolati háló, ami a Nemzeti Radikális Párt – és főként a párt ifjúsági holdudvarát jelentő Márciusi Fiatalok – körül alakult ki. Ennek az ismeretségi rendszernek köszönhetően került például a párthoz a pályafutását később a nyilasok házi költőjeként (igen korán) befejező Sértő Kálmán is, akinek karrierjét Hatvány Lajos indította el, többek között Bajcsy-Zsilinszky Endre közreműködésével. Vö. Bartha Ákos, *Egy mélytengeri hal szárazon. Sértő Kálmán – az „urbánus”, a népi, a hungarista*, METSZETEK, 2015/2., 28–50.

59 *A magyar irodalom története VI.*, főszerk. Sőtér István, Bp., Akadémia, 1966, 507–510.

60 Vö. Monostori Imre, „Magyarság és Európa”: Németh László magyarságképe, Hítel, 2002/9.

László 1933-as szavaival: „Választópolgár vagyok, de sohasem éltem a jogommal. (...) annyira távol állok a mai politikai pártok akármelyikétől, hogy frivolitás volna választanom köztük. Az író, gondoltam, természeténél fogva rossz politikus. (...) Míg a 19. század politikája párhuzamosan fejlődött a kor tudományával, művészetével, gazdasági életével, a mi századunkban a politikai gondolkodás elmaradt (...) Demokrácia és szocializmus letűnt nagy idők szellemi tartalékaiból merítenek; a fasizmus magára maradt múlttalan és társtalan irány. Lehet, hogy a század vadalanya lesz, egyelőre a barbárságnak is betörő kapuja. (...) Mai alakjában egyik irányból sem várhatunk sok jót. (...) A politikának rá kell találnia a kor jó hajlamaira. Új politikára van szükség, mely épp oly magasrendű irányítója lehet a kornak, mint a 19. századé volt a demokrácia.”⁶¹

Mint láthatjuk, az eredendően szkeptikus író esszéje végén a számba vehető politikai eszméket körvonalazza – tehát politizál. Nehéz lenne ugyanakkor tagadni, hogy a némethi politikum és a gyakorlati pártpolitika között feszültség érzékelhető. Ez alighanem abból a felismerésből ered, miszerint „a pártok az által, hogy politikai csomagokká aggregálják a preferenciákat, kis számú lehetőségre redukálják a politika bonyolult világát”.⁶² A Bajcsy-Zsilinszky-féle „politikai csomag” fasizmuszimpátiája például aligha lehetett közös nevező köztük, ellenben a demokráciakritikában, mellyel mindketten a kor képvisleti demokráciáját („árlamentarizmusát”) ostromozták, megegyezhettek. Nem lehetett vita köztük a nemzeti szempontok figyelembevételében sem. Láthattuk, Bajcsy-Zsilinszky politikai programját a nacionalizmus értelmezési keretébe vonta, és Németh sem tett másképp: „Nacionalista vagyok, de tudom, hogy a magyar nacionalizmus legnagyobb képviselőiben sosem volt a más mellének szegzett kés, mindig csak a fejünkre sújtó bunkó ellen felemelt kar” – fogalmazott még 1928-ban (de már a népi „gyarmatvízió” jegyében).⁶³ Németh az 1935-ös reformhangulat idején papírra vetett írásában szót ejtett a lappangó, illetve körvonalazódó reformerők három feltételezett ellenségéről is. Ez egyrészt a nagybirtokról lemondani nem kész katolicizmus, a kapitalizmus megszállójaként láttatott zsidó polgárság, valamint „az idejétmúlt marxizmusban tévelygő”, ugyanakkor meggyőzhetőnek tartott szociáldemokrácia.⁶⁴ E tételek közül csupán a fulmináns katolicizmusellenességet nem vallotta az evangélikus, ám a közös ellenségek ellen ökumenikus békét hirdető Bajcsy-Zsilinszky⁶⁵ (akinél ez a Treuga Dei nem jelentett felmentést az egyházi nagybirtokok számára⁶⁶).

Ha Németh László politikai elképzeléseiről beszélünk, aligha kerülhetjük meg a minőségsszocializmus koncepcióját, melynek legkiforrottabb verzióját a harmincas évek első felében, a Tanu-korszakban dolgozta ki az író, külpolitikai vonatkozásban pedig a *Magyarság és Európa* (1935) című könyvet érdemes kiemelni.⁶⁷ Utóbbi historizáló alaptézise szerint a magyarság fő mulasztása, hogy nem sikerült a különböző nemzetiségeket egy elfogadható modernizációs program keretében integrálnia. 1918 októbere ekképp vált

61 Németh László, *Új politika* [1933] = Uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 547–548.

62 Enyedi, Körösenyi, i. m., 2.

63 Németh László, *Új reformkor felé* [1928] = Uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 34. Az „internacionalista néptestvériség”-ről 1933-ban sem volt jó véleménye. Vö. Uő, *Debreceni Káté...*

64 Németh László, *A reform ellenségei* [1935] = Uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 242–247.

65 Vö. Zsilinszky Endre, *Debrecen*, Szózat, 1920. ápr. 15., 1–2. Uő, *Katolikusok és protestánsok*, Szózat, 1921. nov. 20., 1–2. Uő, *Katolikus és protestáns magyarok egymás között*, Előőrs, 1928. okt. 7., 1–3.

66 „A birtokreform céljaira igénybe vehető általában: a hitbizományok teljes megszüntetésével minden magán, egyházi és községi birtok szántójának ezer katasztrális holdon felüli része, valamint a háború alatt szerzett birtokok, melyek teljes egészükben, méltánylást érdemlő kivételes esetekben legfeljebb 50 hold meghagyásával, kisajátítandók.” Bajcsy-Zsilinszky, *Nemzeti radikálisizmus...*, 52.

67 Németh László, *Magyarság és Európa* [1935] = Uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 1968–2034.

az író számára egy kelet-európai parasztállam megteremtésének elszalasztott lehetőségévé.⁶⁸ Németh a megújult magyarság által vezetett dunai államszövetség, a nem marxista „minőségsszocializmus”⁶⁹ és a közép-európai „tejttestvériség” eszméjének megvalósítását tűzte ki célul. Ám a munkásuralmat elvető, a német újkonzervatív ideológiából sokat merítő⁷⁰ „minőségsszocializmus” a gazdasági és politikai eltömegesedést eredményező társadalmi haladás eszméjét is kritizálta. Az „antimodernista modernizáció” paradoxona nem egyedi a régióban, sőt az ősi mintából való megújulás kívánalma meglehetősen általános elképzelés volt Kelet- és Kelet-Közép-Európában.⁷¹ A nyugathoz való felzárkózás vágyálmát Spengler, Ortega, Orwell vagy Huxley modernitáskritikája is hűtötte (értelem-szerűen jóval szűkebb körben). Ebből a látószögéből az Adam Smith nevével fémjelzett szabadversenyos kapitalizmus ugyanúgy éilhetetlen világot kínált, mint a dogmatikus marxi vízió. „A marxizmus ellen azért küzdök, mert az álló rendet gépmechanizmussá akarja süllyeszteni” – fogalmaz Németh *Marxizmus és szocializmus* című írásában 1934-ben⁷², hasonlóan Bajcsy-Zsilinszkyhez, aki konzervatív gyökereiből fakadóan fiatalkorától egészen haláláig irtózott a mechanikus rendszerektől.⁷³ 1930-as pártprogramja szerint a cél „visszaadni az embernek a maga emberi szabadságát, méltóságát, egyéniségét, büszke szárnyait, letaszítani bitorolt trónusáról a Gépet, a gép urává avatni ismét a diadalmas szárnyas Embert”.⁷⁴ Az igazi forradalomnak Németh László szerint nem a társadalomban, hanem az egyénben kell végbemennie. Nemigen szokták hangsúlyozni, de az egyén – jóllehet, nem öncélú – önmegvalósítása (pl. értelmes munka, minőségi élet) klasszikus liberális igény, ami természetesen nem zárja ki a gazdasági liberalizmustól való elhatárolódást.

68 Bajcsy-Zsilinszky az 1918-as forradalmat jó ideig egy „destruktív”, polgári radikális „zsidó-vircsaft” puccsának tartotta, amihez a tördőféslegenda alapján értelmezett összeomlás adta a szomorú hátteret. A harmincas évek elején azonban – mint láthattuk – már kapcsolatban volt a korábban „héber prófétaként” elmarasztalt Hatvany Lajossal, az 1935-ös választáson pedig együttműködött két volt „oktobrista” miniszterrel, Nagy Vincével és Juhász Nagy Sándorral is. Egyik 1935-ös kampánybeszédében – mely mindig alapos forráskritikát igénylő műfaj – külön kiemelte, hogy revidálta álláspontját 1918-cal kapcsolatban. Sebestény, *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja...*, 149–151.

69 A nem marxista szocializmus a régebbi vélekedésekkel szemben nem fából vaskarika. A szocializmus jellegzetes baloldali programideológia, melynek egy jól behatárolható korszakában – az 1890-es években – valóban kizárólagos része volt a szöveghű marxizmus. A szocializmus mint eszmerendszer ugyanakkor sokkal előbb létezett, mint a marxizmus, másrészt a két világháború között a magyar és német szociáldemokrácia gyakorlati politikája túl is lépett a marxizmuson. Peyer Károly például büszke volt arra, hogy soha nem olvasta a *Kommunista Kiáltványt*. Az információkért Paár Ádámnak mondok köszönetet.

70 Vö. Békés Márton, *A hagyomány forradalma: Németh László politikája*, Kortárs, 2009.

71 Vö. Trencsényi Balázs, *A nép lelke: Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*, Bp., Argumentum, 2011.

72 Németh László, *Marxizmus és szocializmus* [1934] = Uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 559–566.

73 „Ha az állam valóban organizmus, akkor a radikális operációs tervek nem vezethetnek jó eredményre.” Zsilinszky Endre, *Destrukтивizmus és konzervativizmus*, Budapesti Hírlap, 1912. júl. 27. A „mechanikus” demokráciákról és államokról vallott kései nézeteihez lásd: Bajcsy-Zsilinszky, Andrew, *Transsylvania. Past and future*, Geneva, 1944 és Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Die Minderheitsfrage und die innere Föderalisierung Ungarns*. OSZKK. 28. fond. 12. (1944)

74 A mondat folytatásában nem maradnak el a jellegzetes nemzetkarakterológiai fejtegetések sem: „ebben a szentséges nagy célban találkozik a magyarság remek eredetisége, szabadságra, nagyvonalú életre termett ereje s a vágya, akarata, harci készsége egy emberibb élet után – az emberiséggel”. Bajcsy-Zsilinszky, *Nemzeti radikalizmus...*, 13.

Külpolitikailag Németh Bajcsy-Zsilinszkyhez hasonlóan hangsúlyozta a magyarság regionális vezető szerepét, ám vele ellentétben elvetette Nagy-Magyarország eszméjét. Míg tehát Némethet „*sérült, kisépít tudat*”⁷⁵ jellemezte, Bajcsy-Zsilinszkytél „*sérült, nagyépi tudat*”-ról beszélhetünk. Németh mint a népi írók többsége, etnikai-kulturális megoldásokban, először a belső revízióban – vagyis a trianoni Magyarország megreformálásában –, majd azt követően etnikai revízióban gondolkodott. Hiszen „*az európai határorompók egyelőre elég jól be vannak verve, s a mi kedvünkért nem kezdik tologatni őket. Ha majd meglazulnak, legyen gondunk rá, hogy kifelé s ne befelé jöjjenek. (...) A magyar kicsi nép (...) A kevesebb joga az élethez az, hogy különb. (...) Ha a magyarság: alvó, zárt spalettájú ház, akkor a kisebbségi magyar sors tévelygés. De ha a magyarság eszme, akkor minden kisebbségi magyar egy apostol. Minek az apostola? Annak a jövő birodalomnak, amelyet a német, orosz és olasz tömbök közé rajzol ki az itt élő kis népek közös érdeke. (...) A magyar reform akkor győz igazán, ha a minőségiszocializmus példájával a környező népek urait megbuktathatja, s rokon talajból rokon folyamatot indít meg a nagy közös érdekében.*”⁷⁶ Erre a szerepre már a Debreceni Kátéban alkalmatlannak tartotta a magyar politikai elitet, de 1935-ben már múlásra érettnak ítélte a kisantant országok vezetőgarnitúráját is.⁷⁷

Németh létfontosságúnak tartotta a „*kert*”⁷⁸, „*sziget*” és a „*telep*”-ideológia elterjesztését az egész térségben, amin egyfajta minőségi vegyestulajdon-rendszert értett, a „*közösség által ellenőrzött, de egyéni úton megművelt és hasznosított*” tulajdonformát. E konstellációban a „*sziget*” egyrészt az egyéni gazdaság, másrészt a politikai önkormányzattal rendelkező szövetkezet, harmadrészt maga az ország („*Telepes-Magyarország*”). A telepések pedig, akik a „*szigeteket*” megszállják, a bürokrácia feleslegessé vált tagjaival és a városi munkanélküliekkel kiegészült „*új nemesség*” „*munkahadserege*”.⁷⁹ A koncepció fókuszába tehát nem a földosztás értelmében vett földreform, hanem a minőségi szövetkezetesítés került. Németh károsnak tartotta a kisbirtokosság gyarapítását, mivel értelmezése szerint a bajok csak újratermelődnének. Ez a tézis szöges ellentétben áll Bajcsy-Zsilinszky ismertetett földbirtok-politikájával.⁸⁰ Ami a közigazgatási felépítést illeti, Németh „*tájhazák*”-ban gondolkodott, melyeket „*telepekből felépülő autonóm igazgatású régiók*”-nak képzelte el, külön képvisellel („*tájtanács*”). A kormány és a vélhetően erős jogkörrel bíró államfő kezében összpontosult volna „*az állami tulajdonban lévő nagyipar, a pénz- és külügy, a hadsereg, a kereskedelem és az egyéb stratégiai ágazatok*”. Németh a népért folytatott heroikus küzdelemre buzdított, mivel csak az „*új nemesség*” reformjai menthetik meg a magyarságot, a környező népeket, és végső soron Európát a nemzetiszocializmus és a kommunizmus leigázásától.

A valóságtól elrugaszkodott elméletet a politikai gyakorlat sivársága oltotta ki végleg, belpolitikai téren az Új Szellemi Front hamvába holt kísérlete, külpolitikailag pedig egy

75 Füzi, *A Tanu* (II. rész)..., 86.

76 Németh László, *A reform* [1935] = Uő, *Sorkérdések*, Bp., DIA–PIM, 2016, 236–241.

77 „[...] a kisantant vezetők ma népeik felületesebb érdekeit képviselik. Hivatkozzunk mi a mélyebbre. A következő magyar nemzedékkel már meg fogom értetni magam, kiáltotta át Beneš Érsekújvárnál a határon. A következő cseh nemzedékkel, talán mi is, küldjük vissza neki a kiáltást.” Uo., 241. Vö. Bárdi Nándor, *A közép-európai „tejtésztvérség”*: Németh László víziója, *Európai Utas*, 2001/2. 38–42.

78 A kertmetafora kontextusait Szilágyi Zsolt tárgyalta behatóan a kecskeméti Németh László-emlékkonferencián (2016. március 8.). Lásd továbbá: Szilágyi Zsolt, *Város–tanya-kapcsolat a Horthy-kori Kecskeméten*, *Tér és Társadalom*, 2011/2., 42–43.

79 A munkahadsereghez lásd továbbá: Németh László, *A magyar élet antinómiái* [1934] = Uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 580–581.

80 Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre, *Egyetlen út: a magyar paraszt*, Bp. Kelet Népe, 1938.

1935-ös romániai utazás.⁸¹ Utóbbi, vagyis a Közép-Európa gondolat egyfajta gyakorlati próbája nyomán vetette papírra a *Magyarok Romániában* című munkáját, melyben a széles körben tapasztalt érdektelenség miatt leszámolt a fenti értelemben vett dunatíji reformmal. Németh írását az erdélyi magyarság elleni (hátha)támadásként értékelte Bajcsy-Zsilinszky, aki hetilapjában, a *Szabadságban* vonta kérdőre az író és „szellemileg egyenetlen, politikailag iskolázatlan és igazságtalan tanulmányát” (többek között „téves” „tévedések”-et emlegetve⁸²). Bajcsy-Zsilinszky szerint a románságot érdemén felül értékelő „szerencsétlen útirajz”-ban burjánzik a „tárgyilagosságba burkolózó, tudáلعos sznobság”. Vitriolos kritikája végén a politikus-publicista Németh rendszerkritikusságát is megkérdőjelezte: „Idehaza kellene a szabad és bátor bírálat és pedig nemcsak úgy, hogy két évben egyszer rászánjuk magunkat egy félig-meddig bátrabbacska kritikára, amelyre aztán mérhetetlen nagyképtűséggel hivatkozunk évszámra, mintha isteni kinyilatkoztatás történt volna e jámbor sorokban.”⁸³

Nem tudni, foglalkoztatta-e a fenti elmarasztalás Németh Lászlót, aki a második bécsi döntés előtt már a jó szomszédság kialakításának szükségességét hangsúlyozta. Ugyanakkor felismerte a revíziók árát is, ami egyáltalán nem volt evidens a korban, hogy csak Márai Sándor⁸⁴ vagy Kodolányi János⁸⁵ példájára hivatkozzak ehelyütt. Másrészt viszont Németh szóhasználata – aki ismerte a Mitteleuropa-tervet „Großraumschaft”-tá alakító Karl Haushofer geopolitikai koncepcióját⁸⁶ – helyenként kétségkívül magán viseli korának beszédmódját és látásmódja is rokon a német Volksgeschichtével. Ám „a kelet-európai tejttestvériség historista utópiája” ennek ellenére „autentikus hazai gondolatként értékelendő”, és jelentősége éppen abban rejlik, hogy „megőrizte egy alternatív világvég elemeit a népi mozgalom diskurzusában, amely nem engedelmeskedett a völkisch szociáldarvinizmus logikájának”.⁸⁷ Mindez alighanem Németh nyitottságának és olvasottságának volt köszönhető. A közép-európai „tejttestvériség” honi főideológusa nagyra becsülte a környező népek szellemi teljesítményeit, például a jugoszláv eszmeiséget hirdető Ivo Andrić és a horvát Miroslav Krleža nézeteit.⁸⁸ Ezeknek a szellemi hatásoknak azonban nem lehetett

81 Némethet Keresztury Dezső, Boldizsár Iván és Szabó Zoltán is elkísérte. „Kiírt” tapasztalataik komoly sajtópolémiát eredményeztek. Lásd: Nagy Pál, *A romániai útirajz vitája*, Korunk, 2001/5. 99–103.

82 Bajcsy-Zsilinszky szerint Németh szövege „éppúgy hemzseg a téves és könnyelműen kimondott s szinte negédesen kihangsúlyozott tévedésektől és előírásoktól, mint Boldizsár Iván tanulmánya a Napkeletben”. Bajcsy-Zsilinszky Endre, *Ne bántsuk Erdélyt!*, Szabadság, 1936. jan. 19., 2.

83 Uo.

84 „A magyar állam nemzetiségei soha nem lehetnek hűtlenek a Szent István-i állameszméhez, mely az együttélés, a boldogulás olyan lehetőségeit, méltányos feltételeit nyújtja számukra, legigazibb életérdekeit oly mértékben biztosítja, mint egyetlen más állameszme sem.” Márai Sándor, *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*, Bp., Révai, 1942, 58., 63–64. Márai világháborús cikkei és későbbi reflexiói közti ellentmondásokhoz: Bartha Ákos, *A harmadikutas Márai vallomásai*, Irodalmi Jelen, 2014/5., 92–101.

85 Kodolányi az első bécsi döntés után folytatást várt, hogy „helyreálljanak a természetes kereskedelmi utak Észak felé”. Ám ugyanő nemcsak a területet, hanem a visszacsatolt embereket is üdvözölte, mivel kint felnőtt egy új generáció és „ezt az új nemzedéket már nem lehet rászoktatni a mi neobarokk életformáinkra, alázatosan csúszó-mászó szolgásgunkra”. Kodolányi János, *Esti beszélgetés*, Bp., Magyar Élet, 1944, 175–176.

86 Óze Sándor, *Nemzeti helyzetértékelés Németh László és Bibó István gondolkodásában I.*, Magyar Szemle, 2010/3–4., 64–86.

87 Romsics Gergely, *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*, Bp., ÚMK, 2010, 367.

88 Fried István, *Németh László Közép-Európája*, Tiszatáj, 1996/3., 50.

politikai hozadéka abban a közegben, ahol egy egyszerű bilaterális gazdasági együttműködés sem valósulhatott meg (lásd Milan Hodža csehszlovák miniszterelnök 1936-os tervét).⁸⁹

Utolsó támpont gyanánt természetesen érintenünk kell az 1943-as szárszói beszédet is. Németh itt megerősíti, hogy a változásnak a középosztályból kell erednie, pontosabban azokon „*az apró szigeteken*”, ahonnan meg lehet változtatni „*fokról fokra az egész társadalmat*”. „*Az igazság az, hogy a nagy medence, amelyből az egész nemzet eredt, valóban a parasztság. A delta azonban, amely felé az egész nemzet tart: az értelmiség*” – fogalmaz egyértelműen, Erdei Ferenc munkásuralmat vizionáló, történelmi szükségszerűsége hivatkozó előadásának ellentmondva. A másik fontos pont, a pápua-hasonlattal elhíresült „magyar út” kérdése, mely jól illeszkedett két világháború közti Kelet-Közép-Európa nativista diskurzusába is: „*Tegyük fel, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most föláll valaki, és azt kérdi: Nem lehetne Új-Guinea a pápuáké? Ez a – harmadik oldal.*”⁹⁰ Németh magyar útja az őshonosokat patronálta, hasonlóképpen, de nem olyan élesen, mint Bajcsy-Zsilinszky „*pozitív fajvédelme*”.⁹¹

Végezetül érdemes egy gondolat erejéig visszakanyarodnunk Németh László *Nemzeti radikalizmus* című írásához és a majd tíz évvel későbbi emlékeihez (*Magam helyett*), mivel ezek a szövegek egyszerre nyújtanak adalékokat a minőségszocializmusról és Bajcsy-Zsilinszky pártjáról. Németh a fajvédelem és kommunizmus közt hanyódo tömegeből kinövő süvölvénypárt⁹² érdemei közt említi a magyar irodalmi hagyományt és a célokat is. A kortárs reakció és a visszaemlékezés közti feszültség ellenére már 1934-ben kritikus volt az NRP vezetőivel szemben: „*A párt két vezetője, Zsilinszky és Féja, minden heroizmusuk ellenére két iskolapéldája a mi magyar betegségünknek. Egyikükben a középnemesei, magnakartás délibáb táncol, másikuk előtt a parasztmitológia*” – tette hozzá nem minden meggyőző erő nélkül, rögtön értékelve is a párt lehetőségeit: „*a nemzeti radikalizmusnak, úgy hiszem az a legnagyobb érdeme, hogy (...) helyes politikai közérzetet alakít ki. Csakhogy (...) ahhoz, hogy a nemzeti radikalizmus sarjadó szervezetei igazi mozgalmat lobbanthassanak fel, két dologra van szükség: példára és tudományra.*”⁹³ Közel egy évtizeddel később – Bajcsy-Zsilinszky 1936-os kritikája után – így vélekedett a nemzeti radikalizmusról: „*A fasizmus egyezkedett benne a marxizmussal, s mindenik Verbőcziével. A legerősebb Szabó Dezső nyoma volt benn, s Szabó Dezső pártprogrammá tételezve mégiscsak többet ígért a meglevőknél. Az aggasztó itt is a féjizmus volt: több gőz, mint meggondolás. Nemzeti radikalizmus*

89 Vö. Bartha Ákos, *Tojástánc a populizmusok körül: A magyar népi mozgalom fogalmi keretei és regionális dimenziói*, Múltunk, 2014/4., 97–98.

90 Németh László, *Második szárszói beszéd* [1943] = *Uó, A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 1280., 1289., 1290.

91 Vö. „*Még ki sem hültek az évről évre ezerszámra elhagyott magyar fészkek s máris ott melegszik bennük a förtelmes idegen, aki nem dolgozni jött a munkát kereső kívándorolt magyar helyébe.*” *Előőr*, 1928. márc. 15., 1–4. (Bajcsy-Zsilinszky Endre bemutatkozó vezércikke.)

92 „*Én ezt a pártot nemcsak a Bajcsy-Zsilinszky Endre programkönyvéből ismerem s nem csak Féja Géza irodalmi ígatásaiból. Ismerem abból az időből, amikor még meg sem született, ifjúsági mozgalmakból, egy elméletileg szervezetlen, fajvédelem és kommunizmus közt hanyódo tömeg kapkodásaiból. A »süvölvények« mozgalma volt ez, ahogy a marxisták mondják, a magyar narodnyikoké, akik ősztöneikhez sehogy sem találták meg a pontos fogalmazást. Azóta mégis csak megszülettek. Van pártjuk, újságjuk, mandátumuk, szervezetük.*” Németh, *Nemzeti radikalizmus* [1934]..., 553–554.

93 *Uo*, 554., 558.

*című tanulmányomban megpróbáltam a vadalányt beoltani. Meghagytam a Zsilinszky-kérget, de az új Európa nemesebb ízeit loptam alá.*⁹⁴

Jól érzékelteti az írói világlátás és a nyers politikai valóság közti távolságot, hogy az NRP sikere aligha a „példán” és a „tudomány”-on állt vagy bukott. A kudarc fő oka az érdekegyesítés lehetetlen küldetésében, a minimális anyagi bázisban és a Horthy-kori politikai rendszer zártságában keresendő. A megmérettetett nemzeti radikalizmus 1931-ben alig több mint 6000 szavazatot kapott (ami csupán a pártvezér mandátumához bizonyult elegendőnek), 1935-ben pedig 17 000-et, de így sem sikerült 1%-ot elérni a leadott voksokból, ráadásul immáron a pártvezér is kiesett a törvényhozásból. Bajcsy-Zsilinszky kénytelen volt levonni a konzekvenciát, és pártját 1936 végén beolvasztani a Független Kisgazdapártba⁹⁵, vagyis egy olyan alakulatba, mely a pártcsaládokat tekintve a centrumhoz sorolandó (tehát se nem jobb, se nem baloldali)⁹⁶, a történelmi körülmények miatt azonban hagyományosan a Horthy-rendszer baloldali ellenzékéhez soroljuk.⁹⁷ Ugyanebben az évben nézett szembe a sokat hangoztatott reform kudarcával Németh is, aki ekkorra már túl volt rádiós korszakán és levonhatta az Új Szellemi Frontként elhíresült próbálkozás konzekvenciáit is: *„Mi az oka, hogyha egy igazi író politikáz, az mindig több és kevesebb, mint politika. Mi az oka? Az írói alkat. Az író, akármit csinál, monumentumot emel. Megőrzi élményvilágát, ítéletét erről a világról, törekvéseit ebben a világban. Ha egy Dante politikáz: jövőt akar csinálni, s mi lesz a »jövő«-jéből: a jelen emlékoszlopa. Minél igazibb az író: annál többet hord össze, annál több mindennek felelős, és annál több kolonccal megvertnek látja őt a politikus. Ezért bukik meg többnyire terveivel. Fantasztának látszik, aki mindenfélét »összepolitikáz«. S mégsem az, még a politikában sem; monumentumának igenis politikai súlya van; ez az oszlop jelzi az elpolitizálhatatlan valóságot, a nagyobb felelősség végszavát, a megörökített dolgok útmutatását.*⁹⁸

* * *

Áttekintve a némethi minőségszocializmus és Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikalizmusának összefüggéseit és különbségeit, érdemes még egyszer leszögezni: bal- és jobboldali radikalizmus nem minden esetben különíthető el könnyen a harmincas évek Magyarországon, ráadásul az adott látószögtől függ, mit tekintünk radikálisnak. Általános vélekedés szerint a radikalizmus valamilyen negatív szélsőséget takar, holott a szó szerinti jelentés a gyökeres változ(tat)ás.⁹⁹ Ilyen értelemben használja a kifejezést Bajcsy-Zsilinszky, de Bognár Bulcsu is következetesen „nemzeti radikálisnak” nevezi a népi

94 Németh, *Magam helyett...*, 399.

95 Sebestény, *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja...*, 169–183. Megemlítendő, hogy Sebestény egy tanulmányában kísérletet tett a nemzeti radikalizmus és a minőségszocializmus összehasonlító elemzésére is (az adott ideológiai keretek közt): Sebestény Sándor, *Bajcsy-Zsilinszky Endre „nemzeti radikalizmusa” és Németh László „minőségszocializmusa”*, *Elmélet és Politika*, 1979/4., 103–116.

96 Az agrárpártokhoz lásd: Enyedi, Körösenyi, *i. m.*, 61–62.

97 Bajcsy-Zsilinszkynek nem volt konfliktusoktól mentes a kapcsolata a párt vezetőivel, többükkel már 1930-ban konfrontálódott. Sebestény, *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja...*, 20–39.

98 Idézi: Füzi: *A Tanu (II. rész)...*, 83–84.

99 Erre utal a szó etimológiája is: radikális: „gyökeres, alapos”, „»főnévként« a politikai radikalizmus híve”. – radikalizmus: „»a politikában« mélyreható változásokat követelő mozgalom”. Tótfalusi István, *Magyar etimológiai nagyszótár*. <http://www.szokincshalo.hu/szotar/?qbetu=r&qsearch=&qdetail=9337> (Letöltve: 2016-07-21)

társadalompolitikát, többek között Németh László terveit is.¹⁰⁰ Ám a politikatudomány figyelemzetése szerint a bal- és jobboldali jelzővel kontextustól függetlenül is óvatosan kell bánni. A pártok, mozgalmak alapvetően inkonzisztensek, vagyis ritkán lehet azonosítani őket tisztán bal- és jobboldaliként. Azt is érdemes megfontolni, hogy léteznek olyan programcélok is, „amelyek közel hozzák a radikális jobboldaliakat és baloldaliakat. A szabadpiac működésével, a nagytőke uralmával, a nemzetközi szervezetek beavatkozó politikájával (...) kapcsolatos kritikájuk például »csak« annyiban különbözik, hogy a magyarázatban a faji vagy az osztályszempontokat hangsúlyozzák-e jobban.”¹⁰¹ Aligha véletlen, hogy a felsoroltak mind fontos közös nevezői a bemutatott koncepcióknak, ráadásul sem Németh, sem Bajcsy-Zsilinszky nem ódzkodott a faji vagy osztályszempontok hangsúlyozásától.

A politikai kategóriák klasszikus horizontális – vagyis bal- és jobboldali – értelmezési kerete mellett létezik azonban egy vertikális megközelítés is, mely felülről irányított elitista és tömegekre hivatkozó populista politikáról beszél. A problémát itt a populizmus/populista kifejezés hétköznapi elhasználódása jelenti, jóllehet a fogalom kiterjedt szakirodalommal büszkélkedhet.¹⁰² A különböző szemléletű és ideológiai háttérű szerzők márkánsan eltérő definíciókkal dolgoznak, így közös nevezőnek csupán a népcentrikusságot (bármit is jelentsen „a nép” az egyes esetekben), az egyértelmű ellencsoport szükségességét és a vélt vagy valós krízishelyzetet nevezhetjük meg. Az újabb keletű megközelítések szerint a populizmus nem politikai irányvonal, hanem politikai beszédmód és stílus. Pierre-André Taguieff ekképp különíti el az „identitás-nemzeti populizmust” a „protest-populizmustól”. Az első esetben a hangsúlyok a nemzeti jellegben vannak, amit „az idegen” veszélyeztet. A protest-populizmus ezzel szemben nem állagvédő, hanem határozottan kritikus, radikálisan elitellenes, erős demokratikus-plebejus töltettel.¹⁰³ Alighanem e populizmusfelfogás alapján helyezi Trencsényi Balázs Bajcsy-Zsilinszkyt a regionális etnopolulizmus vonulatába (vagyis az identitás-nemzeti populizmusok közé), noha a nemzeti radikalizmus nevében (legalábbis) viselte a gyökeres változtatás kívánalmát, és célul tűzte ki a demokratikus átalakulást is. Andrew C. Janos ezekre a jelenségekre egy másik fogalmat, éppen a „nemzeti radikalizmust” használja. Mint minden jó szintézisnek, Janos és Trencsényi munkájának is pozitívuma, hogy nagyobb perspektívában értelmezi a jelenségeket, viszont ilyen látószögéből sokkal nehezebben megjeleníthetőek a finomabb

100 Vö. Bognár Bulcsu, *A népies irányzat a két háború között. Erdei Ferenc és a harmadik út képviselői*, Budapest, Loisir, 2012.

101 Enyedi, Körösi, *i. m.*, 143.

102 Pl. *Populism. Its Meaning and National Characteristics*, Ionescu, Ghiță, Gellner, Ernest eds. London, Weidenfeld and Nicolson, 1969; Canovan, Margaret, *Populism*, London, 1981., Gyurácz Ferenc, *A „populizmus” külföldi értelmezéseiről*, Politikatudományi Szemle, 1993/4, 96–101.; Taggart, Paul, *Populism*, Buckingham & Philadelphia, Open University Press, 2000; Lukacs, John, *Demokrácia és populizmus. Félelem és gyűlölet*, Bp., Európa, 2008; Reybrouck, David, *A populizmus védelmében*, Bp., Gondolat, 2010; Laclau, Ernesto, *A populista ész*, Bp., Noran Libro, 2011; Kovács Gábor, *„A politikai eszmetörténet próteusza: A populizmus” = Pénzes Ferenc [et al.], A szabadság felelőssége. Írások Dénes Iván Zoltán 65. születésnapjára*, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2011, 259–275.; D’Eramo, Marco, *Populism and the New Oligarchy*, New Left Review, 2013/3., 5–28.; Paár Ádám, *A populizmus alakváltásai = Népblog: Az elmúlt évek írásai (2014–2016)*, szerk. Bartha Ákos, Paár Ádám, Péterfi Gábor, Bp., L’Harmattan, 2016, 178–179.

103 Taguieff, Pierre-André, *Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem*, Telos, 1995/Spring, 9–43.

különbségek. Így kerülhet például a „félfasisztának” minősített „nemzeti radikalizmus” paradigmájába Gömbös Gyula és a tőle eltávolodó Bajcsy-Zsilinszky Endre.¹⁰⁴

Másik főszereplőnkre térve leszögezhetjük: Németh valós geopolitikai okokra és a jellegzetes népi gyarmatvizióra egyaránt építő, megoldás gyanánt a magyar megújulásból összeurópai reformot vizionáló terve ellentmond a populizmusnak, mindenekelőtt a koncepció elitizmusa (lásd az „új nemesség” koncepcióját) miatt. Hogy mégis Némethen és a népieken ragadt a populizmus egyre többet hangoztatott és egyre kevesebbet jelentő bélyege, az meglepő módon részben Borbándi Gyula alapvető fontosságú opusának köszönhető. A szintézisét emigrációban író, azt először németül megjelentető Borbándi ugyanis egy fordítástechnikai döntés nyomán helyezte máig hatóan ebbe az értelmezési keretbe a népieket: *„Az elnevezés problémájával magam is szembesültem, amikor a népi mozgalomról szóló német nyelvű munkámat írtam. A német nyelvben nincs a populizmuson kívül olyan szó, amely a népiség fogalmát pontosan kifejezné. A völkisch használhatatlanná vált a hitlerizmus által történt kisajátítás miatt, a volkstümlich népies-t jelent, a volkhaft ritka és nem fedi igazán a fogalom tartalmát. Marad tehát a Populismus, amelynek átvételére az is ihletett, hogy az olasz Franco Venturi az orosz népi irányról, a narodnyik mozgalomról írott tudományos igényű és nagysikerű könyvének az »Il populismo russo« címet adta.”*¹⁰⁵

Összegzésképpen megállapíthatjuk: Németh László minőségiszocializmusa szemléletében konzervatív – tehát jobboldali –, gazdasági és politikai céljaiban viszont baloldali utópia volt. Eklekticizmusa miatt okkal nevezhetjük harmadikutas – némethi terminussal: harmadikoldalas – víziónak. Bár Bajcsy-Zsilinszky nemzeti radikalizmusa is megkapta ezt a jelzőt¹⁰⁶, minden, egyébként őszi szociális követelése mellett is inkább jobboldalinak minősíthető, noha a populizmus értelmezési mezejében is elhelyezhető. Az a tény, hogy a tárgyalat két teoretikus a korban – egy pillanat erejéig – közel érezte egymáshoz magát, a harmincas évek kavargó ideológiai szellemiségének és a monolit hatalmi struktúrákat különböző pontokon megbontani igyekvő reformdühnek a jele. A Bethlen István által felépített rendszerről a konzisztens bal- és jobboldali „támadások” egyaránt leperegtek, a gazdasági világválság azonban új helyzetet eredményezett, mely a bethleni modell bukásához vezetett. A válság felértékelte a különböző reformterveket, másrészt a szélsőbaloldali és szélsőjobboldali törekvéseknek is lendületet adott (egész Európában). Így kerültek előtérbe az ideológiailag inkonzisztens válaszok, például Németh László és Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai utópiái.

104 Janos együtt tárgyalja többek között a Lengyel Nemzeti Egyesülés Táborát, a szerb Milan Stojadinovićot, Gömbös Gyulát és Bajcsy-Zsilinszky Endrét. Janos, Andrew C., *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*, Helikon, 2003, 200–211.

105 Borbándi Gyula, *Fogalomzavar a populizmus körül*, Forrás, 1993/február.

106 *„Zsilinszky válaszaire ugyan mindvégig jellemző volt egy harmadikutas, nacionalizmusból fakadó politika, de az szinte már kezdetől fogva a német imperializmussal szemben épített sáncokat.”* Sebestény, Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja..., 186.

Markó Béla

Palimpszeszt

(A szerepjátszás ars poeticája Szilágyi Domokosnál)

1969-ben, Ady Endre halálának ötvenedik évfordulója alkalmából számos megemlékezés látott napvilágot a romániai magyar lapokban. Tanulmányban, esszében, versben adóztak az írók a nagy költőelőd emlékének. Fontosak voltak ezek az évfordulók a kommunista diktatúrában, hiszen ilyenkor a szokásosnál nagyobb arányban közölhetett akár a napisajtó is ideológiamentes szövegeket. Meg aztán éles társadalomkritikája amúgy is alkalmassá tette az 1919 óta Romániához tartozó Érmindszent híres szülőttét az ünneplésre. Volt viszont a többnyire felszínes, néha érdemi, de nem sok újat mondó megszólalások között két disszonáns hang. Még hozzám, bölcsésznek, és persze költőnek készülő kézdivásárhelyi középiskolás diákhhoz is elért valamiképpen annak a botránynak a hullámverése, amelyet Székely János és Szilágyi Domokos kavart az Ady-ünnep kapcsán. Talán magyartanárom hívta fel rá a figyelmemet, talán én magam bukkantam rá a két ominózus írásra az irodalmi hetilapban, az *Utunkban*, illetve az országos magyar napilapban, az *Előrében*, nem emlékszem már pontosan. De arra igen, hogy mennyire meghökkentett engem is ez a két vélemény. Tulajdonképpen ugyanazt mondták mindketten, hogy Ady Endre költészete a múlté, és ma már élvezhetetlen. „Nem ízlésünk szerint való többé a vezérkedésnek és prófétáskodásnak az a légköre, amely Ady verseiből árad” – írja Székely János (*A legszebbek, Utunk*, 1969/4.), és véleményétől később sem állt el, ugyanis felvette ezt a szöveget *Egy rögeszme genezise* című 1978-as esszégyűjteményébe is. Nem kevesebbet állít a kiváló költő, mint azt, hogy Ady Endrének legfeljebb két tucat maradandó verse van. Egybeesik ezzel Szilágyi Domokos publicisztikája is (*Az első ötven év*, *Előre*, 1969. február 9.), amelyet az *Előre* szerkesztőségi lábjegyzettel közöl, jelezve, hogy vitacikkről van szó, és egyúttal félig-meddig el is határolódva tőle: „(...) Szilágyi Domokos cikke minden bizonnyal visszhangot vált ki, mindenekelőtt a fiatal nemzedék körében, hiszen az utolsó bekezdése nyíltan kimondja, annak nevében, annak szemével íródott. Hisszük, hogy a kibontakozó vita nem csak a korszerű Ady-kép kialakításához járul hozzá, de ezzel szoros összefüggésben költészetünk mai és holnapi helyének-szerepének a meghatározását is elősegíti.” Mít is mond Szilágyi Domokos? Hát ilyesmiket: „Századunk első három évtizedében Ady Endre: vallás volt. Ma már nem az. – Gimnazista nagyfiúk, egy álszent pedagógia áldozatai, szexuális inségükben ujjongva skandálták egy másfajta erkölcs (kaméliás-hölgy-erkölcsnek nevezhetném) törvényét: »Mít bánom én, hogy utcasarkok rongya«. Rajongó költőcskék, de helyiel-közzel költők is beleestek az újfajta bibliás halandzsa révületébe.” Miközben arra is rámutat, hogy számára ki lehet a költőeszmény, Székely Jánoshoz hasonlóan ő is használja a vezér kifejezést Ady Endrével kapcsolatban: „Az elmúlt két évtized költő-nemzedékei az embert József Attilában találták meg. Adyban tisztelik a Muszáj-Herkulest, de ajkbiggyesztve hallgatják

már-már hisztériás siránkozását; becsülik a bátor férfit, de idegenkednek az úrhatnám hímtől; elismerik a Vezér érdemeit, de fanyalognak az istenkedő pózok láttán; eredeti stílusa nem tudja feledtetni modorosságát, önmarcangoló őszintesége föl-fölbukkanó exhibicionizmusát, önbizalma a túlságba vitt gőgöt." Ez bizony trónfosztás a javából. Vagy legalábbis egyfajta *coup d'état*, államcsíny a romániai magyar költészetben, csakhogy sem Székely Jánosnál, sem Szilágyi Domokosnál nincsen szó arról, hogy akkor most új királyt kell ültetni a megürült trónra, legfeljebb József Attila felemlegetését, Ady Endrével való szembeállítását tekinthetnének ilyen kísérletnek. Lett is polémia az Ady-cikkből, de végül a vitazárót is Szilágyi Domokos írta másfél hónap múlva az *Előrében*, és bár látszólag árnyalta véleményét, a lényegen mégsem változtatott: „*Ady korszakos nagyságát nem tagadtam. A mai magyar költészet elképzelhetetlen anélkül, amivé ez a nagyság asszimilálódott. Az asszimiláció gyümölcsseit élvezzük, de – minden tiszteletünk ellenére – nem eszünk gyökereket, hogy ilyen botanikai hasonlattal éljek.*” (Még egyszer, *Előre*, 1969. március 23.) A kritikairó Szilágyi Domokos című – ahogy mondani szokás: hiánypótló (tényleg az!) – tanulmányában (Forrás, 2012/3.) Bertha Zoltán kitér az Ady-vitára is, de egyébként az irodalmi köztudatból mára már kikopott ez az affér, hogy irodalmunk két ennyire ellentétes, egymásra szinte semmiben sem hasonlító, karizmatikus figurája egybehangzóan demitizálni próbálja Adyt, akit valóban talányos, nem mindig szerethető költőnek éreztem én is akkoriban. A kamaszskorból kilábalóan nagyon is egyetértettem azzal, hogy József Attila az igazán emberközeli nagyság, míg Ady Endrében túl sok a modor, viszont azt a két elfogult – talán önigazoló, de erre csak később gondoltam – kritikát mégis nagyon igaztalanannak tartottam. Ma pedig még igaztalanabbnak gondolom, ugyanis ahogy telik az idő, egyre jobban szeretem Ady Endre szenvedélyét, és egyre jobban csodálom, hogy két olvasható, de alapjában véve Reviczky-hangú verseskönyv után egyszerre csak rálelt arra a formára, amelyről mindannyian tudjuk, hogy végtelenül feszes és pontos, de mondott légyen bármit Székely János vagy Szilágyi Domokos, az Ady-versmérték nem kodifikálható. Ebben (is) áll a nagysága.

Hogyan lelt egymásra legalább egy irodalomtörténeti pillanat erejéig a mindig jól vasalt, galambszürke öltönyben járó, hivatalnokian pedáns marosvásárhelyi költő és a széllelbélelt *enfant terrible*, a hol Bukarestben, hol Kolozsváron lakó, de habitusában tulajdonképpen otthontalan poéta? Évek múlva, amikor közlőrlől megismertem Székely Jánost, láthattam, hogy a fegyelmezett gondolkodó időről időre epatírozni is szerette a környezetét, például akkor, amikor bejelentette, hogy a költészet meghalt, és ő sem ír többé verset. Nem is írt. Viszont remekművű színdarabokat igen, precíz drámai jambusban. Irtózott a hatalom minden változtatától, az irodalmi „vezérkedéstől” is, számára csak a formájában is szabályos lüktetésű, logikus eszmefuttatás eszköze volt mindig a vers. Inkább filozófus volt, aki rákényszerült, hogy szépírói eszközökkel fejtse ki filozófiáját, talán azért, mert így jobban odafigyelnek rá. Valami ilyen kényszermegoldásnak tekinthette nemcsak a verset, hanem a szépprózát és a drámát is, de ha már művelte, akkor a remekműnél nem nagyon adta alább. Egy filozófus számára Ady egzaltált, hatalomvágyó, szerepjátszó ember lehet csak. Nyíltan ki is mondta, idéztem az imént, hogy elsősorban a vezérszerepben tetszelgő, vagyis önmagát szellemi hatalmasságként prezentáló Adyt utasítja el. És Szilágyi Domokos? Bármilyen furcsa, neki is a szerepel volt baja nyilván. Csak míg Székely János számára filozófusként (filozófia szakot végzett mellesleg) az irodalom csupán a gondolat hatékonyabb kifejtésének eszköze, addig Szilágyi Domokos meg éppen ellenkezőleg: költő, semmi több. Ez a hivatása. Ez a tudása. Ez a szerepe. Költő, aki a lehető legtisztábban fogalmazza meg ars poeticáját még 1959-ben, és ehhez haláláig ragaszkodik: „– *Én játszom ugyan, / de ti / vegyetek komolyan*” (*Nyár*). Végül is egy rajongó korban mindketten visszautasítják a rajongás bármilyen formáját, még hogyha Adyról is van szó.

Természetesen sok-sok szerep tolu fel a Szilágyi Domokos-kötetek lapjain, csupa szerepjátszás az egész, mondhatnánk, tanulmányok sorát említhetnénk, amelyek – helyesen! – éppen hogy a szerepjátszást emelik ki ebből a költészetből, sőt a szerepek változtatását akár egyetlen versen belül is. Ez így igaz, viszont ezek mind-mind a költőt – megengedem: az alkotót – mutatják más-más helyzetekben. Csak úgy kapásból gyorsan fellapozva egy válogatott Szilágyi Domokos-kötetet: Batsányi János, Csokonai Vitéz Mihály, Vörösmarty Mihály, François Villon, Babits Mihály, de zeneköltők is, Bach, Mozart, Honegger, és álmódók, Széchenyi István vagy Bolyai János. (El is gondoltam, névmutatóval kellene kiadni a költő összes versét, rendkívül tanulságos lenne.) Igen, Ady Endre nem költő volt, hanem modern próféta, magyar Messiás, aki „mindennek jött”. Petőfi Sándor sem költő volt, hanem vezér ő is, forradalmár. József Attila? Hát valóban, ő szinte csak költő. De nem egészen, az ő szerepe is inkább azé az ideológusé, aki „egész népet” fogja „tanítani” versével. Paradoxon, de így van: kevés a kizárólagos költőszerep a zseniális költők között is. Már Tinódi Lantos Sebestyén is krónikás volt főként, Balassi Bálint meg versben udvarló és imádkozó katonaeMBER. Nem cél a vers, csak eszköz legtöbbjüknek, bárki bármit is mondjon, még akkor is, ha a maradandóság vagy halhatatlanság eszköze. Alig van költő, akinek a vállalt szerepe ennyi: költő. Akinek, azt képzelem, élni és írni ugyanazt jelenti. Kevés ilyen költőt ismerek, Szilágyi Domokoson kívül a magyar irodalomban talán még egyet: Tandori Dezsőt. Gyorsan hozzátehetném Weöres Sándort is, de még róla sem gondolom, hogy úgy ír, mint ahogy élünk, még ő is kivételes pillanatként mutatja fel a verset, és ne tévesszen meg minket utolérhetetlen formaérzéke. Weöreshöz hasonlóan Szilágyi Domokos vagy Tandori Dezső is formaművész a maga módján, de náluk a vers nem véglegesen kikalapált, tökéletesre csiszolt formájú, és ezáltal magányos és magában való nyelvi alakzat, hanem referencialitás. Ha úgy tetszik, számukra a vers valójában a versírás „munkafolyamata”. Szilágyi Domokosnál szavak utalnak szavakra, idézetek idézetekre, a nyelv generálja önmagát, de egy hihetetlenül asszociatív fantázia, egy zseniális nyelvérzék, egy kiművelt elme felügyelete alatt. Szilágyi Domokos állandó írásmódja – és létformája is ezáltal – a palimpszeszt, bár ezt a műfaji megjelölést csak a posztumusz *Tengerparti lakodalom* (1978) egyik versének alcímeként találtam nála: *Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből. Palimpszeszt*. Több lexikonban is utánakerestem, mit mondanak pontosan a palimpszesztről, és újfent rá kellett jönnöm, hogy elkel az öreg a háznál, mert leginkább a Pallas jóval több mint százestendős *Nagy Lexikon*ának magyarázata tetszett nekem, ide-másolom: „*Palimpszesztus* (gör., szó szerint: újból lesimított), azoknak a kéziratoknak a neve, melyekben az eredeti szöveget gondosan kivakarták, vagy átragasztották, hogy helyébe másikat lehessen írni (innen latin neve: *codex rescriptus*). A papirusz, hártya és egyéb íróanyagok drága volta miatt ezt már az ókorban megtették, de fokozott mértékben a középkorban, midőn az ókori klasszikusok műveit is el lehetett tüntetni és szövegükre evangéliumokat és egyéb valóságos tartalmú könyveket írni. Ha aztán az átragasztás és vakarás dacára kicsillámlott az eredeti (alsó) szöveg, akkor a jelenkori filológusok s paleográfusok figyelmesek lettek rá és alkalmas vegyi szerekekkel a felül ragasztott papirosréteget, vagy a vakarás fölébe írt szöveget eltávolítván, gyakran rendkívül becses leletekre akadtak. Így jött napfényre: Cicero, *De re publica*, *Frontonis orationes et epistolae*, *Gaii institutiones* stb.” A költészet, akárcsak a játék, amelyre számtalanszor hivatkozik Szilágyi Domokos, végül is a szabadság szinonimája. Választhatunk szavakat, megváltoztathatjuk a jelentésüket is, eldönthetjük, milyen versformában játszszuk ezt a játékot. De a szabadság nyilván csak addig tart, amíg a formát kiválasztjuk, illetve Szilágyi Domokos a formát is állandóan változtatja hosszúverseiben, a hangsúlyos verseléstől az időmértékesig, a népdaltól a himnuszig vagy ódáig. Ha palimpszesztként olvassuk, a papiruszról újra meg újra előhívható József Attila: „*játszani is engedd szép, komoly fiadat*” (*Levegőt*). Szabadságverseknek tűnnek a legnagyobb Szilágyi-költemények,

de nincsen bennük szabadság, csak kétségbeesett kísérlet a szabadulásra. Szabadulni kellene attól a létformától is, amelyet magunk választottunk, vagy esetleg mások választották nekünk, de nem lehet: „*Nem szabadulsz / az üszkös napok kísértének / nem szabadulsz / hány halál halott int neked / nem szabadulsz / álmodban nyögsz kiáltozol / nem szabadulsz*” (Halál árnyéka. *Rekviem*). A szenvedés pátoszából egyetlen menekülés kínálkozik, az önirónia, ettől posztmodern költő Szilágyi Domokos abban a korban, amikor ezt a kifejezést mifelénk még nem is igazán ismerik. Minden bizonnyal ezért nem érzi hitelesnek Ady Endre pátoszát sem, mert hiányzik belőle az önirónia, amely valóban emberivé tehetné a szenvedést is. „*Naggyá nőttem érenyeimben*” – mondja, és ez akár Ady gőgje is lehetne, de ami utána következik, az már semmiképpen sem: „*hibáimban is nagy vagyok. / Ha lassabban is, mint szeretném, / de csak előre haladok, / s minden fájást muszáj megfájnóm, / ha szívem leég is tövig / – mert ez a föld a szívem földje*” – itt már túlfeszül a hang, vissza kell jönni, mielőtt hitelét veszítené az egész. Vissza is jön: „*És hát dolgozom addig is, / amíg lábam beletörik / a negyvenkettes félcipőbe*” (Hétmérföldes csizma). Ez számomra az egyik legemlékezetesebb Szilágyi-versbefejezés, semmi különöset nem mond, és éppen ezért mond el mindent: „*amíg lábam beletörik / a negyvenkettes félcipőbe*”. Nem tehetek róla, sokszor eszembe jut, vajon tényleg csak negyvenkettes lába volt-e a magas, szikár Szilágyi Domokosnak. A nyelv hozta-e elő ezt a kemény „negyvenkettőt”, vagy egyszerűen ez volt a valóság?

És itt jutottunk el ahhoz a kérdéshez, amelyet megkerülhet az esztéta vagy stílusztá, de én nem tudom megkerülni, bármennyire is szeretném: megváltozik-e a mű, ha megváltozik az életrajz? Bár az esztéta sem feltétlenül hagyja figyelmen kívül Szilágyi Domokos beszervezésének ügyét, hiszen az egyik legalaposabb és legmélyebb elemzés erről Pécsi Györgyinek a *Forrásban* (2008/6.) megjelent tanulmánya: *Az értelmezés zavara. Rendhagyó bevezető Szilágyi Domokos „átláthatatlan” költészetének olvasásához*. Amikor erről beszél, ő is kénytelen túllépni az irodalomtörténeti objektivitás kívánalmán, és éppen ez teszi igazán hitelessé mindazt, amit mond, és amit nagyon nehéz valamivel is kiegészíteni. „*A dilemmára, hogy másként olvasom-e Szilágyi Domokos verseit azóta, röviden válaszolhatok: valamennyire igen. Holott tudom, a versek nem változnak, a szöveg – szöveg*” – valljuk be, mindannyian így érezzük. Azt is jól érzékeli Pécsi Györgyi, hogy valójában az egész magyar irodalom kulcsproblémája kerül terítékre Szilágyi Domokos posztumusz „leleplezésében” is, tudniillik, hogy egy erősen magatartásközpontú, erkölcsöt és esztétikumot szétválasztani nem tudó – nem akaró – kultúrában hogyan lehet az életrajzok kisebb-nagyobb foltjait értelmezni. Egyáltalán: kell-e értelmezni a műértéshez a biográfiát? Azt gondolom, hogy kell. Még akkor is, ha rögtön szembetalálkozunk azzal a kérdéssel, hogy nemcsak erkölcsöt és esztétikumot kell együtt tárgyalnunk, hanem politikai interpretációra is szükségünk lesz. François Villon vagy Caravaggio igen, Ezra Pound nem? Vagy Szilágyi Domokos igen, Wass Albert és Nyíró József nem? – kérdezhetnénk cinikusan. Nos, attól függetlenül, hogy bűnök és bűnök közé egyenlőségjelet tenni nem lehet, úgy gondolom: természetesen senkit semmilyen remekműve fel nem ment életének bűneitől, de míg a remekművet az alkotó gyengesége vagy imoralitása sem tudja végleg sárba rántani, legfeljebb csak új értelmezésre készíti utókorát, addig a középszert felejtésre ítéli az ilyesmi.

Olyan kérdések ezek, amelyeket külön-külön mindannyiunknak meg kell válaszolnunk, akkor is, ha egy-egy olyan tanulmány, mint a Pécsi Györgyié, sokat segít ebben. Nem tagadom, sokáig halogattam magamban a választ arra a kérdésre is, hogy tényleg van-e új olvasata Szilágyi Domokos költészetének, és hogy voltaképpen milyen ez az új olvasat. Persze ahhoz, hogy egyáltalán dilemma legyen ez számomra – mint ahogy Pécsi Györgyi számára is az –, el kell fogadnunk, hogy a szöveg értelme – és néha az értéke is – valóban módosulhat a kontextus módosulásával, vagyis nincsen időtől és körülményektől

független alkotás. Még akár a félreértések, a tudatalatti kegyes csalások is hozzájárulnak a versolvasói élményhez, hiszen az *Egy gondolat bánt engemet* című Petőfi-költeményt úgy olvassuk, mint egy beteljesült jóslatot, és nem vesszük észre, hogy a költő győztes csatáról beszél, ilyen halált kíván magának, márpedig Segesvárnál nem a „kivívott diadalra” szaguldottak Bem József huszárainak paripái, hanem a vert sereg menekült kétségbeesetten. De ettől még nagy vers az *Egy gondolat bánt engemet*, csak nem úgy, ahogy képzeljük.

Szilágyi Domokost konvenciók közé nem szorítható poétának, örökké lázadó, örökké békétlen, szabadságát fel nem adó embernek gondoltam, akinek a diktatúra sem tudja befogni a száját, és nem tudja ellenőrizni sem, mert fordít egyet a szavak értelmén, kinyílik a vers, és kilép börtönéből a költő. Egy bajom volt ezzel a költészettel: mitől van a folyamatos szenvedés? Nem a közös, hanem a saját: az egyes szám első személyben elsikoltott fájdalom. Időnként akár hiteltelennek is tűnt mindez, vagy legalábbis túlságosan leplezettnak, takartnak, miközben az előzmény, a József Attila-i szenvedés konkrétabbnak, „adatoltabbnak” látszott. De aztán a szekuritátés dosszié napvilágra kerülésével minden megváltozott, és nem ajánlom ugyan, hogy mostantól fogva a Szilágyi Domokos-recepció központi problémájává tegyük (ha máris nem az!), de mégis muszáj beszélni róla: számomra kisebb lett az ember, és nagyobb a költészete. Sőt, miközben az életrajzot még sokan sokáig fogják kutatni, a könyörtelen igazság már most is kimondható: veszítettünk egy kultikus személyiséget, de az eddigi olvasatához képest nyertünk egy jóval hitelesebb költészetet, amelyben egyszerre minden érthető lett elejétől végéig, a hétmérföldes csizmától a negyvenkettes félcipőig. Egy szörnyű kor költészete ez, olyan költő írta ezeket a verseket, akit alkata talán pátoszra és optimizmusra predesztinált, az idő viszont, amelyben élnie adatott, pesszimizmusra ítélte és öngyilkosságba kergette. A szerepjátszás ars poeticája, hogy „én játszom ugyan, / de ti / vegyetek komolyan”, erről a szörnyűségről szól, a kettős beszédről. Arról, hogy folyamatos menekülésre kényszerül a költő. Ő maga nem veheti komolyan a szavak jelentését, mindig át kell fordítania mindent a fonákjára is, mert egyvalamitől mindhalálig óvakodnia kell: a bizonyosságtól. Hátha ugyanúgy megváltoztatható visszamenőleg az életrajz is, mint ahogy minden újabb verstől változik az életmű egésze. Csakhogy a palimpszeszt nem ilyen, évszázadok múltán is előjönnek a régi szövegek.

Az *Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből* az egyik legösszetettebb Szilágyi Domokos-alkotás, mert „vakarással” vagy „vegyi szerekkel” mind újabb rétegek bukkannak fel az egyébként is kerettörténetként működő szövegmontázsából. Batsányi 1893-as verséből vett mottó indítja a költeményt, amely Vörösmarty életpályájára emlékezik egyébként: „*Vidulj, gyászos elme! Megújul a világ / S előbb, mint e század végső pontjára hág*” – írta annak idején Batsányi János, a francia forradalmat üdvözölve és üdvözítve, és az idézet első sora majd visszatér a Szilágyi Domokos-vers befejezésében, de akkor már egészen más hangsúllyal. Az egyik nagy bravúrja ennek a szövegnek éppen az, hogy ugyanannak a mondatnak vagy szintagmának a jelentését teljesen meg tudja változtatni. Egy forradalom – sőt több forradalom, talán minden forradalom – elsíratása ez, új meg új arcok villannak elő a megbolygatott papiruszról, többek közt az Ady Endréé is, „*íze kenyérnek, íze szónak*” – ez a Szilágyi Domokos sor nyilvánvalóan visszautal a Csák Máté földjén című versre: „*Éhe kenyérnek, éhe a Szónak, / Éhe a Szépnek hajt titeket*”, mint ahogy a Vörösmarty-bordalból a „*borban a gyöngy*” is azonnal átalakul „*kagylóban a gyönggyé*” Szilágyi Domokosnál, az örömből bánat lesz ily módon, hiszen azonnal eszünkbe jut Petőfi Sándor is: „*A bánat? Egy nagy óceán. / S az öröm? / Az óceán kis gyöngye. Talán, / Mire fölhozom, össze is töröm*” (*A bánat? Egy nagy óceán*). A Vörösmarty-idézés szabadságharc-idézés is egyben, és szinte minden strófában felsejlik a szöveg mögött egy magyar költő: „*Nem játék volt az!*” – mondja Szilágyi Domokos, rögeszmésen visszatérve ismét a játék gondolatához,

és talán Babits Mihályra is utal: „*Nem játék a világ! Látni, teremteni kell*” (Május huszonhárom Rákospalotán), hogy aztán ismét Petőfi Sándorra gondoljunk, aki szemére hányta Európának a csendet. „*Európa látta. / És fejet hajtott. / És aztán mást nem is tett: / lehajtott fejét*” / – a Szilágyi Domokos-i nyelvjáték egyik legszebb példája, ahogy a „*fejet hajtott*” és „*lehajtott fejét*” jelentésbeli különbségét kiaknázza. Mint ahogy a tipografizálás is jelentéssel bír, a vágató kezdősorból (a mottóban) egy lassú, széthullt, írásjelek nélküli betűsor lesz a befejezésben: „*v i d u l j g y á s z o s e l m e m e g ú j u l a v i l á g*”. Nem szándéksom a prózai szövegekkel is megtűzdelt montázst most részletesen elemezni, a veszendőbe ment remény verse ez mindenképpen.

Szilágyi Domokos egész költészete, ismétlem, referenciák bonyolult rendszere. Legfőbb tanulsága talán az, hogy nem tabula rasa a nyelv, már mindent elmondtak mások a szótár szavaival, jót is, rosszat is, az is palimpszeszt, ahogyan írunk, és az is, ahogyan élünk, de a halálunk talán még a miénk lehet, egyetlen és megismételhetetlen.

Buda Ferenc

Pócs Péternek üdvözet

Megjöttél hát, Péter, mondhatni: hazajöttél. Bár jómagam úgy sejtem: kanyarvető utaidnak vége aligha szakad, legalább egy-két arasszal az még odébb lehet. Két iramodás között egyszer azért majd elmesélhetnéd: mi a különbség egy jéggyalulta sziget-félszigetország meg a mediterrán nyugat-balkáni meredélyek emberpopulációi között, s mi az még bennük ezenfelül, ami felkavaróan avagy megnyugtatóan hasonlatos, s hogy azon tájakon, ahol ideig-óráig egy-egy biztosan oltalmazó tetőt találván fejed fölé, helybeli, hozott, sőt hazai, ám mindenkor hiteles anyagból meggyúrtad, összeraktad, egybeszerkesztetted és felmutattad a műveidet: e se jobbra, se balra, ám mindenképp falra valókat, szóval hogy arrafelé mi a harci meg harcközi helyzet a rég- és közelmúlt kincseivel s terheivel, a jelen kétes és biztos hozadékaival, továbbá a jövődő hol biztató, hol meg riasztó ígéreteivel.

Arcunkat, megviselt, gyűrött vonásainkat mi idehaza időről időre rendbe, sőt ráncba szedjük, mert plakátok, falragaszok mostanság ugyan nálunk is bőséggel találatnak, harsányak, öt-hat ölesek, lépten-nyomon beléjük botlik a tekintet, ám sajnos nem lelni bennük keresve sem az igazság valódi örömére.

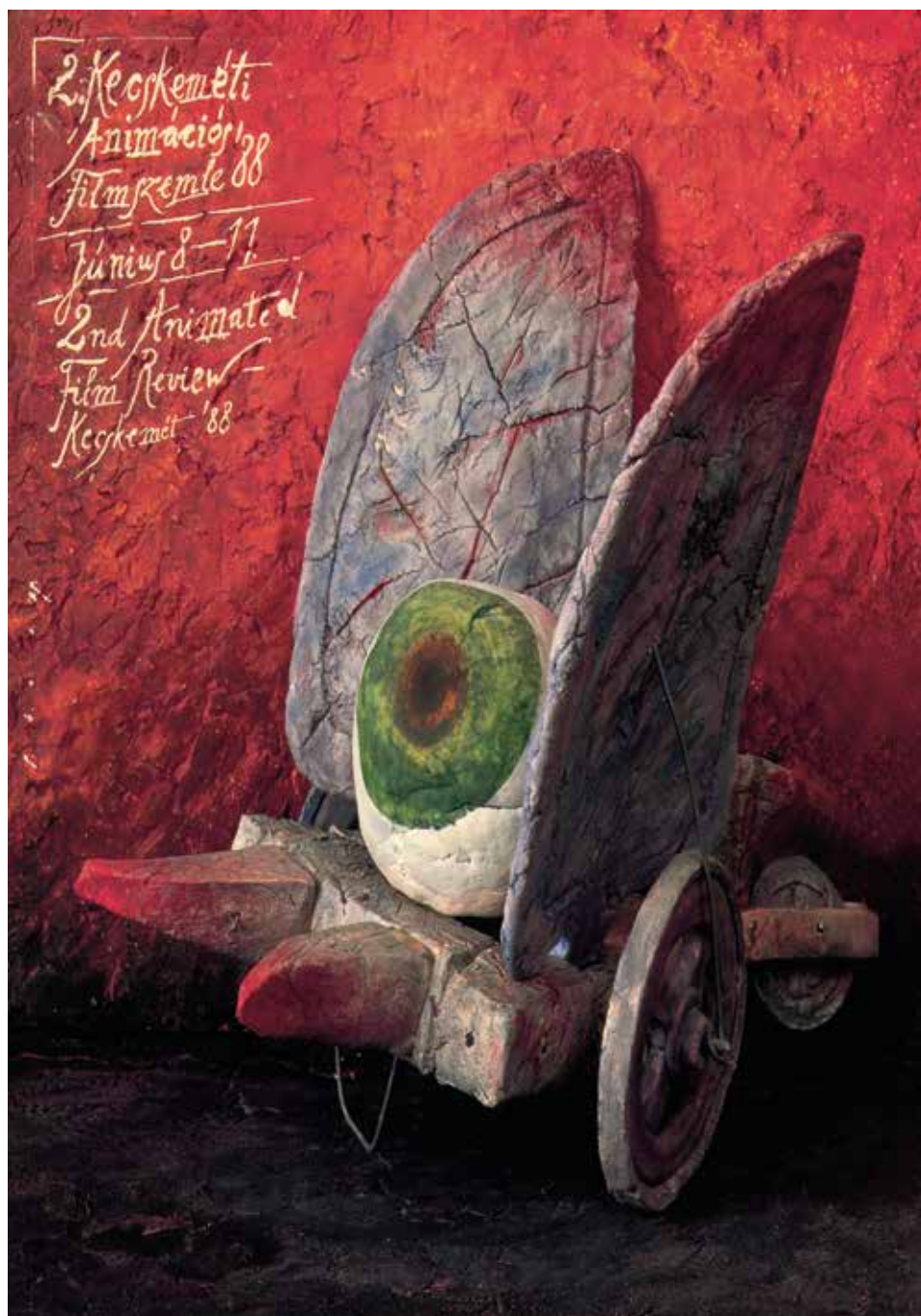
Hadd nézzem hát helyettük tompuló tekintettel is inkább a tieid színeit, feltjait, alakjait, sókerámia-fintorait.

Tudod, Péter, jut eszembe, s tán nem véletlenül, van többek között egy Péter fiam, meglett ember már jó ideje, jár-kél erre-arra, lát-hall, figyel, leírja, nekem is elsorolja, s nem leszek vidám tőle.

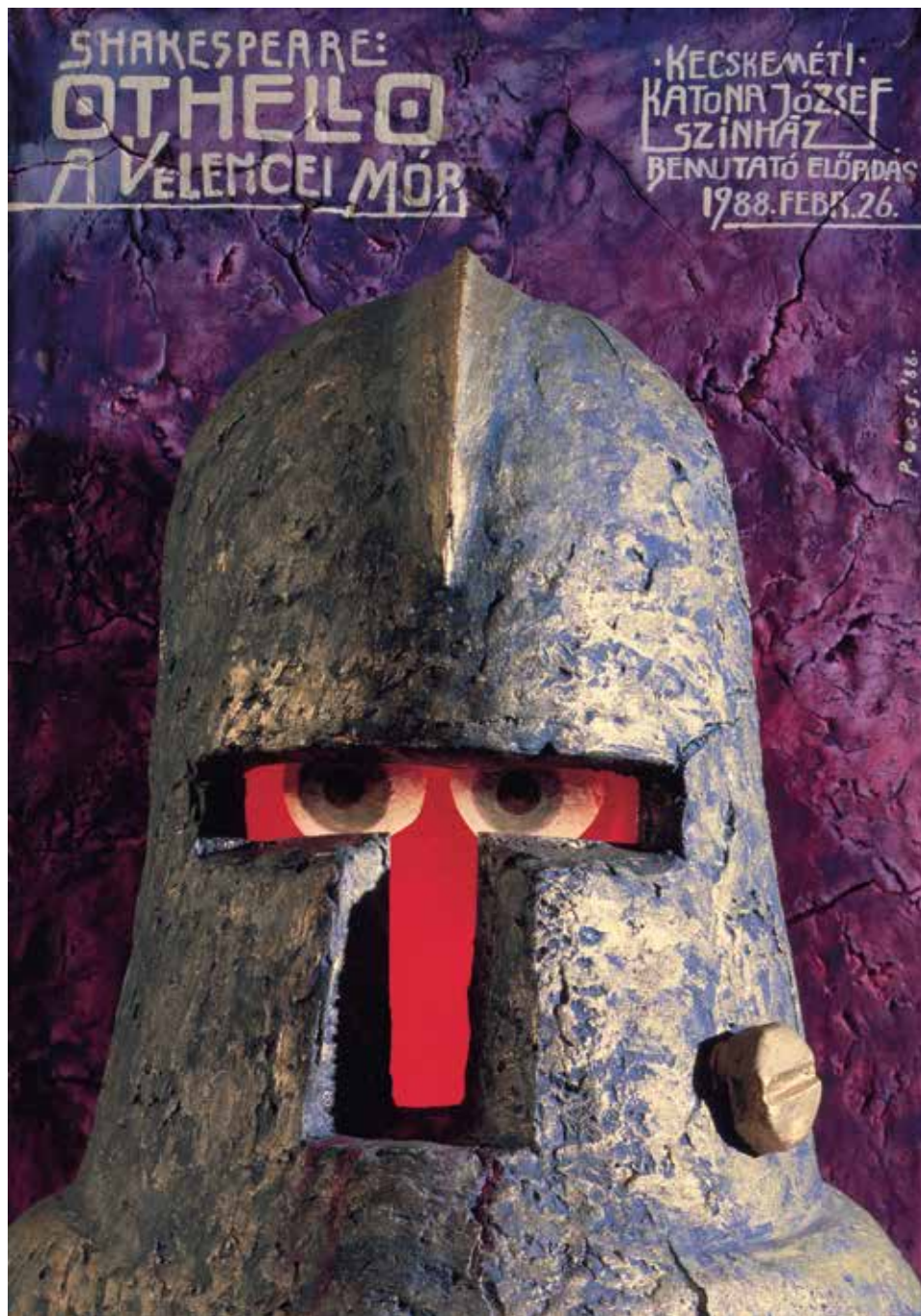
Ki a boldog, ó, vajon ki a boldog? Részint talán az, aki a dolgát teheti, s meg is teszi.

Most veszem észre: lám, mondom csak egyre a magamét. Ám az a jó, hogy te is a magadét mondog, s hogy mondjuk, csak mondjuk a magunkét halálig, sőt szerencsés esetben talán még azon is túl.

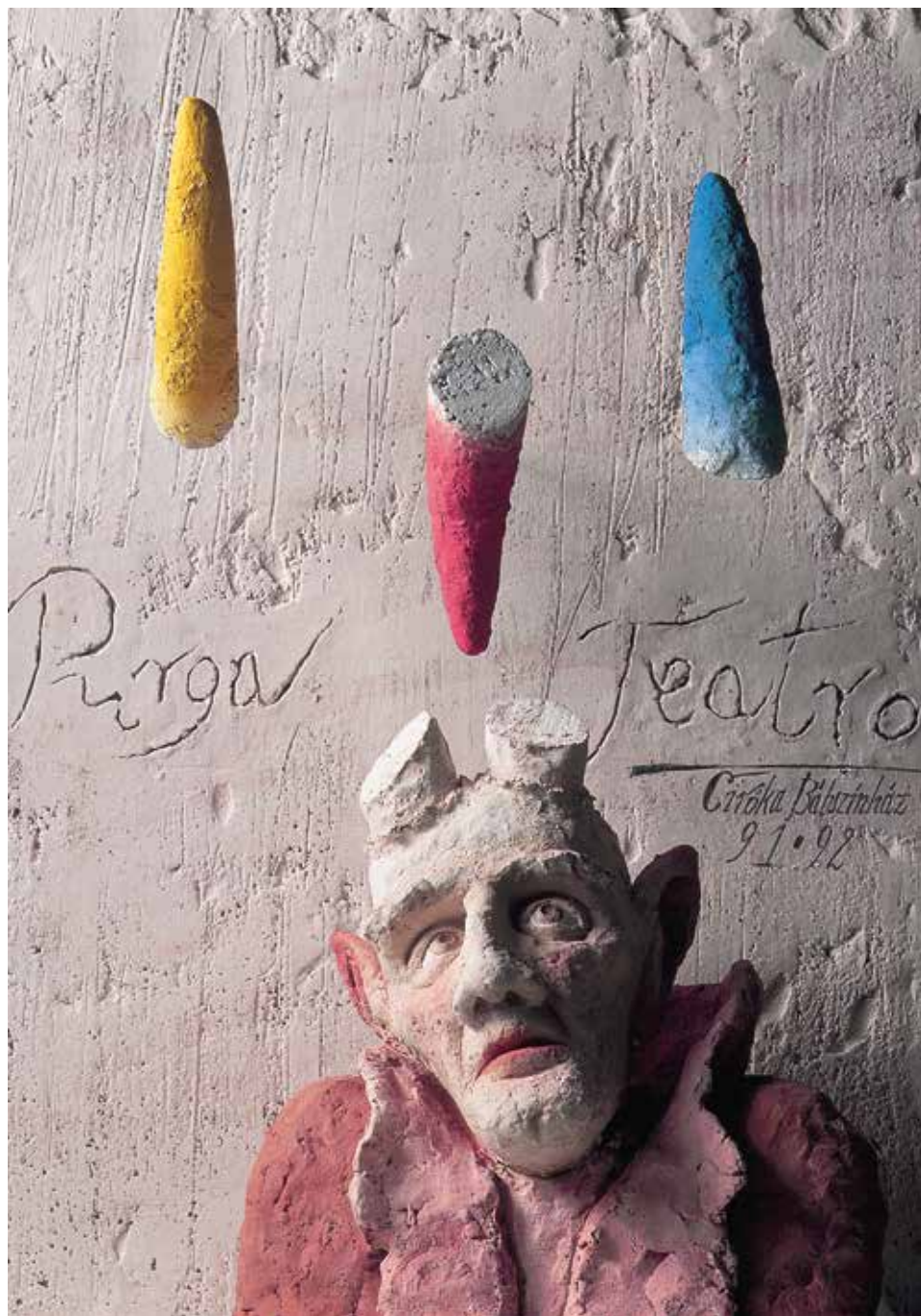
Péter, Pócs Péter, hát Isten hozott újra minálunk.

2. Kecskeméti Animációs Filmszemle '88

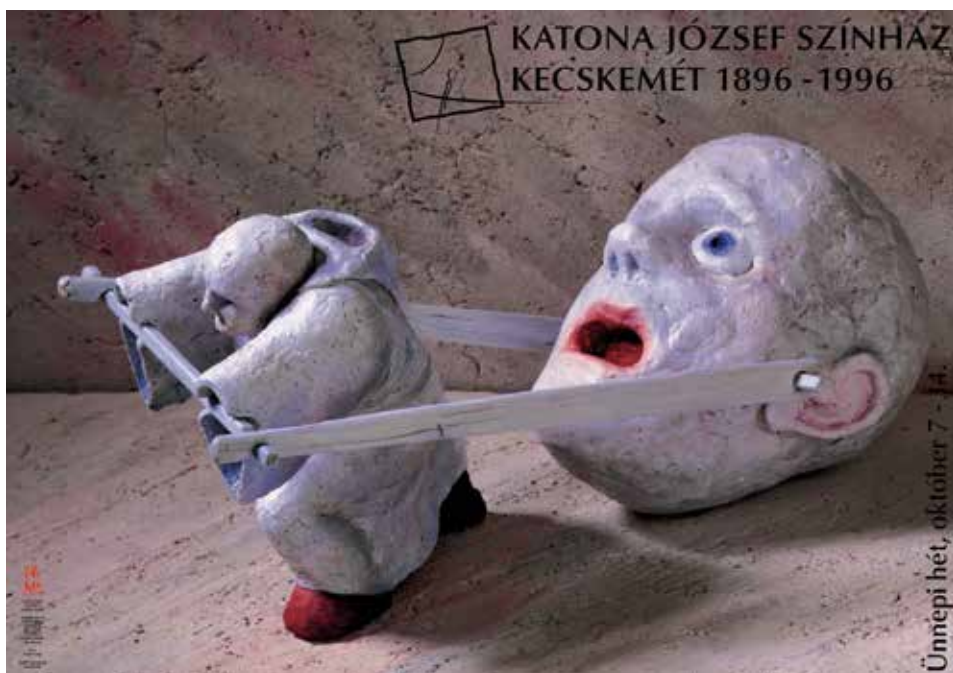
Shakespeare-Othello

Purga Teatro

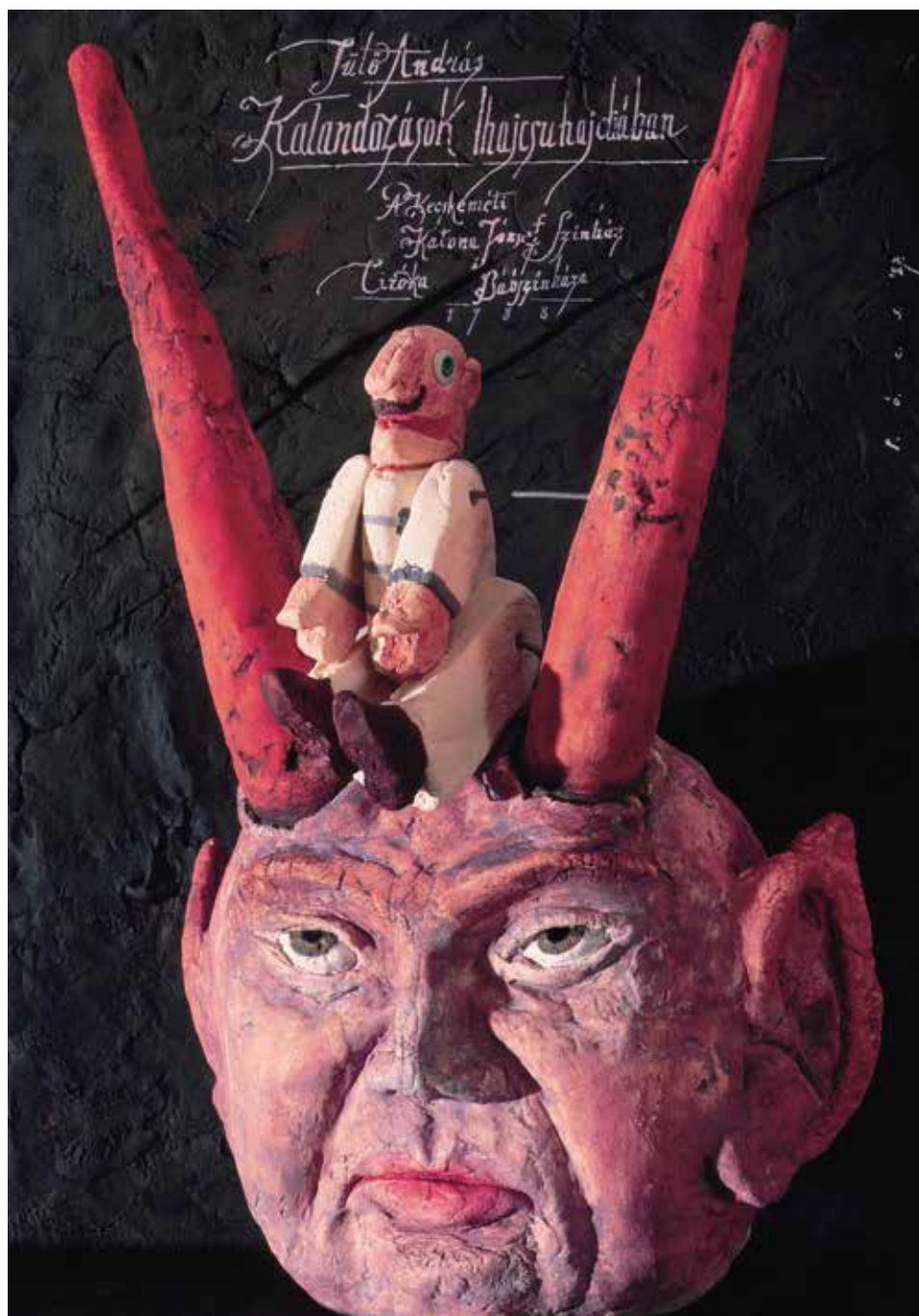
Erdély

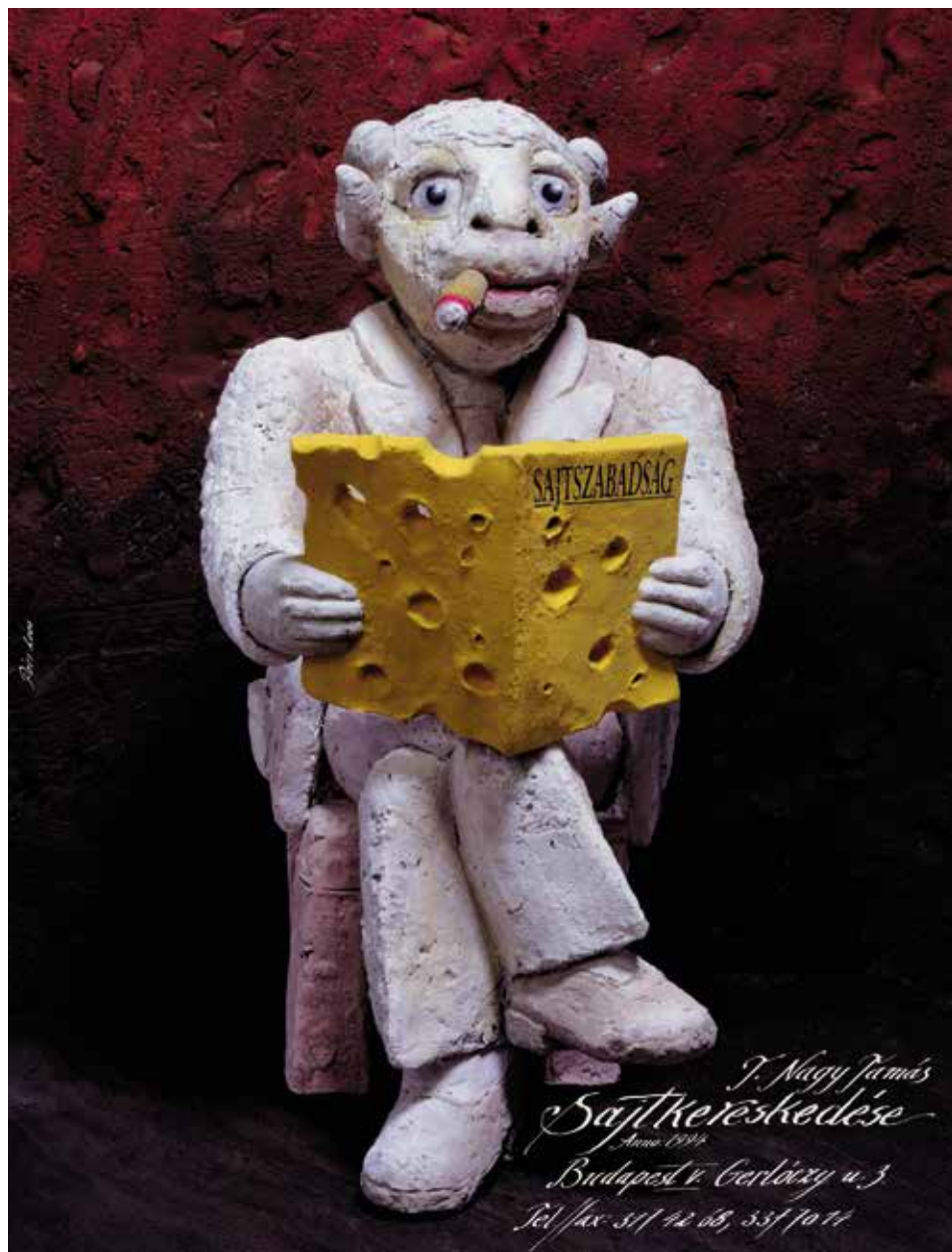
100 éves a Kecskeméti Katona József Színház

301

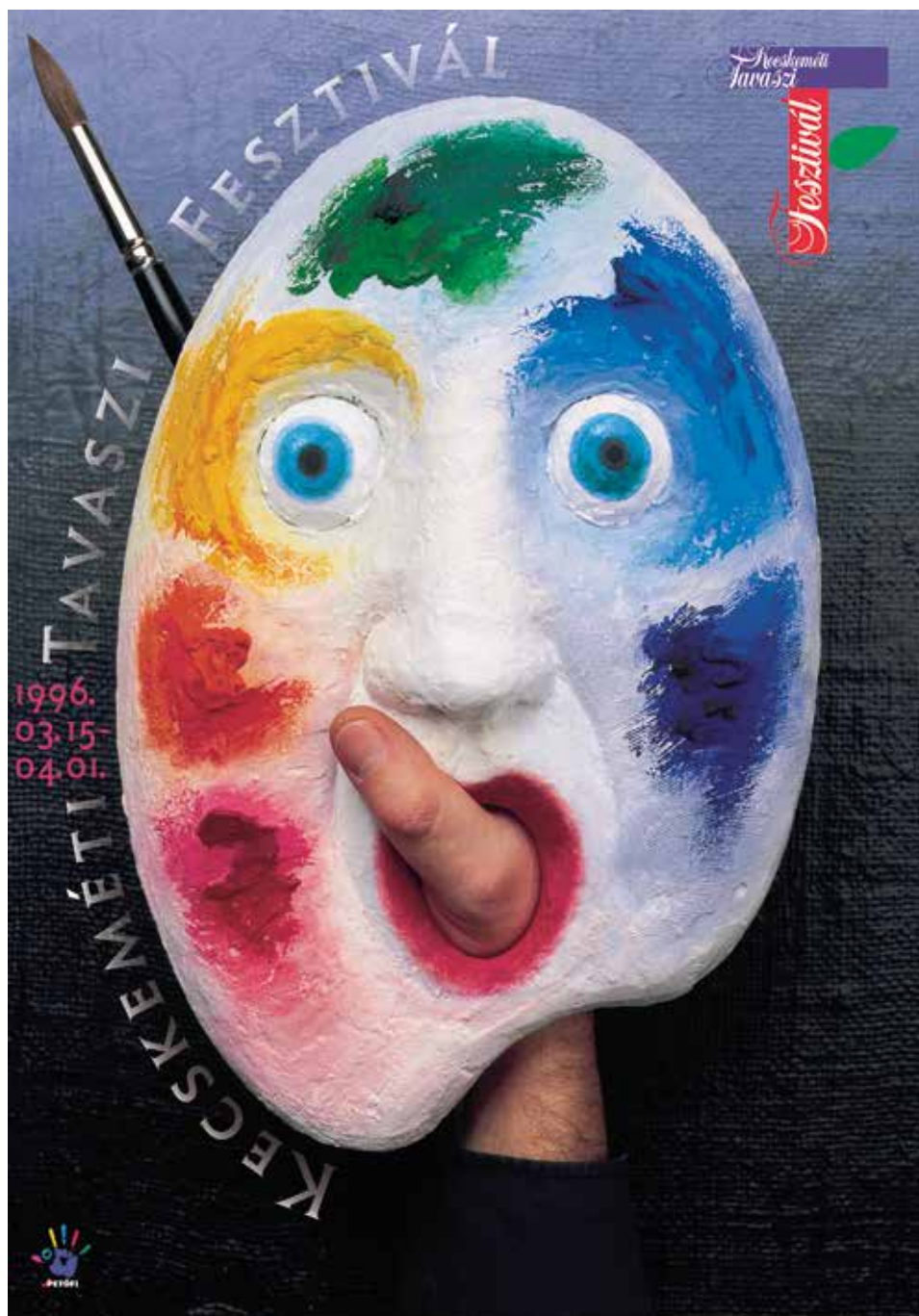

Sütő András – Kalandozások Ihajcsuhajdiában

T. Nagy Tamás – Sajtkereskedése 3

Kecskeméti Tavasz Fesztivál

Det Danske Kulturinstitut 10 år i Ungarn
10 éves a Dán Kulturális Intézet Magyarországon

2002. aug. 21.

Kecskemét:
Konferencia
és kiállítások

2002. aug. 29 - 31.

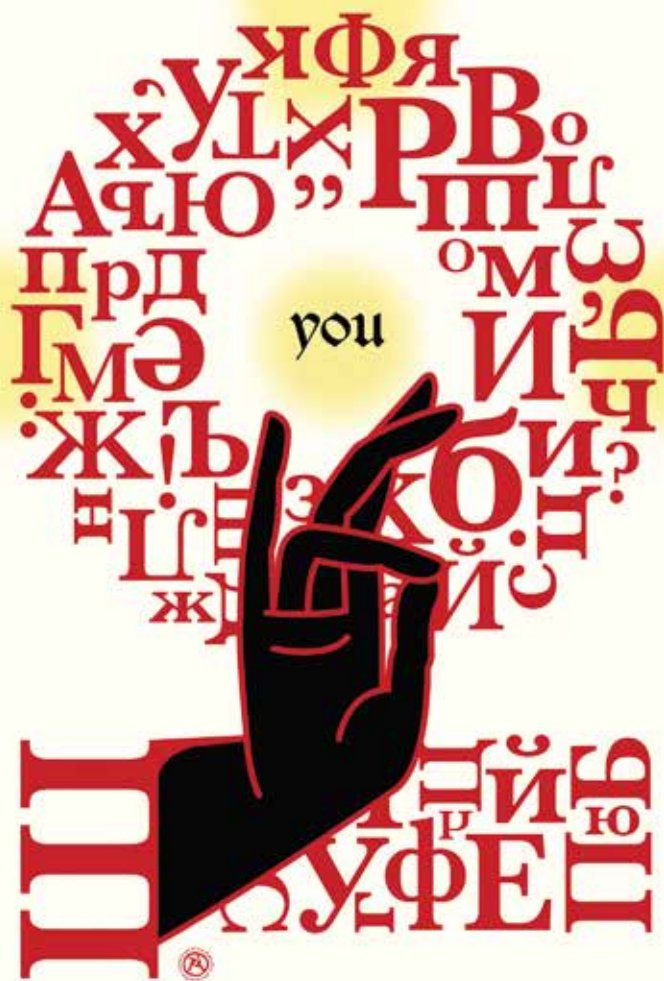
**Baja, Kecskemét,
Kiskunfélegyháza:**
A Jütönd Kamaragyűttes
és a Kecskeméti
Pedagógus Énekkar
közös hangversenyei

DÁN KULTURÁLIS INTÉZET

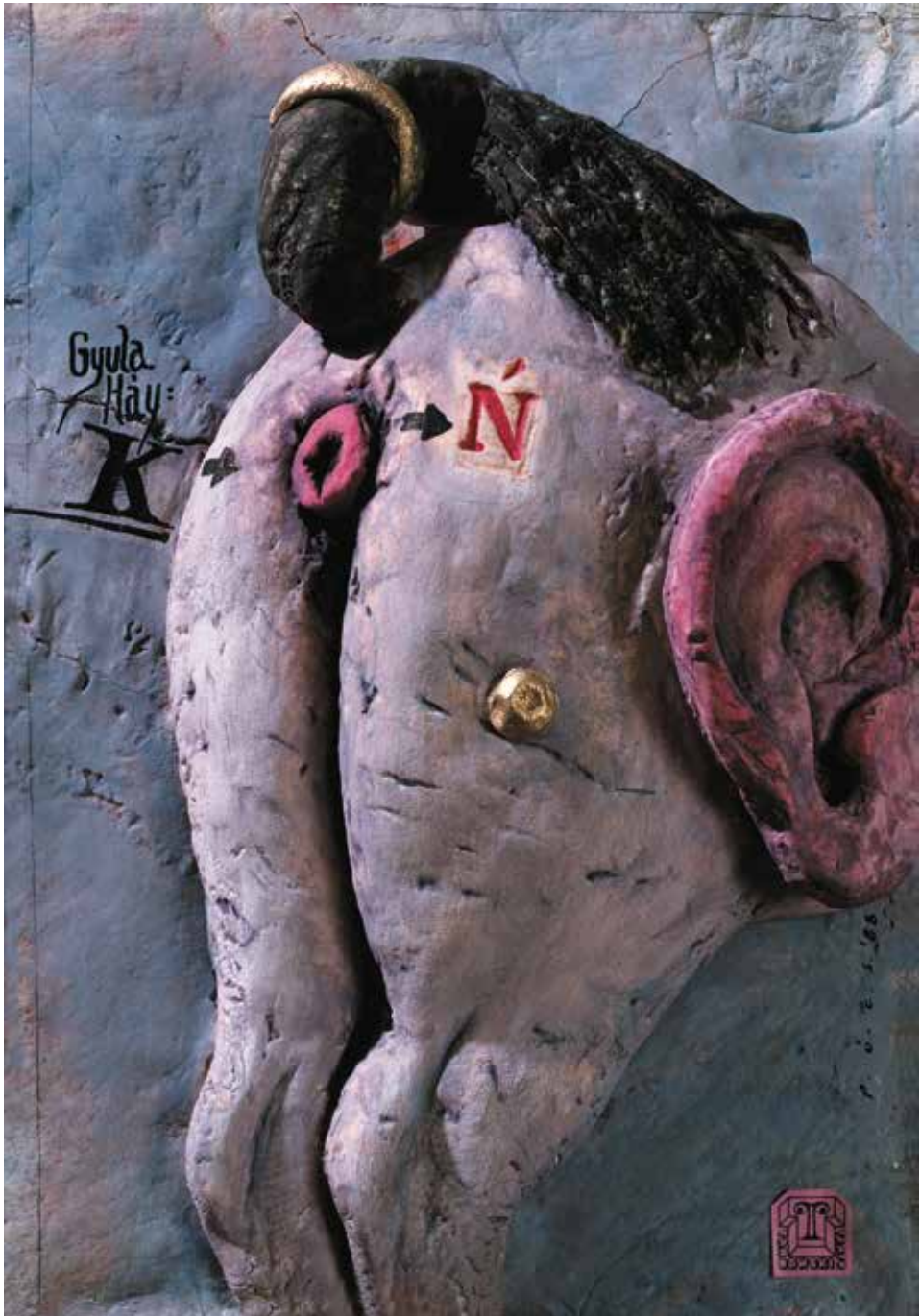
1052 Budapest, Zoltai u. 4. Tel./Fax: +36 70 522 6231 E-mail: info@danke.hu

10 éves a Dán Kulturális Intézet Magyarországon

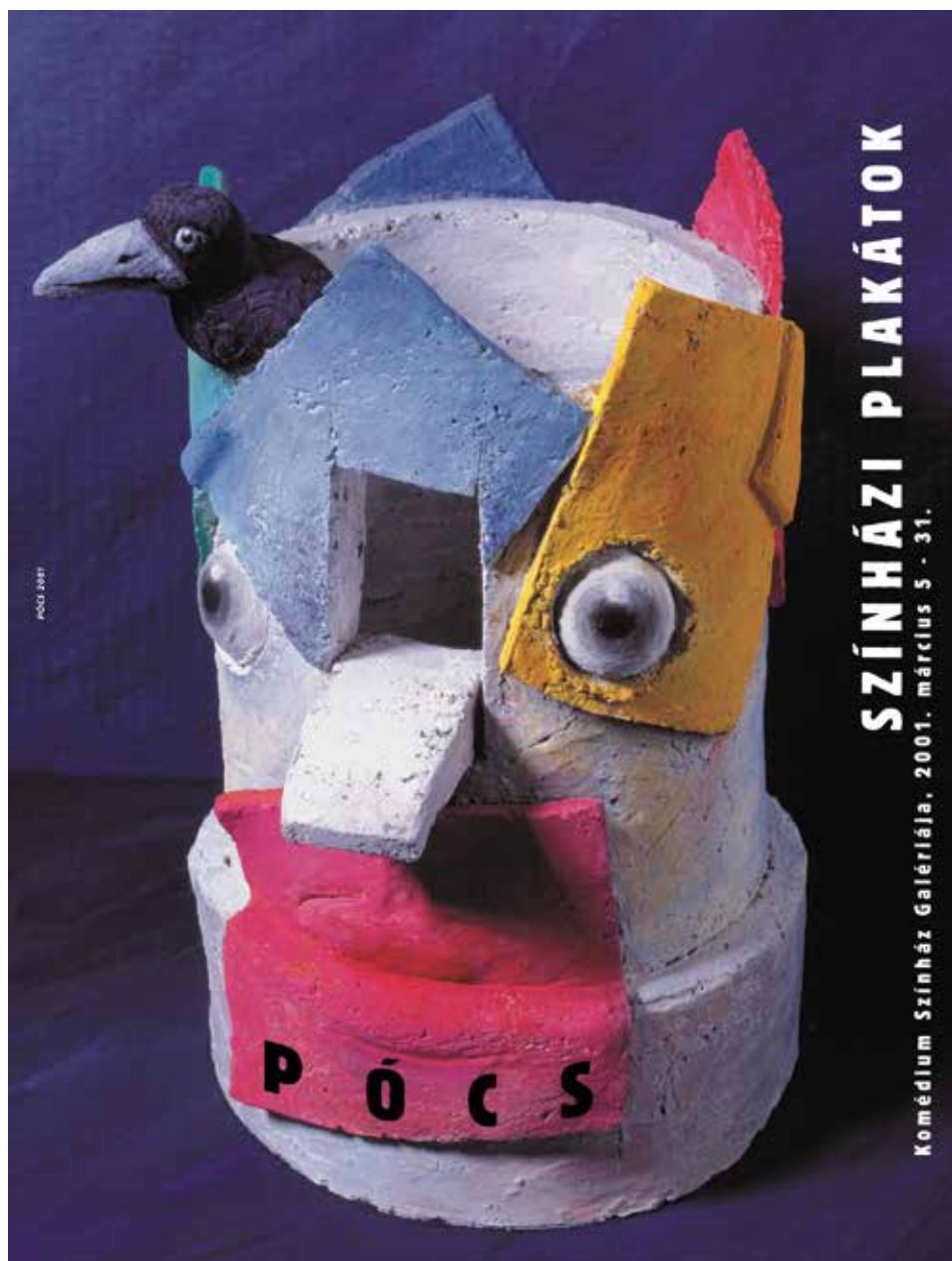

The Letters of Bulgaria Alphabet of Europe

Bulgária betűi Európa ábécéje

Háy Gyula – A ló

KOMÉDIUM

SZÍNHÁZI PLAKÁTOK

Komédium Színház Galériája, 2001. március 5 - 31.

Színházi plakátok

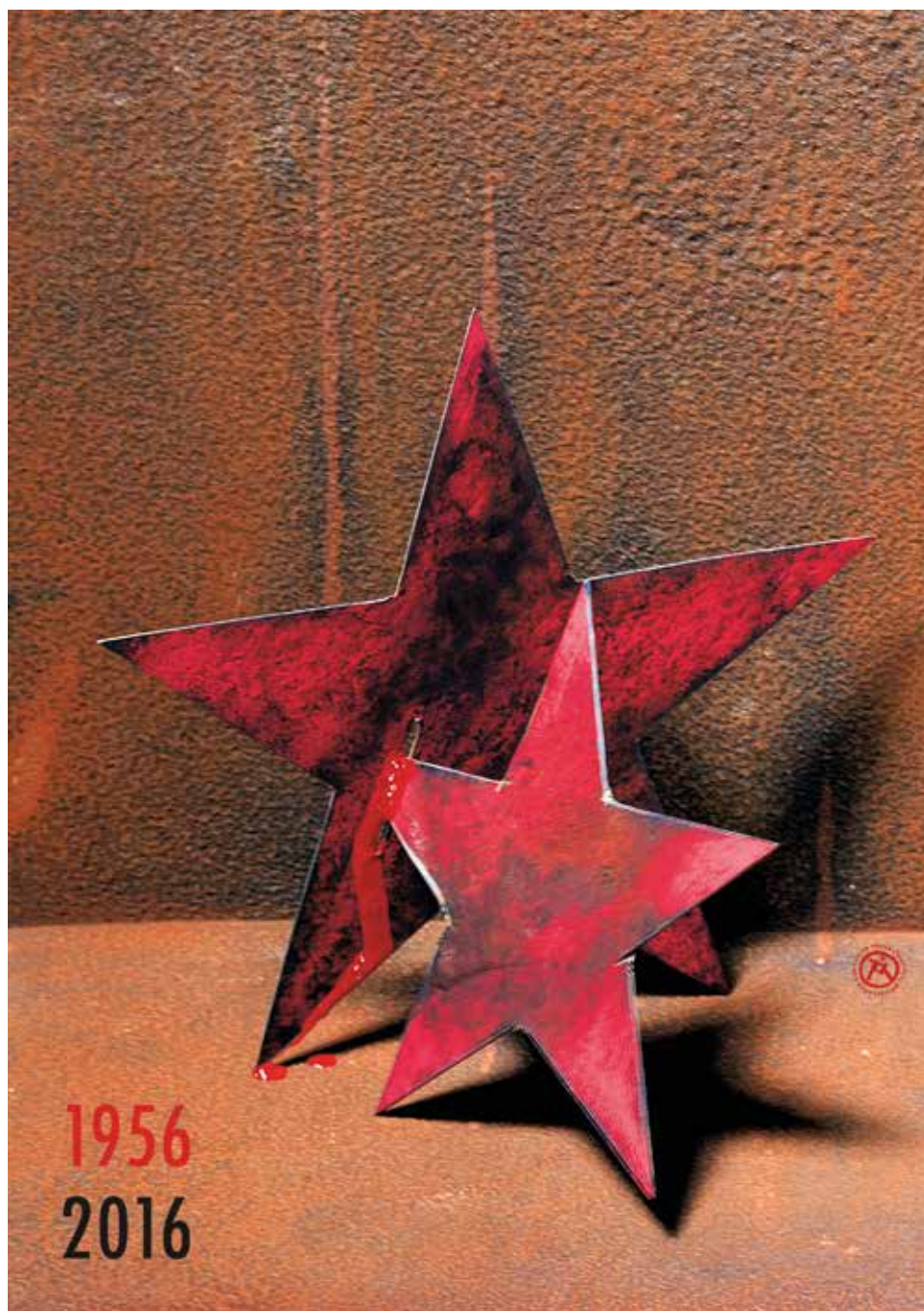

21 Pócs plakát

1914

2014

1956-2016

Pócs Péter – Plakátok és ideák

Borsodi L. László

Baka István költői testamentumának záradéka és poétikája irányváltásának részdokumentuma¹

Szerepillúzió és szereptelenítés

(*Yorick visszatér*)

A *Yorick monológjai* című ciklust záró két utolsó költemény, a *Yorick arsch poeticája* és *Yorick alkonya* a szerep(lét) ellehetetlenülésével kapcsolatos felismerést követő számvetésjellegű költemények, az ars poetica típusú versek travesztiái, amelyekben Baka István a blaszfémiaig elmegy a küldetéses költő hagyományos figurájának elidegenítésében. Yorick harsány és trágár beszédével („Anus-arcú időkben írom én / s eresztem szélnek arsch poeticámat”, „keblem kiholt csupán egy árva fing / szárnyal belőlem kéményről a gólya” stb.) az álintellektust, a finomkodó látszatértelmiségi magatartást, az álirodalmiságot gúnyolja ki. Alantas beszédmódját az ellenzékiességéből fakadó felháborodás, a kényszer, a peremre szorítottság léthelyzete magyarázza, aki az értékvesztés ellen úgy tiltakozik, hogy költőként ragaszkodik a kimondás szabadságához: „nem tagadom meg égi lényegem / s nem keverem össze szarral a vért”. (*Yorick arsch poeticája*) S bár idegen, kiszolgáltatott és megalázott, bár világa lefokozott, mégis ő, a bolondnak tekintett művész az, aki a *Yorick alkonya* című vers tanúsága szerint őrzi a múlt emlékét, a kultúrát, amit ha nem értenek („kihez is szólhatnék [...] / magyarázzák az adóívek svéd terminológiáját”), így is szerepe felszámolódásához vezet. Megelégedve „a sok-sok svéd finomkodás”, a költőszerep kiüresedéséről hírt adó versben így jut el Yorick a végső bizonyossáig: „ez nem a te világod már Yorick mondom magamban”.

Úgy tűnik, Yorick világbíráló szerepe fájdalmas vereségének és a művészi tudatosság felmutatásának megaláztatásokkal járó tapasztalata után Baka István poétikája végérvényesen felmondja a Yorick-maszkkal metaforizálódó-ironizált, anakronisztikusnak láttatott közösségi költőszerepet. Yorick azonban néhány ciklus múlva, a *Tájkép fohással* című költői testamentum végén – a teljes költői életmű összegzésében – újra színre lép.

A *Yorick visszatér* című ciklus két kérdést vet fel: miért tér vissza Yorick, és ez hogyan lehetséges? A *Yorick monológjai* című ciklus végén Yorick közösségi költőszerepe ellehetetlenül, mert nem értik, de a nyelvi mutatóiban kiolvasható tiltakozás hiábavaló-

1 A tanulmány Baka István *Tájkép fohással* (Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996) című gyűjteményes kötete mint a szerzői kanonizációs gesztus révén az életművet lezártnak és véglegesnek felmutató, újrendezett költői testamentum recepcióesztétikai alapú interpretációjának, a szerző kiadás előtt álló, Baka István poétikáját értelmező monográfiájának egy részlete.

ságának, világostorozó költői-művészi magatartása fájdalmas vereségének megélése és kimondása egyben a művészi tudatosság artikulálása is, amiért – úgy tűnik – az életmű végén elnyeri jutalmát: a „szent eszelős miközben ostorozza a földi poklot, artikulálatlan kinyilatkoztatásai az égben meghallgatásra találnak”, és az „utolsókból lesznek az elsők” erkölcsével vállalja a torz próféta-ságot. Nem véletlen, hogy most már az Úrral perel, és ez a Yorick „már nem azonos a monológok Yorick-maszkjával”.² Inkább a Carmen és a Pügmalión versbeli alkotójával, Joséval és Pügmalióonnal rokon, olyan maszk, mint amilyet a *Tél Alsósztrégován* című vers Baka-Madácha ölt magára, amely által autotextuális mítosz teremődik, érzékeltetve, hogy amiért ennek a költészetnek minden figurája harcol, a teljesség elérése lehetetlen, hiszen maszkok tevődnek egymásra, amelyeknek szerepjátéka is csak más maszkok nyelvletén keresztül szólaltatható meg. A létezés, a költészet értelme, Isten és halál, a halálon túli sem hozzáférhető, hiszen a nyelvnek kiszolgáltatott, ugyanakkor uralmából adódóan a nyelv az egyetlen közeg, amelyben Yorick feltámadhat, és a létre vonatkozó felismeréseit újraartikulálhatja, tiltakozhat a halál rettenete ellen, a költészet mint egyetlen lehetséges létmód mellett érvelhet, hogy aztán megfogalmazhassa végleges búcsúját. Yorick tehát a nemlétből tér vissza, egy másik szférából szól, amelynek csillagai felsejditik a metafora börtönkontextusát, bekapcsolva a költői képbe az angyal motívumát is:³ „A csillagok igen a csillagok / Az angyalok rangjelzései ott / Vannak hová felvarrta őket a / Mennyei káplár-hierarchia / De én Uram bakád én hol vagyok”. Yorick „az égbe jutott, s neve átíródott megteremtője nevébe, amely egyúttal köznéoként, a »káplár-hierarchia« legalsó tagjának – baka – megnevezéseként is szolgál”.⁴ A „csillagok” mellett a „baka”-kép elhelyezése is megidézi József Attila poétikáját. Ez a megidézés Pilinszky János *Újra József Attila* című versén keresztül történik úgy, hogy Baka versében az önmagát bakaként metaforizáló Yorick saját magának tulajdonít olyan értéket, mint Pilinszky versének lírai énje József Attilának.⁵ Yorick szólama blaszfémikus, és a „Jó jó tudom sohase voltam angyal” sor látszólagos palinódikussága sem Istentől való félelmet, hanem dacot jelent.⁶ Szembenállásával költői-emberi öntudatát hangsúlyozza. A második szakasztól állandóan blaszfémikus-vulgáris versbeszéde, hogy rámutasson, a világban tapasztalható érték-válságért az Úr a felelős, és nem riad vissza az istenkáromlástól sem: „Körömpiszoknyi földünk s e piszokba / Amely fölött körmöd lerágott holdja / Fénylik vetünk és aratunk is rögtön”. A harmadik szakasz az özönvíztörténetek mitikus motívumait értelmezi át, a világban tapasztalható rend felbomlásáért felelős Úrral a megvetéssel és szorgalommal válaszoló ember tisztaságát állítja szembe: „Mert mint mi rád úgy köpnél rá a földre / Meg is tetted már Vízözön-alakban / (...) / De mégis mindig volt egy Ararát / S nem csókolgattuk zsarnokunk farát”. Mivel azonban az Úr közönye nem von maga után büntetést, Yorick kívül helyezi magát az istenes világkép etikáján, tehát a megváltódás lehetőségén is, és annak a drámai felismerésének ad hangot, hogy az égi világ az erkölcstelen viszonyokon alapuló földi világ mintájára működik, amelyben isteni és sátáni nem válik szét: „Itt isten az kinek bár púp a hátán / Koalíciós partnere a Sátán”. Az ötödik szakaszban ezért Yorick, az öntudatos költő blaszfémikus szólama a sátáni karaktereket magán viselő Isten ellenében artikulálódik: „a fekete lyuk / A segglikad hová minden bejut / S ki nem holott a funkciója

2 Szőke Katalin: *Yorick Pokla*, 68–69.

3 Vö. Szigeti Lajos Sándor: *(De)formáció és (de)mitologizáció*, 83.

4 Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 166. Szerepjáték és metaforikus versbeszéd alakulása szempontjából lényeges az is, hogy miként textualizálódik Yorick maszkjába a kisbetűs „baka” köznév révén megidézett tulajdonnév, Baka István családneve.

5 Vö. Szigeti Lajos Sándor: *(De)formáció és (de)mitologizáció*, 83.

6 Vö. i. m. 84.

nem / Ez voltaképp". Majd elbúcsúzik Istenétől („Isten hát véled Istenem”), kifejezve azt is, hogy ő költőként eleget tett feladatának, de az Úr nem, hiszen Yorickot az Urat vádoló monológja ellenére ugyanaz az égi-földi világ veszi körül, amely eddig: „Helsingör úgy lebeg a semmiben / Ahogy Noé kasztrált hímtagja éppen / (Nem megható e bibliai képem?)”. A zárójeles kiszólás, a Yorick-maszk önreflexiója a metaforikus verseszmény végét ironizálja. Baka-Yorick leendő nemléte is jelölheti ezt a véget (önironia), vagy az, hogy nincs, aki befogadja (vers)beszédét (ironia). Baka-Yorick ezért a(z ön)reflexióért és ezáltal a(z) (ön)reflexió által helyezkedik kívül a szerepén.⁷ Levetkőzve zárójeleit, a befejezésben a költői öntudat önmagának szóló ajándéka, a tiszta önmeghatározás fogalmazódik meg, ami az individuum fontosságának hangsúlyozása mellett az én megsokszorozódását is kifejezi: „S ha minden varjú azt károgyja voltál / Azt felelem nyugodtan félig holtan / Igazatok van udvaroncok voltam / De nem ti én támadok fel újra.” Yoricknak a szerepjátszásába vetett hite a költői öntudat önironikus tiltakozása a nemlét ellen. Az öntudat ugyanis az egyetlen, amelyhez nem férhet hozzá a gonosz világ, és amit az individuumnak utolsó pillanatig védelmeznie kell.⁸

A Yorick panaszdalában is az öntudatos költő szólal meg villoni trágár kifejezésekkel, fizikai szenvedésére („Meggvallattak hogy vérzett már a seggem”), majd a börtönlétre panaszkodva, ami kozmikus bezártsággént metaforizálódik (mint József Attila költészetében): „S lecsuktak és egy vígaszom lehet / Bennem az erkölcsi törvény s felettem / (Ha láthatnám) a csillagos eget”. Hiába a szoborrá merevített Hamlet, Yorick azt érzékeli, a Hamlet szobra által megállított kor és az ősök által képviselt értékrend elismerésének szóló szoborállítás magasztos mozzanata ellentétben van a hősi eszmények nélküli jelennel. Yorick arra is rámutat, hogy ezt a gesztust, a hagyományhoz való viszonyulásnak ezt a módját átírhatja a kultúraszemlélet későbbi megváltozása, a múltban értékesnek vélt személyiségeknek, történéseknek a tisztánlátás erkölcse nevében történő utólagos átértelmezése. A deheroizálás gesztusa egyszerre származik a svédektől, a dánoktól és Yoricktól, csak más magyarázatokkal. Utóbbi tudásának és tisztánlátásának az eredménye, hogy felfedi a világ visszásságait. Rájön, semmi sem változott, ez a világ kísértetiesen hasonlít a Yorick monológjaiból ismert Hamlet halála utáni világhoz: „Más e világ nem oly heroikus / Sőt azt írják legjobb ügynökének / Tartotta őt soká Claudius”. Nem csoda, hogy ennek a tudásnak a birtokában Yorick nem találja helyét a számára cellaként működő világban, amelyben nincs helye a szabad véleménynyilvánításnak, a szókimondásnak. A bolond, a költő szerepe lejárt: „Yorick Yorick te nem tanulsz a jóból / S lebegni látod mézben az epét”. Yorickot újabb szerepben látná szívesen az új világ, azt várja el, hogy költőként a hagyományt torz formában, a mutatóványosság szintjén közvetítse, de ez a szerep elfogadhatatlan az igényes bolond, a szakmáját komolyan vevő művész számára: „Humor frissitené a szép regét de / Émelyítőn becukrozott a nép / Tud dánul még s inkább töri a svédet / S nem érdeklí csak a cigánykerék”. Tudja ugyanis, hogy ez a világ veszélyes, mert nem, vagy nemcsak a testet öli meg, hanem a lelket is: „s tudom nem a testem / Világ-cellámban lelkem rothad el.” Ezzel magyarázható, hogy nem talál otthonra a nyelvben, meglehet, nem is ezzel a szándékkal tért vissza, hanem azért, hogy bejelentse: identitása, költőszerepe a nyelveken túli nyelvben sem lelhet otthonra. Ahogyan nem talál egymásra Yorick és Hamlet, Yorick és a svéd-

7 Szigeti Lajos Sándor a Yorick-maszkotól mint költőszereptől elválaszthatatlannak tartja egy tapasztalati értelemben vett „szerzői én” meglétét (vö. i. m. 87.). Szerintem annak a szerepnek a hangjaként fogható fel a zárójeles közbevetés, aki a címben színpadra hívja Yorickot, és azt mondja: Yorick visszatér. Szerzői/rendezői szerep, amelynek a helyét a szövegen belül a Yorick-szerep jelöli ki.

8 Vö. Szöke Katalin: *Yorick Pokla*, 69. Az öntudatnak Baka István költészetében betöltött szerepéről l. Fried István: *Baka István hetvenkedő katonája*, 78.

dé silányult dán világ, ahogyan elvál(aszt)va a kánonban rögzített szerepétől nem talál rá régi-új szerepére, nem talál rá az én sem a nem-énre vagy a nem-én az énré, lélek a testre. Ezt metaforizálhatja a lélek rothadása.⁹ A „tudom” a lélek rothadásának tudatosítását jelenti, vagyis a szerepjátékaiban-maszköltéseiben megszólaló-létrejövő én osztódottságának a tudatában csupán az erről szóló versbeszéd marad: az egyetlen a szereptelen szerep, amelyben szembefordulhat a világgal és/vagy elfordulhat, elbúcsúzhat tőle.¹⁰

A ciklus utolsó verse, a *Búcsú barátaitmtól* című költemény arról ad számot, hogy a szerep is csak illúzió volt, kudarcot vallott kísérlet: „Yorick Pehotnij fogadott fivérek / Most elballagtok egymást támogatva / Egyik Helsingőr esti kék ködébe / Másik a pétervári alkonyatba”. A kérdés az, ki számol be a szerepek, a szerepjátszás kudarcáról. Baká István költészetében szerepjátszó hajlamából adódóan úgy gondolom, hogy a szereptelenítés nyelvi természetű, a szerepektől való búcsú is szerepet teremt, azét a lírikusét, aki másodszor is színre léptette Yorickot. Yorick visszatért, hogy mindenkit magával vigyen a nemlétebe. Ahogyan Baká poétikája oly sokszor megteremti a Baká-líra fikatív alteregói fikatív generisét, úgy a *Búcsú barátaitmtól* című vers megteremti a Baká-líra fikatív búcsúját, hiszen „a szerepek névleges fenntartása sem indokolt (...), mert a szerepekből való kilépés tematizálása is egy szerep forgatókönyve szerint történik (...), mert a szerepből kilépni nem, legfeljebb átlépni lehet egy másik szerepre.”¹¹ Aki búcsúztat, maga is búcsúzik: „úgy tűnhet, mintha a lírai »én« kilépne a szerep-versek köréből (...); de nem a világtól, az emberektől, hanem alteregóitól, s azok teremtett világától vesz búcsút; búcsúzik a kulturális emlékezet által otthonossá varázsolt élettől, a költészettől”.¹² Búcsúja tehát a szétváló Yorick és Pehotnij távozásának része, amelyben az elszakadás miatti fájdalom ironikus versbeszédet eredményez: „Mindegy a varju egy nyelven beszél / Mindenhol épp csak Dániában raccsol / Oroszthonban meg lágy l-ekkel él / Kál kál ha udvarolgat s nem parancsol”. A megkettőzött költői hasonmások „a maguk környezetébe térnek, s így Baká a kettős-egy világban helyezi el őket”¹³, érzékeltetve egymástól való különbségüket és önmaguktól való távolságukat, tehát idegenségüket¹⁴, ami az ironikus versbeszéd másik okaként is felfogható, előkészítve a következő két szakasz metaforikus képeit, amelyek azt érzékeltetik: sem Yorick, sem Pehotnij elvágyódása nem igazi. A tavasz idilljét („szép mikor tavasszal / Rosszul kirázott tagként csöppet ejt / Az első jégcsap”) a kolbászért sorban álló szentpéterváriak szüntetik meg, a helsingőri illatozó lacikonyha illúzióvoltát pedig Yorick szegénysége érzékelteti. Kifejeződik ugyanakkor az is ennek ellenpontosítására, hogy a szerepjátékos beszélő még nem veszítette el uralmát teremtményei fölött, visszahelyezve Yorickot is az irodalomba:¹⁵ „Yorick zsebében hat csupán a krajcár / S hétbe kerül a sült de tán jutott / Is volna néki ha Horatiusnál / Le nem

9 A lélek rothadása mint kulturális tapasztalat úgy időtlenedik, hogy megidézi József Attila *Lebukott* című versét, az erkölcsi törvény kérdése kapcsán Kantot, Shakespeare *Hamlet*jét és a Yorick monológjait. Vö. Fried István: *Baká István „benső világtere”*, 117–118.

10 Fried István szerint „a hasonmások »élettartama« véges, státusuk, mondhatni, ideiglenes, többnyire csak egy bizonyos, erősen körülhatárolt szituációban életképesek.” In: *Egy és megkettőzöttség*, 195.

11 Bedecs László: *Lecserélt nyelo*, 18.

12 Szőke Katalin: *Yorick Pokla*, 70.

13 Fried István: *Baká István „benső világtere”*, 119.

14 A szerep újra feltámasztásának kudarcra a nyelvi-költői performativitásnak a következménye, ugyanis beszélő és beszéde nem esik egybe, tehát „az identitásképzés nem kiküszöböli, hanem feltételezi az idegenséget” (in: Eisemann György: *Elsajátított idegenség és elidegenített azonosság*, 57.). Ez a Yorick-versekben azért jelenti a költőszerep kudarcát, mert a nyelvek idegenségében mint lehetséges identitásképző közegben nem talál otthonra.

15 Vö. Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 194.

ragad s ismerné Móriczot". Az össze nem illő társítást tartalmazó szakaszban Horatius az antikvitás helyett áll, amelyhez a *Hét krajcár* című Móricz-novella elidegenítve kerül be, s bár alkalmassá válik másvalaki(k) történetévé válni, az alpműveltséget jelentő antikvitás alulmarad vele szemben, azt mutatva, hogy az évszázadok költészetét ihlető Horatius poétikájának ismeretével nem megy semmire a költő hasonmása.¹⁶ Ez Yorick, Pehotnij, az őket megszólító én ízlését és azt is jelzi, hogy nem juthattak el az isteni nyelvbe. A kérdés, hogy „*Jó volt-e élni mondd Yorick s Sztyepan te*”, negatív választ sejtet, vigaszul a szerelmi beteljesülésre emlékeztetve, s bár a „fogad be Panthe-” tiszta rímet alkot a „Sztyepan te” megszólítással, a „Pantheon” szó kettőtörése az alkotói kudarcra, Pehotnij Pantheonba való törekvésének sikertelenségére utal, akárcsak az utolsó szakasz, amelyben egybekapcsolódik Yorick, Pehotnij és az első szakaszban őket búcsúztató lírikus hangja: „*Búcsúzóom tőletek barátaim ti / Kik elfecsegtve minden titkomat / Csak egyet nem mondhattatok ki / A legnagyobbat a Titoktalan.*”

A kimondás nem sikerült Yoricknak sem, Pehotnijnak sem. A „Titoktalan” kimondásának elmaradása alkotói kudarc, a kimondás ténye és mikéntje titok minden szerepjátékos, a búcsúzó alteregók, valamint az őket búcsúztató és velük búcsúzó szerepjátékos számára.¹⁷ Baka István költészetében nemcsak azért marad titok a „Titoktalan”, mert a nyelv természetétől idegen titok bátyaként magasodik a nyelv előtt, hanem azért is, mert a nyelvben létrejövő alteregó és az alteregót kimondó is titok önmaga számára. Nyelvléte teszi lehetetlenné az önmagához és a világ(ok)hoz, teremtő és teremtett, az alteregó és az alteregót kimondó egymáshoz való hozzáférést. Nincs ugyanis semmi nyelv előtti a szerepekben, hiszen nyelvlétük eleve kizárja a (nyelv)lét titkának a megértését. A „Titoktalan” feltárása a titok feloldása révén lenne lehetséges, de a nyelv a kimondás révén megszünteti a titok létmódját, tehát a „Titoktalan”-t is, és így a teljességgel való egyesülés, az isteni nyelvbe való eljutás esélye kétséges vagy lehetetlen. Az utolsó szakasz egyben annak az alkotói magatartásnak a kudarcént való értékelése, amely a versben a fájdalmat beszéddel leplezte, vagyis ami „*a többszörösen körülírt Titoktalan, feltehetőleg azt rejti az egész vers szemérmes dikciója is. Így válik (...) a Búcsú barátaimtól az alkotói kudarc cáfolatává.*”¹⁸ A befejezés annak elismerése, hogy a versbeszéd a hagyomány emlékezte, a csendet magában hordozó mondás természete révén sejteti az isteni meglétét, amelyhez a hozzáférés lehetetlen, csak a róla való közelítő beszéd lehetséges. Ezért van folytatása Baka poétikájának, amelyben a nyelv uralhatósága iránti kétely nem jelent olyan (nyelv) válságot, amely az értékeresésről való lemondással járna, hisz ugyanis a lét értelmének legalább töredékekben, szerepváltozatokban való felmutathatóságában.

Új poétikai terrénumok felé

(Új versek)

Miután a kései számvető-létösszegező ciklusok maszköltésében, alteregóinak szólámában (*Háry János búcsúpohara, Vadszóló, Gecsemáné, Tél Alsósztrégován, Yorick visszatér, Philoktétész*) végérvényessé válik a felismerés, hogy a költői szó az istenivel való egyesülés, a megváltást jelentő isteni szóra lelés vágyának csak a kimondására, de nem annak

16 Vö. Fried István: *Baka István „benső világtere”*, 120.

17 A titokról I. Derrida, Jacques: *Szenvedések*, 36–37.

18 Nagy Gábor: „...*legyek versedben asszonánc*”, 194.

beteljesítésére képes, a halál felől a létre nyitott magatartással¹⁹ összefüggő teremtő-alkotó gesztusként, a hagyománnyal való újabb párbeszéd kezdeményezéseként születnek meg az Új versek című ciklus költeményei.²⁰ Az Ady és Rilke verseskötetének címét idéző cikluscím darabjai esztétikai-poétikai értelemben azért új versek, mert feltűnő vonás bennük a groteszk szójáték és hangszimbolika alkalmazása, a halál motívumának újabb jelentéslehetőségei, a nemzeti identitást érintő kérdések helyett a nemzet problémáival mint a társadalom ügyeivel való számvetés.

Az anapestusoktól és az ütemhangsúlyos ritmustól egyaránt zengő *Március az Esős tavaszhoz* hasonlóan ellentmond a költői konvenciónak, hiszen a tavasz valójában esős ős, nem a megújulás, nem az újjászületés évszaka: „*Borul, kiderül, de oly égi közönnyel, / a szürke, a kék ugyanaz / nedvedzi*”.²¹ Mintha a tavasz venné át a részvételen Isten helyét, számúzve az angyalt is ebből a világból: „*A menny is, akárcsak a pléhkuka, fénylik, – / esik, nem esik, csupa fém- / csillám a világ: a metáll, ami kéklík / s zöldell, nem a fű, nem a fény.*” A tárgyiasult-elidegenedett táj nem köthető az emberhez, hatalma ugyanakkor emberel- lenes erőként jelenik meg. A „fém- / csillám” kettőtörése pedig poétikailag is érzékelteti a fémtörés érdes, szúrós, vágó, tehát veszélyes felületét.²² A verset újraindító harmadik szakasz véglegesíti ezt az állapotot: „*Borul, kiderül, de oly égi közönnyel: / a szürke, a kék ugyanaz.*” Eddig a táj részét képező beszélőnek itt nyilvánvalóbbá válik a jelenléte, és az is egyértelműsödik, hogy a táj nem önmagáért való látvány, hanem a beszélő sorsának, haláltudatának a kifejezője („*talán siratónk a tavasz?*”), egyben önértelmezésként, a vers nyelviségére vonatkozó önreflexióként is felfogható: „*Zord március ez: a virága a sárból / nyílt – bár lila, sárga, fehér –; / de fellege, lengve, akárha a fátyol, / gyászával a nyárig élér.*” Az „ez” mutató névmás nemcsak az évszakra utal, hanem magára a versre. A fátyol–felleg metaforával együtt visszautal az első és a harmadik szakasz „*Borul, kide-*

19 A *Yorick visszatér* és az *Új versek* között elhelyezkedő *Philoktétesz* című ciklus is a nemlét verseit tartalmazza. A költemények beszélői a nemlétre készülődnek, az idővel, a verssel való szembenézésre – erre kesszeti őket a teljesség megragadásának lehetetlensége.

20 Baka István élete utolsó esztendejében, 1995-ben szerkesztette kötetbe teljesnek tekintett poétai-poétikai testamentumát, a *Tájkép fohással* című könyvet. A kötet végén olvasható szerkesztői jegyzet szerint Baka „összegyűjtött versei számítógépbe gépelésével a *Csak a szavak című versig jutott el, a további munkát súlyosbodó betegsége lehetetlenné tette. A tervezett kötet tartalomjegyzékét azonban előre kinyomtatta, és kézzel a jegyzék végére írta utolsó verse (Üzenet Új-Huligániából) címét.*” (Csordás Gábor: A szerkesztő jegyzete, 327.) Így a kötet anyagának összeállítását a költő özvegye fejezte be, de ismert a szerzői szándék, melyek azok a versek, amelyeknek a *Csak a szavak* után még helyük van a könyvben. Eszerint Baka az utolsó, az *Új versek* című ciklust alkotó verseknek a *Március*, a *Tavaszcég*, a *Toldi* és az *Üzenet Új-Huligániából* című költeményeket tekintette. Csordás Gábor azonban két olyan verset is felvett a kötetbe, amelyek a költő által elkészített tartalomjegyzékben nem szerepelnek. Mindkettőt, a *Sellő-sonettet* és a *Rapszodiát* az *Új versek* című ciklus elején helyezte el. Azzal azonban, hogy a ciklus értelmezésében nem kap helyet a *Rapszódia* és a *Sellő-sonett*, azt a tartalomjegyzékből kiolvasható szerzői szándékot követem, amely szerint ezek a versek nem részei a Baka által újrendezett és lezárt poétikának. Ezt az elképzelést támasztja alá Bombitz Attila szerkesztői gesztusa és okfejtése is, aki a Baka István művei életműsorozat 2003-ban megjelent *Versék* című kötete, valamint 2016-ban a Kalligram Kiadónál napvilágot látott *Összegyűjtött versek* alapjának szintén a Jelenkor Kiadónál 1996-ban megjelent *Tájkép fohással* című kötetet tekinti. Bombitz ugyanis a költő halála után előkerült *Rapszódia* és a kötetben meg nem jelent *Sellő-sonett* című verseket nem az *Új versek* című ciklusban, hanem a *Függelékben* szerepelteti, és ő is azzal érvel, hogy ez felel meg a *Tájkép fohással* szerzői elképzelésének, amely a kötetet kompakt, zárt egésznek (Vö. Bombitz Attila: *Sztyepan Pehotnij feltámadása*, 53.), megbonthatatlan, autonóm poétikai világnak kívánja láttatni.

21 Baka István tavaszverseinek sajátosságáról l. Szigeti Lajos Sándor: „*Tűzbe vetett evangélium*”, 72.

22 A vers „*locus terribilise az egyetemest a személyes szférába látszik átjátszani*”. In: Fried István: *Baka István „Számadása”*, 162.

rül" örök körforgást kifejező igepárjára, a hol részvételennek látott, hol „siratónk”-nak gondolt tavasz hullámszára, és rámutat az anapesztusoknak a tavasz hangulatát érzékeltető, látszólag az örök visszatérés vidámságát asszociáló szökkenésére, valójában a vers képi világában megformálódó véglegesült bánatra, gyászra. Az elégiává komoruló vers Baka poétikájának a karakteréről is szól. Azt mondja ki, hogy úgy tud megújulni ez a költészet, hogy különböző formákban (versformában, metaforikus versbeszédben, maszköltésben) artikulálódik újra, de lehetetlen nem tudomást vennie az ember világba vetettségéről, a (közeledő) halálról, Isten és a világ közönyéről, az alkotó és az alkotás költői nyelvnek való kiszolgáltatottságáról.

A *Tavaszevegben* folytatódik az évszakversekre jellemző kifordítás, vagyis az évszakok egymásba való átfolyásának tapasztalata: „*Nem is tudom már ősz van vagy tavasz van*”. A vers felütését jelentő „*Nem is tudom*” és az oktávát záró „*tudom magam is*” kerete érzékelteti a versvilág önreflexivitását, amelyben a lemondás végérvényessé válik. A *Március* személytelenségéhez képest a vers első szakasza a személyes érintettséget egyetemes egzisztenciává formálja: „*úgy bújkálok magamban mint a gazban / gyomok közt érzem otthonabb magam*”. Hogy miért és mihez képest, nem mondja meg, és bár a versben nem nevez meg a jelen értékvesztett világával szembeállítható értéktelített világot, de a Petőfi *Itt benn vagyok a férfikor nyarában...* és József Attila (*Talán eltűnök hirtelen...*) című költeményét megidéző második szakasz azt fejezi ki, hogy a múlt nem ártatlan („*hogy még a száraz ág csörgése is / s a babacsörgő bennem összecsörren*”), ezért ironizálja következményét, a jelent. A Petőfi- és József Attila-vershez köthető szárazföldi motívumokat (gaz, gyomok, száraz ág, babacsörgő) laza kapcsolódással ugyan, de a „csöbörből vödörbe” köznapi szólás és a víz motívuma egészíti ki, megteremtve az égi és a földi szféra közötti váltást: „*fuldoklom itt vagy ott akár a hal / kit közegéből más szűkebb közegbe / horgász rántott ki vagy maga az Úr*”. A partra vetett hal képze egy létállapot kifejezője, de – Bakától szokatlan módon – a hasonlító csak részlegesen világítja meg a hasonlítottat, ugyanis a hal természetes életteréből kerül ki a számára halált jelentő szárazföldre, a beszélő viszont eddig is olyan közegben élt, amely létezését fenyegette. A befejezésben a „mindegy” azonban érthetővé teszi a hasonlat két része között létrejövő részlegességet, hiszen a kétféle létminőségből nem vonható le racionális következtetés, magyarázat, (hiszen) a kettő közötti különbségre nincs tekintettel a halál: „*mindegy akárcsak én Ő sem tanul / a sorsából és tátoz-tátog egyre / míg hangtalan versébe belehal*”. A versre utaló önreflexív sor ugyanakkor túl azon, hogy összekapcsolja a születést és a halált, alkotó és műalkotás létmódjára irányítja a figyelmet. A „hangtalan vers” lehet a vers írása, olyan alkotói tevékenység, amely hangtalan kommunikáció, vagy az a művészi eredmény, amely (vissz)hangtalan marad. A vers így kapcsolja össze az ontológiai síkot a művészi önértelmezéssel, hiábavalónak minősítve mindkettőt, hiszen a művészi erőfeszítés, akárcsak a születés, a halálba tart.²³ A szonett azonban nem hajlandó elfogadni a világot, a kultúra szétesését: ironikus magatartását fenntartva várja a halált.²⁴ A költemény ironikus önreflexivitása révén az alkotást létmódként láttatva, az egész költői életművet a halál elleni tiltakozás testamentumává avatja.

Az Új versek harmadik darabja, a Toldi nem évszakvers, de a halál fogalmát, a transzcendenciára való irányultságot és az istenképet illetően szervesen illeszkedik ciklusbeli előzményeihez, azzal a különbséggel, hogy a maszkkészítés a létösszegezés, a halálra való készülődés alkalmá. A költemény elsősorban Arany János Toldijára, „*a bűnös bűntelen Toldi kitaszítottására játszik rá, hogy a maga világba-létbe vetettségéről szólhasson. Ennek*

23 Vö. Nagy Gábor: „...*legyek versedben asszonánc*”, 269.

24 Vö. Fried István: *Baka István „Számadása”*, 167.

érdekében bontja föl Arany szövegét, s az onnan kiválasztott tárgyi elemeket, szituációkat szembesíti korábbi költészetének egyik jelentős motívumával”, az étkezéssel-zabálással. Az „ételek karakterológiai jelentőséghez jutnak, egy költészetnek és költőmagatartásnak lehetnek szinonimái”²⁵, amelyekben az anyagi kultúra megszemélyesülése fedezhető fel, és ez meghatározza Baka poétikája egészét, hiszen a kulináris-lefokozó trópusok (a menny, az angyalok és Isten megjelenítői) azok a költői képek a Döblingtől kezdve, amelyek Baka versvilága átalakulásának első fázisát jelentik. Ez a trópusor összegződik a Toldiban úgy, hogy a Baka *Angyalát* megidéző nyitányban az én istenhánya a társadalmiságot kifejező tömegkonyha képével egészül ki: „*tömegkonyhának látom most Uram // a Mennyedet*”. A tárgyiasuló istenhányt a lefokozó-blaszfémikus Baka-trópusoknak és az eredeti Arany János-történet elemeinek a társítása fejezi ki: „*bár kevesebb a zsírja mint a hűhó / mivel odalökik s nyúlós-hideg // mire elem kerül de híján jobbnak / a lelkem ebből is bevacsorál / és aszujától álom boroknak / szám szélén csordul édesen a nyál*”. A Toldi IV. énekét idéző, a népiesség költői remeklésének tartott kép („*Aztán álommézet csókolt ajakára, [...] Bűvös-bájos mézet, úgy hogy édességén / Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén*”) Baka versében vágy és realitás ellentétévé válik. Míg Aranynál Toldi álmában boldog, Baka Toldijának boldogságlehetősége csalódottsággá, undorrá válik: „*s nyúlós-hideg // mire elem kerül de híján jobbnak / a lelkem ebből is bevacsorál*”. Világának és világban való létének groteszk volta beszédéből, nyelvi jellemzésének szándékolt ellentmondásaiból is fakad: kevert értékszerkezetet teremtő szólamának bizonyítéka például az, ahogyan álpatetikus és – ugyancsak szándékolt – képzavarral megszólaló beszéde („*kegyetlen eszmék / feszítik próbatétre szívemet*”) a heraldika tudományos szóhasználatával kapcsolódik össze („*s közben fölöttem címert festegetve / sárkányt levágott félkart karddal és / bíbor lángnyelveket formáz az este / heraldika talán ez az egész // világ*”), ami, a költemény egészét tartva szem előtt, Baka Toldijának ironikus versbeszédét eredményezi.

Ady Endre *A Hágár oltára* című verse felől olvasva Baka Toldiját, a „*vér- és velőszenny*”-ben az áldozat motívuma is textuálizálódik, összekapcsolódik a „*telihold-malomkő*” metaforával, amelyben a gyilkos eszköz kozmikussá válik, és az áldozati jelleggel szakralizálódik, ezért nincs büntudata a vers beszélőjének. A büntudat hiánya ellenére a Toldi egyes elemeit átértelmező sötét tónusú költeményben az éjszaka a pillanatnyi megnyugvás mellett a rettegés ideje is: „*s behorpadt pajzsa bár a Naprend- / szernek de mégis acélsisakom / résén át nézem lándzsáját szegezve / hogy támad rám naponta új napom*”. A létfenyegetés rettenetében élő ember szünni nem akaró gondjaira tudatosan, éberségre valló (ön)ironiával reflektál: „*megfékezni a megvadult bikákat / itt méltóbb dolgom amúgy se leszen / odalökik jutalmul majd a májat / s híg angyal-kásám feltéttel eszem*”. A köznapivá deformált mennyei, a torzult mennyeknek mutatkozó köznapiság, illetve az alvilági heraldika mint a szeretetvendégség paródiája azt érzékelteti, a kegyelem is torz formában jut el Baka-Toldihoz²⁶ akinek a bikákként metaforizált eszméket, végső soron önmagát kellene legyőznie.²⁷ Ez a megközelítés Baka-Toldi nyelvlétére, az irodalmi térben való hanyattatásaira irányítja a figyelmet, vagyis az irodalom emlékezete ugyanúgy meghatározza a vers téridejét, mint annak tudata és tudomásulvétele, hogy a teljesség, az istenivel való egyesülés nem lehetséges. Ez a maszköltés tehát Arany János Toldijának révbe éréséhez képest a körköröséget érzékelteti, a nem tökéletes-teljes visszatérést a kezdethez, ami egyben azt is jelenti, hogy „*a helyzettudat megingására csak a helyzet és a helyzettudat ironizálásával*

25 I. m. 168.

26 Vö. i. m. 171.

27 Vö. Nagy Gábor: „...*legyek versedben asszonánc*”, 273.

képes válaszolni”²⁸, reflektálva a tragikus istenhiányra, érvényesítve Baka költészetének a maszkénre, a versnyelvre vonatkozó önértelmező-önreflexív poétikai eljárásait. Teszi mindezt úgy, hogy mozgósítja ennek a költészetnek teljes poétikai eszköztárát a metaforikus versnyelvtől az apokaliptikus vízióig, a kulináris-tárgyiasító blaszfémiaán át az iróniába-tragikumba beszüremkedő groteszk látásmódig vagy a szóalkímia teremtette hatásig.

Ez a látomásos versbeszéd és groteszk-ironikus látásmód érvényesül a költői hagyatékknak tekintett *Tájkép fohással* című kötet utolsó, *Üzenet Új-Huligániából* című költeményében, amely visszautal a Baka-költészet korábbi, a magyarság sorsát apokaliptikus víziókban megjelenítő verseire: a Vörösmarty-versekre, a *Döblingre*, a Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban című alkotásra, ezáltal az életmű szintjén keretet képezve, és kifejezve, hogy Baka István költői hagyatékának nemcsak az egyén, hanem egy ország, egy társadalom sorsa a része. A vers első sorának („*Itt minden egy hetes*”) helyhatározó szava több ízben is visszatér a Vörösmarty *Szózat*ából vett idézetek és parafrázisok részeként: „*áldjon vagy verjen itt a sors keze*”, „*itt rég nem halni itt túlélni kell*”. Az „itt” közelre mutató gesztusa és helyszínmegjelölő szerepe a címre hívja fel a figyelmet, az „itt” közelségét a Huligánia idegennyelvűségébe távolítja, amely megidézi a nyelvtörténetileg tisztázatlan eredetű huligán szót²⁹, a köznévként és melléknévként használt szó tulajdonnevesített változata pedig Magyarország idegen megnevezését, Hungáriát. Az így létrejövő viszony olyan ironikus-groteszk vershelyzetet teremt, amelyben a Magyarországot metaforizáló blaszfémikus Huligánia név kifordítja a *Szózat*ban körvonalazott romantikus nemzetfelfogást, szatírába fordítva át a romantikus társadalmi-irodalmi konvenciót, amely szerint a nemzetről/nemzethez szóló egyetlen megengedhető regiszter a magasztos (vers)beszéd. Az első szakasz blaszfémikus beszédmódja továbbírja a címet, körvonalazva a beszédhelyzetet: „*Itt minden egy hetes a forradalmak / és a szerelmek is*”. A beszélő az *itt*ből, a lefokozott közösségi létből üzen az *ott*ba, a vers egyben számadás a tapasztaltakról, a nemzet, a magyar társadalom sorsáért aggódó közösségi költő reflexiója, amely felháborodásából adódóan ironikus. Szólamának értéke a kimondásban és a kimondásból fakadó tudatosságban ragadható meg, megidézve a nemzetet ostorozva féltő közösségi költőmagatartást.³⁰ Az ország értékvesztettségét az „*eldobható / papírzsébkendő*” blaszfémikus metafora fejezi ki. A Vörösmarty-töredékekhez képest a világnak a magyarsághoz való viszonyulása nem jövőbeli sötét lehetőségként jelenik meg, hanem a jelen realitása: „*beléfűjják szerencsésebb hatalmak / a finnyás Európa minden mocskát*”.³¹ A második szakaszban folytatódik a szatirikus szólam („*egy hétre szól minden s garancia / sincs hernyótalp tiporja el / vagy hernyó rágja meg s belépetézik / és bábjából a pillangó kikel / s kitérve tarka szárnyát szállnia / ideje is jut legalább egy hétig*”), de nem a *Szózat*, hanem más előszövegek parafrázisa épül be a versbeszédbe: Csokonai Vitéz Mihály *A pillangóhoz* című verse és Apollinaire *Bestiárium*ának *Hernyó* című négy sorosa. Baka versében azonban „*a lét-halál-feltámadás misztériuma a szomorú emlékü történelem (hernyótalp) és az időleges újraszületés groteszk víziójaként jelenik meg, (...) és a be nem teljesülő vágyak kurta időre szabott tényszerűségével Új-Huligánia perspektívátlanóságát hangsúlyoz-*

28 Fried István: *Baka István „Számadása”*, 172.

29 A Baka István-vers keletkezésének hátterét feltáró esszéjében Határ Győző taglalja a huligán szó kultúrtörténeti vonatkozásait: l. *Egy Baka István-vers története*, 52.

30 L. pl. Ady Endre: *Nekünk Mohács kell*, Szilágyi Domokos: *Magyarok* című verse.

31 Ennek a képnek a visszafogottabb előzménye a Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban című vers következő része: „*Bemuzsikáltak az Európa / Grand Hotelbe, s nem vettem észre, hogy / neked a konyhán terítették.*”

za.³² Az idő jelentéktelensége a hit időtartamára is vonatkozik: „*egy hét a hitre ám hívót ki látott*”. Semmi sem az, aminek látszik („*áldjon vagy verjen itt a sors keze / mint valutázó szerbé vagy cigányé / valódiak közt pénzformára vágott / újságpapírral van az is tele*”), akárcsak az erről szóló versnyelv, ugyanis a Szózatból vett idézet sem az, amit a pretextusban mond, hiszen a magasztosság hirtelen átfordul alantasba, előkészítve a bűnügyi híradások szereplőinek cselekedetét, hogy a befejezésben megfogalmazza a költői szót veszélyeztető mulandóság ellenében (is!) a túlélés erkölcsét: „*országnak ország még hazának árnyék / itt rég nem halni itt túlélni kell*”. Az elégikusan megfogalmazott imperatívusz – miközben blaszfémizálja a Vörösmarty-szöveg szakralitását – az ittben és az ittnak az előszövegek által meghatározott verssé formálhatóságában ragadható meg, a vers képi megformáltsága révén egyszerre hódolva az ajánlásban megjelölt Határ Győző költészete groteszk víziói és Vörösmarty mellett József Attila előtt is, kifejezve, hogy „*nem muszáj / hősnek lenni, ha nem lehet*” (*Szállj, költemény...*). Ebből a palackpostává formált üzenetből, az elégiába hajló ironikus-szatirikus-groteszk költeményből ugyanakkor az derül ki, hogy az alkotás által belakott irodalmi-kulturális tér-idődimenziókban tehető kalandok, az én szerepteremtő gesztusai, az egyén vagy a közösség aggasztó sorsát szóvá tevő vers révén válik elviselhetővé a lét még akkor is, ha ennek a versnek a legalapvetőbb értékek elmúlásáról kell számot adnia.

A vers ugyanis az, amely belépve a hagyományba, megőrizheti a szó megtartó, érték-képző hatalmát, a szó pedig őrzi a vers, a költészet örökkévalóságát, hiszen a hagyomány felé és általi nyitottságban állandóan megújul, így maga az életmű végén álló *Üzenet Új-Huligániából* című vers és Baka István teljes költői testamentuma is nyitott marad a különböző újraolvasási stratégiák előtt.

Szakirodalom

- Bedecs László: *Lecserélt nyelv*. Baka István 1970/1990, in: Bombitz Attila (szerk.): *„Égtájak célkeresztjén”*. Tanulmányok Baka István műveiről, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 13–21.
- Bombitz Attila: *Sztyepan Pehotnij feltámadása*. Kommentárok és jegyzetek Baka István életműkiadásához, Forrás, 2009/12., 50–64.
- Csordás Gábor: *A szerkesztő jegyzete*, in: Baka István: *Tájkép fohással*. Versek 1969–1995, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996, 327.
- Derrida, Jacques: *Szenvedések*, in: Uő: *Esszé a névről*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993, 9–51., ford. Boros János et al.
- Eisemann György: *Elsajátított idegenség és elidegenített azonosság*. A modern lírai alany önértelmezésének történetiségéhez, in: Bednics Gábor – Kékesi Zoltán – Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Identitás és kulturális idegenség*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 56–66.
- Fried István: *Baka István hetvenkedő katonája*. A tragikus Hány János, in: Uő: *Árnyak közt mulandó árny*. Tanulmányok Baka István lírájáról, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999, 62–81.

32 Fried István: *Baka István „Számadása”*, 181.

- Fried István: *Baka István „benső világtere”*, in: Uó: *Árnyak közt mulandó árny*. Tanulmányok Baka István lírájáról, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999, 109–139.
- Fried István: *Baka István „Számadása”*, in: Uó: *Árnyak közt mulandó árny*. Tanulmányok Baka István lírájáról, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999, 149–186.
- Fried István: *Egy és megkettőzöttség*, in: Uó: *Árnyak közt mulandó árny*. Tanulmányok Baka István lírájáról, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999, 186–205.
- Határ Győző: *Egy Baka István-vers története*, Tiszatáj, 2005/9., 51–56.
- Nagy Gábor: *„...legyek versedben asszonánc”*. *Baka István költészete*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001
- Szigeti Lajos Sándor: *(De)formáció és (de)mitologizáció*. *Baka István angyalainak tündöklése (és bukása?)*, Tiszatáj, 1998/7., 71–92.
- Szigeti Lajos Sándor: *„Tűzbe vetett evangélium”*. Baka István indulásáról és istenkereséséről, in: Füzi László (szerk.): *Búcsú barátaimtól*. *Baka István emlékezete*, Nap Kiadó, h. n., 2000, 67–83.
- Szőke Katalin: *Yorick Pokla*, Tiszatáj, 1998/7., 63–70.

Márkus Béla

A „között, a köztesség, a közép” kalauza – Tóth László újabb könyvei –

(Egy öngyűjtő válasza) „A céloom ezzel a könyvvel ... a vallomás volt – magamról, életemről, pályámról, s arról a korról és világról, melyben életem eddigi (első?) hatvanöt évében éltem, azaz szélesebb értelemben, a 20. század második fele közép-európai történéseiről, viszonyairól, s még szélesebben és áttételesen az egész 20. századról. Tehát elsősorban mégsem én voltam itt érdekes (a magam számára sem), hanem a kor(om), ahogy azt egy bizonyos nézőpontból, egy bizonyos érzékenységgel – mely történetesen az enyém volt – meg lehetett élni” – adja olvasója tudtára 2014-ben kiadott kötete, *A szövegember* bevezetőjében a szerző. Az *Előszó helyett* előszava minden filológiai szempontból fontos felvetést megelőz, minden esetleges, ám lényeges kérdésre adatokkal, tényekkel felel. Felvilágosít, hogy a kötet mindenekelőtt a Kocur László készítette hosszú beszélgetésre (ahonnan a cím is ered) és Pécsi Györgyi életútiinterjújára épít, de bőven szemezget a négy és fél évtized alatt adott többi, csaknem száz nyilatkozatból is.

A cél igazából itt sem, most sem más, mint volt a Kalligram kiadta két korábbi köte-
te, az *Átváltozás avagy az „itt” és az „ott”* (2003), illetve az *Egy öngyűjtő feljegyzései avagy Eszmék, rögeszmék, toposzok* (2009) esetében – azaz *A szövegember*, alcíme szerint *Az elmúlt idő nyomában* értelmezhető egy különös, a magyar irodalomban bizonyosan párját ritkító trilógia befejező darabjaként is. Az első rész a költő életművét és annak fogadtatástörténetét szemelvényezte és szemléltette. A vállalkozás jellegére az utószóban Németh Zoltán így mutatott rá: „Nem kis merészség, jó adag pozitív értelemben vett örület, s még ennél is több mazochizmus szükségeltetik ahhoz, hogy valaki még életében összegyűjtse összes műveit, de nemcsak az összes műveit, hanem annak recepcióját is, kritikákat, esszéket, recenziókat és tanulmányokat. Úgy látszik, Tóth László egy azok közül a szent mazochisták közül, akik saját szövegben-létüket a legalaposabb teljességként élik meg, akik számára az írás és gyűjtés, írás és folyamatos önellenőrzés napi program és feladat.” A középső rész most, a harmadik viszonylatában nem annyira a kritikusok méltatta családtörténeti háttér aprólékos rajzolatával tűnik ki és tölti be a szerepét, mint inkább azokkal az „elegyes” írásokkal, elmélkedésekkel, félhangos töprengésekkel, kis értekezésekkel, feljegyzésekkel és felelgetésekkel, amelyek segítik megérteni, bizonyítani és árnyalni *A szövegember* némely tételét, állítását és felvetését. A szerző által futamoknak nevezett feljegyzések a trilógia utolsó darabjában érvényesülnek igazán, az összhangzat pótolhatatlan részei. Amit az interjú szűk keretei között csak érinteni, futtában említeni lehet, azt fejtegetheti, magyarázhatja, ahhoz többször visszatérhet a feljegyzésekben.

A *szövegember* beszélgetései, a műfaj és a kérdező, nem pedig a kérdezett természetéből fakadóan vallomásosak, egyszer-kétszer azonban, főleg a családtörténet legtitkosabb fejezete, az anya-fiú viszony tekintetében nagyon is érzékelhető, hogy Tóth Lászlónak nincs

ínyére a vallomástevés. A nyílt feltárulkozás nem egyéniségjegye. Az álnév, amit korábban talált magának, s amit egyebek mellett most is használ, az Alter Egon köthető ugyan egy alakmáshoz is, ám alighanem a változatosságot, a vaglyagosságot fedi inkább, az alternatív lehetőségek, az egók egyikét. Hogy a sűrűn hangoztatott önazonosság-kereséssel függ-e össze, azért kétséges, mert kamaszkorától kezdve – s ezt a sors nagy kegyének érzi – sok mindenbe „beleszagolt”, a tehénpásztorokodástól kezdve az aratásig, cséplésig, a földmérésen és az útépitésen át a sörgyári molnár munkájáig, de volt pincér és raktáros is. A változatosság, vagy ahogy egy helyen nevezi, a kentaur-lét meghatározta a műfajok művelésében, és meg a magatartása szerint, felfogása alapján betöltött pozícióiban, továbbá az irodalom, vagy általában a művelődés, a kultúra területén játszott szerepeiben is. Kedvenc példája, nagy élvezettel meséli el, hogy az 1990-es évek elején, derekán négy-öt helyen dolgozott egyszerre. Az egyik helyen kiadóigazgató volt, a másikon hetilap-főszerkesztő, a harmadikon egy kulturális-közéleti szemle rovatvezetője, a negyediken egy vidéki irodalmi folyóirat főmunkatársa, az ötödiken egy határon túli irodalmi lap budapesti összekötője. A vállalatok merészsége, egyszerűsége eredménye egy-két cím alapján mutatkozik meg igazán: a *Széphalom Könyvműhely* vezetőjének, Monostori Imre mellett az *Új Forrás* rovatvezetőjének, majd főszerkesztő-helyettesének lenni, megalapítani az *Ister* Kiadót és a kisebbségtudományi folyóiratot, a *Regiót*, dolgozni a *Pesti Kalligram* ügyvezetőjeként – s a végén kijelenteni: munkásságában legalább olyan fontos hely illeti meg a folyóirat- és könyvszerkesztői munkáit, mint a verseit vagy egyéb írásait. A mások műveinek megbecsüléséről éppúgy árulkodik ez, mint önnön szerteágazó érdeklődéséről, olthatatlan kultúrsumjáról. És akkor még nem esett számításba a különböző szakmai és társadalmi szervezetekben, egyesületekben végzett munka, a bizottsági, kuratóriumi feladatok sora. Mindezt alázattal csinálta és viselte. „*Én csavar voltam mindenütt, s ennél a csavar-létnél sohasem vágytam többre*” – nyilatkozta valahol, testhezállónak tartva a beosztotti létet, s utálni ugyanakkor főszerkesztőnek, igazgatónak, elnöknek lenni.

Integráló alkatnak hiszi magát, olyannak, aki mindig is igyekezett „középen” maradni. Csakhogy voltak idők, a hetvenes évek derekától úgy egy évtized, amikor – mint mondja – „*a közép is bizonyos szempontból szélnek tűnt*”, s ami rosszabb: „*a közepes érték számára a valódi érték szélsőségesnek*”. De a „középen-létezés” mellett tett hitet, mégpedig erős meggyőződéssel később is, állítván, a különböző „*esztétikák, nemzedékek, pártok között*” legbelső nyugalma, békéje érdekében „*mindenkor egy értékközpontú és sohasem érdekközpontú szemléletre, munkára, feladatvállalásra*” törekedett, noha jól tudta, óhatatlanul vállalni kell az ezzel együtt járó „*magányosságot és egyéb hátrányokat is*”. „*Mindig is független alkotónak álmodtam magam*” – az előtt a Pécsi Györgyi előtt vall így, aki magányos alkotónak, „szellemi partizánnak” látja, s feltételezi róla, hogy a kezdetektől törekedett a magyar irodalom népi és urbánus „hasadtságának” fölszámolására. Könyve egyik kis fejezetében, a Márk evangélistát idéző *Mint egyszemélyes légióban* azt állítja, őt igazából sem a népi, sem az urbánus nem érdekli, „*mint »népi« vagy »urbánus«*”, mert ha valamit értékesnek talál, nem nézi, „*honnan, mely oldalról van*”. Amit Tóth László ezzel kapcsolatban pályája alakulásának meghatározó világképi elemeiről s poétikai jellegéről mond, világos és igaz beszéd, de éppen mert az életmű magvához kapcsolódik, érdemes árnyalni, s itt-ott tán még igazítani is rajta. Legújabb kötete, egy sorozat nyitányaként megjelent *Határsértők* – alcíme szerint: *Önarckép – másokban 1.* – erre talán az eddigi könyveinél is több esélyt kínál.

A kentaur-léttel összefüggésben játékosan kérdezi, keserűen mondja-e vagy vidáman, hogy a költők közt talán nem a legrosszabb művelődés- és színháztörténész, a művelődés- és színháztörténészek között pedig nem is olyan csapnivaló költő, s mégse tartozik igazából „egyetlen istállóhoz sem”, íróként sem, de a történészek sem vették be a maguk

kasztjába, kasztjaiba. A kívülről talán nem rosszmájúan feltételezi: ennek könnyen lehet olyan oka, hogy a „kollégák” nem túlszámnyalni, de megközelíteni sem tudják a teljesítményét. Íróként, a több mint harmincöt önálló kötetét, aztán a fordításait, beszélgetéseit, az általa összeállított antológiákat nézve: művei száma erősen közeledik a száz felé, mondta hat évvel ezelőtt, hozzátéve, hogy minden megélt évre lassan másfél könyve jut. Történészként: ami tényanyagot *A komáromi magyar színjátszás története* két vastos kötetével („...miként hajdan az apostolok”; *Déryné nyomában*) felszínre hozott, az túl a teátrumon és teátrumokon, a nemzeti öneszmélés dokumentuma is. És ugyancsak történészként, vetélytárs nélkül, de megszállott munkatárssal, Filep Tamás Gusztávval *A csehszlovákiai magyar művelődés története 1918–1998* négy nélkülözhetetlen könyve. *Történelem – Demográfia és szociológia – Nyelvhasznat és nyelvfelfejlődés – A mindennapok kultúrája* az elsőben. A másodikban az *Oktatásügy – Közművelődés – Sajtó, rádió, televízió*, a harmadikban az *Irodalom, tudomány, könyvkiadás – Színház – Képzőművészet – Ének, zene, tánc*, végül a negyedikben *Kronológia – Könyvészet – Mutatók*. Hangozzék bár közhelynek: példátlan teljesítmény ez, nincs náluk, aki a nyomába léphetne, érdemeit fölülmúlhatná.

(*Hontalanok kálváriajárása*) Kivált, ha hozzávesszük, ami munkássága legmaradandóbb darabjai közé sorolható, s amiről Kulcsár Ferenc jó okkal mondhatta, hogy szívesen látná minden felvidéki magyar család asztalán: a *Hontalanok* című dokumentumgyűjtemény. Emlékiratokat, naplókat, leveleket, verseket, novellákat és egyéb írásokat tartalmaz ez – ahogy a kritikus- és költőtárs nevezte – a csehszlovákiai magyarság sorsára szabott újkori „biblia”, az 1945-től 1948/1949-ig tartó kálváriajárás, vagy – Gál Sándor kifejezésével – „jégveréses esztendő” krónikája. E csaknem hétszáz oldalas válogatás két korábban megjelent kötete, a Molnár Imrével közösen összeállított *Mint fészkből kizavart madár...* (1990), valamint a saját szerkesztésében közreadott *„Hívebb emlékezésül...”* (1995) kiegészítése, lehetőleg legteljesebbé tétele. Az előszó helyett szereplő eligazító szavak csak ezeket említik ugyan, ám szervesen ide tartozik, a jogfosztottság éveinek történetéhez még három másik könyv is. Egyrészt az *Elfelejtett évek* című tanulmánykötete, benne *Nyolc arcképpel* olyan értelmiségekről, írókról, költőkről, történészekről, publicistákról, akiknek a pályáját a jogfosztottság évei törték ketté vagy terelték zsákutcába, mint például Gömör Jánosét, Győry Dezsőét, Darkó Istvánét, Szenes Erzsziét. Másodikként a *Gondolatok a tehervagonban, vagy Védőbeszéd a szlovákiai magyarok perében* című gyűjtemény említhető, amelyet Filep Tamás Gusztávval együtt szerkesztett annak a Peéry Rezsőnek az 1945 és 1948 között íródott cikkeiből, esszéiből, leveleiből és tanulmányaiból szemelgetve, aki a *Hontalanokban* a *Hét sovány esztendő gazdag termése* című, a szlovákiai magyarok második, 1938-tól 1945-ig tartó kisebbségi korszakának tanulságait összegző emlékiratával tűnik ki. Harmadikként a Fábry Zoltán naplóiból, cikkeiből, leveleiből és emlékirataiból válogató *Az őrhely megszólal* sorolando ide, címében nyilván a stószí remete 1946-os memorandumára, *A vádlott megszólalra* utalva. Ezt a cseh és szlovák értelmiség címére küldött segítségkérő beadványt, emlékeztetőt hosszú időn át, lényegében a szocializmus bukásáig úgy tartotta számon – már amikortól, a hatvanas évek közepétől számon tarthatta – a politika- és az irodalomtörténet, mint egyetlen korabeli tiltakozást a csehszlovákiai magyarok második világháború utáni jogfosztása ellen.

Tóth László minden elismerést megérdemlő nagy vállalkozása talán innen indult: onnan, hogy népközösségének felelős írástudójaként – nem költőként tehát, és nem is kritikusként – a szintén szorgalmas Molnár Imrében kiváló társra akadván kutatni kezdte a kort, vajon tényleg Fábry Zoltán volt az egyetlen, aki megszólalt a kisebbségi magyarság üldözése, a legsötétebb középkort idéző elnyomása ellen. Induláskor nagy súllyal eshetett latba az is, hogy vajon elfogadható-e az a jellemzés, egyben korszak-meghatározás, amelyik úgy tekintett erre a négy esztendőnyi periódusra, mint a hallgatás éveire. Vagyis

mint amelyik az irodalom történetében üres helyet jelöl, a folytonosság megszakadását-megszakítását. A *Mint fészkeből kizavart madár...* az ellenkezőjét tanúsította. Azt, hogy ha a második nyilvánosságba – tegnap szóra: a szamizdatba – szorult is vissza az irodalom, kéziratokba, könyvomatos kiadványokba, s ha vándorszövegek változataiban élt is tovább, de élt, létezett, terjedt – Zalabai Zsigmond idézett véleménye szerint a szlovákiai magyar irodalmi tudat igazodott a kényszerű körülményekhez, „népköltészeti-folklorisztikus, kézíratos formában ugyan, de mégiscsak produktív volt”. Ehhez a gyűjteményhez hasonlóan a címében Janics Kálmán klasszikus munkáját, *A hontalanság éveit* idéző *Hontalanok* válogatása is gazdag és bőséges. Ahogy az adatolásaiban, hivatkozásaiban is példás, stílusában élvezetes és mintaszerű, áttekinthető szerkezetű, csaknem negyven oldalnyi utószavában Tóth László felsorolja, az alkalmi és emlékkönyvi versezettől, magánlevelektől a naplón, tudósításokon át a naiv költészetig és tárcáig a műfajok sokasága eleveníti fel a hányattatás esztendeit, a kötet élére Fábry és Peéry emlékiratai mellé Szalatnai Rezsőt állítva.

A Felvidék nagyobbik részét Magyarországnak visszajuttató első bécsi döntés után, a második világháború idején, hitleri segédlettel létrejött fasiszta államban, a Szlovák Köztársasághoz maradt magyar kisebbség irodalmának Peéry mellett Szalatnai Rezső volt a vezéralakja. A *csehszlovákiai magyarok 1918 és 1945 között* című, befejezetlenül hagyott memorandumának bevezetése olyan korkép, amely a kisebbségi magyarság társadalmának szinte minden területére kiterjedve festi le az Európa szégyenére mindmáig érvényben lévő Benes-dekrétum következtében kialakult helyzetet, az emberhez méltó élet ellehetetlenülését, ellehetetlenítését. A bevezető sorok mintegy tudósításszerűen összegzik, amit a különböző irodalmi alkotások megjelenítenek, jeremiádkba illően elpanaszolnak: „A csehszlovákiai magyarság 1945 tavasza óta olyan megpróbáltatásokon megy keresztül, melyekre a Duna-táj változatos történetében nincsen példa. A Kassai kormányprogram s a belőle kilövellő jelszavak összevarrták a csehszlovákiai magyarokat a németekkel. (...) Kerek egy esztendő alatt a csehszlovákiai magyarokat megfosztották földjétől, házaiktól, sokakat lakásától is; köztisztviselőinek nincs fizetésük, nyugdíjasainak nincs nyugdíjuk, hatósági védelemben senki, aki magyar, nem részesül, mert egy elnöki dekrétum alapján minden magyar elvesztette állampolgárságát: minden magyar közmunkára vihető bárhol az országban, és fizetés nélkül, nincs egyetlenegy magyar iskola, még elemi fokon sem, nem működik egyetlenegy magyar köznevelődési vagy társadalmi egyesület, magyar főiskolai hallgatót nem szabad felvenni a főiskolára, még sportolniok sem szabad a magyaroknak; nincs magyar sajtó, nem jelenik meg magyar könyv, magyarul nyilatkozni nem szabad, a magyar nemzetiségűnek nem lehet rádiója, sok helyütt betiltották a magyar istentiszteleteket; sok ezer magyart internáltak országszerte, sok ezret megfélemlítve kényszerítettek szülőföldje elhagyására” – sorolja az anyagi és erkölcsi tönkretétel eseteit. Fábry szavaival a „totalizált, törvényesített, paragrafizált embertelenség” példáit. Azt a rettenetet, amikor – ugyancsak Fábrytól, az *Üresjárat* című naplójából idézve, „A szlováknak a magyar a zsidaja”.

A *Hontalanok* első két fejezete, az emlékiratok, illetve a bennük foglalt tényeket, állításokat néha csupán illusztráló, szemléltető, zömmel azonban esztétikai szempontból is értékelhető költői, prózai, publicisztikai alkotások. Ez utóbbiak között szerepel Ölvédi János *Magyar segélykiáltás Nyugatra 1946-ban* című írása, az összeállítás egyik legmegrázóbb darabja. A „hazátlan magyar író” egy bajorországi menekülttáborban azon vívódik, vajon a Nyugat úgymond előkelő politikusai, államférfijai, tudósai, írói s a „szellem emberei”, bölcsei tudják-e, mi történik a Duna-völgyben. „Tudjátok-e az igazságot? – kérdeznék tőlük képzeletbeli levelében. – Látjátok-e a tengernyi szenvedést, az embertelen megaláztatást, azt az utolsó, kegyetlen rabszolgasorsot, melybe az emberi méltóságért és szabadságért folytatott és megnyert háború taszított 600 000 szerencsétlen magyart a magát demokratikusnak valló,

szövetséges Csehszlovákiában?” Látjátok-e, kérdez tovább, mivé silányultak a szent és örök elvek, melyekért annyian áldozták fel az életüket. „Mikor döbben rá végre a művelt Nyugat, hogy az, ami ma Csehszlovákiában történik, nem egyéb kegyetlen imperializmusnál, és mikor kiáltja végre oda a hatalmi tébolyban tobzódó prágai »demokraták« felé: eddig, és ne tovább!”

Mint a kötet több írása, Ölvedié is egy régi toposzhoz, a Mohács utáni nemzettudatunk kialakulásában meghatározó szerepet játszó Querela Hungariae hagyományához kapcsolódik – Magyarország panaszát ezúttal egy nemzetész „hazátlan vándor” írója magában, magának mondja el, tehát még az sem adatik meg neki, hogy szavát hallassa, hogy odafordulhasson azokhoz, akik felléphetnének a rabszolgaság, a kegyetlenség ellen. „...ha szabad ember lennék, talán mindezt megírnám” – tehetetlen kétségbeesése olykor a panasz, a sirám mellett az átok, a káromlás szavait szólaltatja meg, kifejezve a helyzet abszurditását. „Úristen, mi lenne, ha egyszer a vak és süket élők helyett a halottak szólalnának meg?! Az ismeretlen amerikai katona, a hősi halált halt tíz- és százazrek, és számon kérnék a süket és vak élőköt a szent ígétet (...)?” A kötet harmadik fejezetének megannyi hivatalos irata és emlékirata aztán annak tanúsítója, hogy süket fülekre talált, pusztába kiáltott szó volt a számonkérés, a helyzetismeretetés, az emlékeztető, a javaslat, a levél s különböző más műfajú beadványok mindegyikének szava. Hiába küldték őket a csehszlovák kormányhoz és a Szlovák Nemzeti Tanácshoz a pozsonyi magyar értelmiségiek, hiába a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a rozsnyói helynöki hivatalból, hiába a világ protestáns vezetőihez a csehszlovákiai magyar reformátusok. Küldhettek memorandumot Tildy Zoltán magyar miniszterelnökhöz, Gyöngyösi János külügyminiszterhez, megfogalmazhatták a dél-szlovákiai zsidókét, a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetségét, az utóbbit magyar minisztereknek is és a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság vezetőjének, Jócsik Lajosnak szánva. Mehetett távirat a párizsi békekonferencia elnökéhez a Szlovákiából Kiutasított és Elmenekült Demokrata Magyarok Tanácsától, intézhetett üzenetet a magyar kormányhoz és a kormánykoalíció pártjaihoz a Csehszlovákiai Antifasiszta Magyarok Intézöbizottsága, hozhattak határozatot a csehszlovákiai magyarság „pártkülönbőség nélküli megbízottai” – mindhiába. Ment levél XII. Pius pápához, eredetileg azzal a szándékkal, hogy az összes magyar aláírásával küldik, de – szölt a záradék – „lehetetlen itt minden szervezkedés. A lakosság minden nyilatkozattól is fél.” Különbözö vallású – református, evangélikus, katolikus – lelkeszek készíthettek jelentéseket a Cseh- és Morvaországba deportált magyarok helyzetéről, Sas Andor beszámolhatott a szlovákiai zsidók 1939 és 1945 közötti üldözéséről, végül, már 1948-ban Fábry Zoltán dr. Balogh-Dénes Árpáddal közös emlékiratban adhatott számot a helyzetükröl Rákosi Mátyásnak, Molnár Eriknek és Révai Józsefnek – ök ketten Rákosihoz, a Magyar Dolgozók Pártja vezetőjéhez a csehszlovákiai magyar kommunisták nevében levelet is küldtek. „... Úgy hisszük, hogy az MDP különben sem léphet a magyar nép elé azzal, hogy segélynyújtási szerzödést kössön Csehszlovákiával, vagyis kötelezze magát vérét ontani azon csehekért és szlovákokért, akik a szlovákiai magyarokat elnyomják” – intenének, ám zátonyra fut minden törekvésük. Minden, amit javasolnak, kérnek, követelnek, Fábrynak a már idézett naplója címével mondva: üresjárat. Nem mozdítja meg nemhogy a világ, de Európa közvéleményét sem. Nem ébreszti fel a „demokratikus erök” lelkiismeretét. Nem ér célba.

A szintén említett, Tóth László történész, tudósi tehetségéről tanuskodó legutolsó fejezet hosszú címet visel: *Utószó helyett – helyzetképek a szlovákiai magyarokról 1945–1948/1949, avagy Adalékok és szempontok a „hontalanság éveinek” csehszlovákiai magyar önvédelmi küzdelmeihez és írásbeliségéhez.* A tanulmány a szerzöre egyébként jellemzően visszafogott tárgyilagos tárgyalásmódja ellenére annak talán adhatna mégis némi stílusnyomatékot, ha nem is a querela Hungariae retorikai eszközeit, a „lelkek felgyújtásának” fogásait használva, hogy a négyéves hontalanságot követően megszöaltak az önvád hangjai is. A bűnbak

keresésére. A szegényé, és mellettük, meglepően, az öntudatos büszkeségé is. Dobossy László egy nemzedék bukásának margójára írja: *Felelőségünk* van abban, hogy a Sarló Mozgalom tagjai a háború befejeztével, amikor – kendőző fogalmazással – „új és váratlan változatos vett a magyar–csehszlovák viszony, legtöbbször a magánélet elsőbbségét választotta, vagy a közöny leplebe burkolódott”. „Miért nem gyűltünk össze újabb Gombaszögre három évvel ezelőtt?” – kérdezi, mint aki magukat okolja, hogy mulasztást követtek el. Ők – ismét kódosítva-szépítve a történeteket –, akik „az újabb magyar–csehszlovák viszonyban” „az elsőszámú (erkölcsi) áldozatai”, hisz ők hangoztatták a szláv kapcsolatok szükségességét, ők hirdették, hogy a „kisebbségi kérdést csak a szocializmus oldhatja meg eredményesen, a lenini-sztálini nemzetiségi politika keretében”. Ehhez képest egyik-másik társuk személyében, s hajdani szerepük „karikatúrájaként – az áttelepítés végrehajtói lettünk”. „Egyesülhet-e ismét a sarlós gárda”? – mindenekelőtt ez foglalkoztatja. S a legkevésbé sem az, hogy a két állam „újabb” viszonyáról miképp vélekedik a népe. Mondja-e magában, s ha igen, meddig a maga költője verset: „Szedik már az ólak-házak tetejét, / Elviszik a falnak az elejét. / Marad itthon kettő-három reszlovák, / Kinyalhatják a komiszárnak a va... gát! // Viszik a kincset, hozzák a nincset!” Fábry Zoltán *Üzenete* a szlovén nyelvű magyarok „éltető, megtartó és igazoló eleme”-ként nevezi meg az antifasizmust, s ebből az úgymond történelmi tényből fakad „tegnapi és mai egyforma szerepköre: mi voltunk és leszünk a szocialista emberség makacs beszélői és mániákus hordozói”. Ezt a valóságtól elemelkedett lelkesültséget vakhít sem táplálhatja, hiszen a közíróknak szembe kellett néznie azzal, el kellett viselnie, hogy cikkét 1948 decemberében az *Új Szó*ban csaknem felére kurtították. Cenzúrázták. Ám amit kihagytak belőle, az se volt egyenes, őszinte beszédű: „Mi majdnem négyéves késéssel lépünk a béke küszöbére. Behozhatatlan hátránnyal, de le nem becsülendő előnnyel indulunk: tiszták maradtunk, emberek maradtunk. Némák voltunk, és embertelen hang nem hagyta el szánkat. Némák voltunk, de dac és harag nem gyülemlt fel bennünk. A sértődöttség, bosszú és türelmetlenség elvakító szenvedélyét mi elemészteztük magunkban: ennyi az előnyünk, és ezt meg kell tartanunk, ez kincsünk, zálogunk és menlevelünk: mi voltunk és vagyunk a vox humana népe!” És végül: „mi voltunk és leszünk a szocialista emberség makacs beszélői és mániákus hordozói”. Ez, persze, nemcsak a fordulatait tekintve – már vagy még – az orwelli újbeszéd stílusa vagy stílustalansága. Hozzá képest Vass László kéziratos beszámolója, *A jó palócok földjén* maga az elevenség, a szemléletesség és szellemesség. Amikor nem kisebbségieknek, hanem „semmiségiek”-nek nevezi a palócokat, mondván, négy éven át semmijük se volt, se joguk, se iskolájuk, se nótájuk, se politikájuk – és amikor tréfálkozásokban, vicces esetekben eleveníti meg, ahogy a „semmiségi idő” végével „kivirágzik szívükben a jókedv, a vigasság”.

A *Hontalanok* mint dokumentumkötet azonban nem e jókedv, vigalom távlatának ígéretével ér véget. Fölösleges lenne szerkesztői magyarázat, okfejtés ahhoz, hogy az utolsó három közlemény miért Fábry Zoltán levele Esterházy János halálos ítélete végrehajtásának megváltoztatása tárgyában Viliam Sirokyhoz, annak a Szlovák Kommunista Pártnak az elnökéhez, amelyik Esterházynek, a szlovákiai Magyar Párt 1939 és 45 közötti elnökének, az ún. Szlovák Állam idején a zsidók üldözése ellen egyedül felszólaló parlamenti képviselőnek a kegyelmi kérvénye Klement Gottwald köztársasági elnökhöz, és végül a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség tagjai ellen indított perben hozott több mint húszoldalas, 1949. december 30-i ítélet. Három dokumentum. Három jele annak, hogy ha a hontalanság véget érhetett is, az igazságtalanság, a törvénytelenység évei folytatódtak.

Ez viszont már túlesik a könyv jelölte idő határain. Ám hozzátartozik, elválaszthatatlanul, a szemtanúk megőrzött és élő emlékezetében, valamint a tudományos történelmi feldolgozásában. Tóth László kiváló munkájának külön érdeme, hogy a példátlanul pon-

tos, sajtóhibákkal sem terhelt jegyzetei, névmutatói és magyarázatai, a felhasznált és az ajánlott irodalom további kutatásokra serkentik az olvasót, segítik tájékozódni-eligazodni a későbbi időszakok „újabb viszonyainak” labirintusaiban is.

(„...mások művének szolgálatával”) Az irodalomfelfogásával, költészeteszményével kapcsolatban már szóba hozott frissebb kötete, a *Határsértők* végén az *Eligazító* (Mutató) szintén példás munka. Szakszerű, az apró részletekig megbízható, filológiai pontosságához nem férhet kétség. A pár oldalas *Elöljáróban* is világosan beszél a szerzői szándékról, elképzeléséről, segítve az olvasót az értelmezésben, a jellegzetességek megragadásában. Az utóbbiak közé sorolja: mások portréjának festésével rajzolja meg saját szellemi önarcképét, miközben figyelmét leköti általában az élet, jelesen az irodalmi élet működése – az ő kiemelései –, „az irodalom története, a megtörtént irodalom folyamata”. Azt is hangsúlyozza, hogy azokkal a már elhunyt író társaival szól magáról, akikhez személyes ismeretség fűzte, s akiket mintáinak, mestereinek, illetve barátainak tekintett és tekint. Így idézi meg Thurzó Gábor és Somlyó György, Mészöly Miklós és Kormos István, Fodor András, Ozsvald Árpád és Hervay Gizella, Simonffy András és Hornyik Miklós, Mikola Anikó és Csiki László, Deák László és Zalabai Zsigmond, Nagy Gáspár és Sziveri János alakját, sorsát, művészetét. Két esetben kivételt tesz, figyelmeztet: az egyik Weöres Sándor, akit nem ismert személyesen, ám akinek „személyisége, életműve, világa alapvetően határozta és határozza meg ma is” gondolkodását, írásait. A másik Fried István, akinek a személye is közel áll hozzá, s akinek a munkásságát Kelet-Közép-Európa „szellemiségének és irodalmi-ságának tudatosítása szempontjából” megkerülhetetlennek gondolja.

Látszik a névsorból: tényleg nem válogat, ki „honnan, mely oldalról van”.

Ám ahogy az én- és öntudata „kibontakozásában” a lenyűgözően sokrétű ismeretanyagával és szerteágazó érdeklődésével sokat segítő Thurzó Gáborról írja, a „mások művének szolgálatával” kapcsolatos vívódásokat is nagyon közel érzi magához – közel, hasonlóan Fodor Andrásához és Deák Lászlóhoz, akiket „a közt keresők”, a „között, a köztesség, a közép” embereinek jelöl. Az előbbit az irodalom afféle ügynökének, révkalauzi küldetésben – nyilván követendő személyes példajaként. Gesztusa úgy is értékelhető, hogy a magyar irodalom és szellemi élet „végtelen és végzetes, politikai és eszmei indítékokra visszavezethető kettéhasadtsága” idején felülemelkedik a megosztottságokon, szembeszegül a szekértáborok „egymás ellenében való bizonyításának” kicsinyes gyakorlatával. „... Alig vannak néhányan, akik valamelyest még kilátnak saját istállójukból, s túllátnak a vályújukon” – váratlanul, tőle szokatlan módon az állattartó paraszti világból vett metaforával szemlélteti, miért marad el a szóra érdemes művek nyugtázása s értékelése. Egyetértően idézi a szintetizáló műveltsége, öniróniája és malíciája miatt is becsült Hornyik Miklós véleményét, hadászati metaforáját, aki a kialakult frontvonalakat s a „mesterlövészeket” kárhóztatja. Másutt amitt kesereg, mert kritikai gondolkodásunkat, beszédünket visszahódította a rendszerváltoztatás előtti időkből ismert „demagógia és dogma” – ám sem azt nem feszegeti, mi lehet mindezek kiváltó oka, sem pedig, hogy esztétikai, poétikai vagy politikai, filozófiai tételek merev alkalmazására gondol-e.

S az alkalmazást kikényszerítőkre-e, tényszerűen, névvel nevezetten, vagy általában, „egyes kánonok érdeklődésén és érdekein” értetlenkedve, mint a „mélyen rangján alul értékelt” Szepesi Attila esetében, Somlyó György versei méltatlan alábecsülését szóvá téve pedig a „kritikai kánont” téve felelőssé. Ozsvald Árpád mítoszteremtő valóságérzékelését, a világ, a környezet időtlenbe történő áttemelését is úgy méltatja, hogy tudja, kívül esik mindez „kánonjaink” figyelmén – feltételezhetően a szlovákiai kánont külön tartva számon. Az értékrend alapozói és formálói közül két irodalomtörténetre tér ki ismételtlen, a Kulcsár Szabó Ernő írta összefoglalásra, illetve a Szegedy-Maszák Mihály-féle, a szerkesztők közül csak őt nevezve meg. Utóbbi

esetben szelíd megjegyzése, hogy Fodor András költői törekvéseiről nem szól, csupán Bartók kapcsán, s a naplói miatt említi. Simonffy András „*csúcsközeli magasságokba jutott életműve*” fogadtatástörténetének szakaszait hűvös tárgyyszerűséggel szemléli. Tudatja, hogy legkorábban a Kortársaink-sorozat darabjaként megjelent kötet, a *Fiatal magyar prózairók* „érzékeny és hiteles arcképet” fest róla, aztán az akadémiai spenót „pontos és méltányos értékelést ad”, Kulcsár Szabó viszont már a nevét sem írja le, de nem jár jobban a *Magyar irodalom története*iben sem, itt egy stb.-vel végződő felsorolásban szerepel – a film és az irodalom párhuzamai kapcsán. Indulatba akkor sem jön, nem lévén a heves szócsaták embere, amikor az *Egy remek napot* kiemelkedő kötetnek, a címadó novellát pedig mindenkori antológiadarabnak tartva megjegyzi, ha „némelyik kánonista” – s itt az elnevezésben azért felcsillan némi ironia – ezeket figyelmen kívül hagyhatónak vélné, az az „ő, illetve a kánon hiányosságait jelezne”. Nyílt polémiát, poétikai-esztétikai természetű vitát egyedül Keresztury Tibor kánonistával vállal, mégpedig Nagy Gáspár művészetének megítélése dolgában. Kifogásolja már a kritikus szóhasználatát is: ha leikicsinylően „*tisztes kismesterek*” nevezi a költőt, holott – Tóth László szerint – a magyar irodalom történetében olyan „*ragyogóbbnál ragyogóbb kismesterek*” vannak, mint Aprily, Jékely, Berda József vagy Csorba Győző, másrészt Keresztury a tanulmányaiban sok olyan költőt „*magasan értékelt*”, aki kismester, „*mi több, másodvonalbeliek és harmadrangúak*” is „*szép számmal*” vannak köztük. A könnyen minősítő kollégát azonban nemcsak általában szembebeszítene az elfogultságaival, ellentmondásaival, hanem konkrétan Nagy Gáspár lírája értékeinek, jellegének megítélését tekintve is. „*Széles skála*”, „*leleményes eredetiség*”, „*érzékeny*” képkalkotás, „*biztos arányérzék*”, „*asszociatív gazdagság*”, a „*versbeszéd láttató-kifejező ereje*” – a „*legkényesebb ízlésű*” folyóiratok egyikében, a *Jelenkorban* ezeket a jellemző jegyeket jelölte meg egykoron egy ítéző, aki nem volt más, mint Keresztury, a méltatóból mára bírálóvá lett, pályáját félbe-/abbahagyó kritikus. Tóth László pompás parádriszptja ez; okkal kérdezi, ha a költő tényleg „*több számmal nagyobb kabátot*” kapott volna, mint ami illet hozzá, akkor az elszabásban nem működött közre lelkes dicséretével – mint kánonista divatszabó? – a recenzens is. A lényegi kérdés azonban – ami központi gondolatként, elemzési szempontként mintegy vezérfonal összeköthetné a *Határsértők* portréit – ezután következik: a méret nem attól látszik kisebbnek, mint korábban, mert „*esetleg a perspektíva, a látószögünk másult azóta, esetleg a poétikai környezet alakult át az eltelt idő alatt*”. Mint aki bátortalan, csak valószínűnek véli, holott állíthatná: a kritikus korábbi látását az 1990–2010 között a kortárs magyar költészetben „*végbement nyelv-, szemlélet-, illetve paradigmaváltás optikája*” módosította. Ha bátrabb, végbemenés helyett végrehajtásról beszél, kapcsolódva azok véleményéhez, akik már korán, és szinte húsz éven át a posztmodern paradigmájának erőszakos terjesztése ellen emeltek szót, vagy akik ma – friss fejlemény – a tegnapi „*bölcsészkarri kaszárnnyák*” parancsuralmát, „*nagyon vehemens*” hangjait emlegetik. Két kötet mindenképp bátoríthatta volna: a líra területén, főként a nyelv- és szubjektumfelfogás elemzésekor a Kulcsár Szabó Ernő irodalomelméleti munkásságát ízekre szedő Bezeczy Gáboré (*Irodalomtörténet a senkiföldjén*), a „*prózaforradulatot*” tekintve pedig a Balassa Péter szerepét és teóriáit igen alaposan, kíméletlen éleslátással elemző György Péteré (*A hatalom képzelete*). Ennek az állami kultúra és művészet 1957 és 1980 közötti viszonyát tárgyaló alapvető monográfiának az 1980 – *A rövid nyolcvanas évek kezdete* című fejezetében esik szó arról, hogy Balassa a saját kánonja kidolgozása (és kihirdetése) során nem létezőnek tekintette „*a kortárs irodalom jelentős részét*”, és ennek az „*irodalmon kívüliségnek*” az árát „*számtalan kiváló és fontos író fizette meg*”. Így ezért kerülhetett a debreceni évei, a Görömbei-iskola után Balassát mesterévé választó Keresztury kiállította számlára Nagy Gáspár is.

Tóth László törleszt valamennyit ama árból: összes portréalanya közül a legelszántabban talán a „*rendszerelváltó versek*” költőjét helyezi-helyezné vissza az „*irodalmon belülre*”, állítván, alig van költészetünkben, „*akinek poétikai horizontja szélesebb, költői eszköztára és nyelve változatosabb, sokrétűbb és többszólamúbb*”. Ugyanakkor megértőnek mutatkozik azok iránt is, akiket úgymond megtéveszthet, illetve irritálhat, hogy az életműben viszonylag nagy helyet kap a politikai, illetve az ún. képviseleti költészet – s alighanem itt rejlik annak a kulcsa, ha más alanya esetében kevésbé határozott. A harminc évvel ezelőtt új költészeti kánon sulykolta dogmákat követve ugyanis ő is a miben létük, poétikai létmódjuk tisztázása nélkül marasztalja el a képviseleti lírát és a váteszszerepet. Csodálkozik, Nagy Gáspár miért csak egy verssel szerepel az *Édes hazám* című „közéleti versantológiában”, holott a náluk is „végbement”, s általa sem kifogásolt paradigmaváltást figyelembe véve azon kellene csodálkoznia, hogy mégiscsak létezik, életre kapott, van (a) közéleti líra. Ismét megszólalhatnak (hisz el sem hallgattak) a világkép olyan elemei, amelyek a költőt a történelemhez, a nemzetéhez és a társadalmi rétegéhez, környezetéhez kötik – az életvalóság, a referencia mégsem olyanak bizonyult, mint a végképp eltörleendő múlt. Az emberi létmód alapszerkezetének megváltozása mégsem hozta magával, hogy a személyiség három alapvető tevékenysége – a megismerő, az értékelő és a cselekvő – ne lehessen a lírai én, hős, beszélő témája, tárgya. Mégsem teljesült a szlovákiai Kossuth-díjas írónak az öntudat fölényével hirdetett jóslata, miszerint nem az irodalom dolga, hanem a közírásé és a társadalomtudományoké, hogy fölvesse az „édes haza” bajait, vagy például a magyarság sorskérdéseit. Hogy kinek mi a dolga, kiforogja az idő.

Míndezen a paradigmaváltással összefüggő, az alkotói pályák és emberi sorsok alakulását meghatározó problémák lekötik Tóth László figyelmét. Fodor András esetében például anélkül, hogy túl az irodalom „széttagozódásán”, okát keresné, tudomásul veszi 1997 nyári naplójának panaszát: az írók között ő, a „közt kereső” idegenebbnek érzi magát, mint a hetvenes évek óta bármikor. Lehet lírájának mellőzése, „torzító értékelése” az ok, lehet – mint Kormos Istvánról születésnap emlékezésben elismerően írta s itt megismétli –, hogy bátran mert „*egy elszemélytelenedő, különféle uniformisokba kényszerülő világban, a tárgyias, illetve tárgyilagos (objektív) líra, a szövegköltészet és az epikus, narratív poézis térhódításának korában*” személyes lenni, a magánügyeit (vagy magányügyeit?) emelni „*a közösségi létélmények tágasságába*”. Ám ha már Kormos halála táján, 1977 körül is olyan felfogás hódított tért, amelyik korszerűtlennek ítélte a vallomásos lírát, mennyivel inkább avítottak nyilvánítva söpört le minden alanyi s a közösséggel kapcsolatos megszólalást akkor, amikor a kaszárnyaszellemtől vezényeltetve egyeduralkodó lett.

Amikor a kifejezés, hogy küldetéses – Zalabai Zsigmond sorsán töprengve merül ez fel – „*afféle szitokszóvá vált*”, mi több, vádat vont maga után. Vádolták Zalabait is, mert a szövegirodalommal szemben a szerepvállaló irodalom elsőbbségét hirdette – s ezért „*az újabb nemzedékek azóta is gyanakodva szemlélik életművét*”. Ha ennyi elég ahhoz, hogy valakinek a munkássága gyanúba keveredjen, akkor ezt kifogásolva talán erősebben halathatnák a hangjukat az olyan tekintélyek, mint éppen Tóth László. Persze szól ő, csak – eszerint – visszhangra nem lel az irodalomtörténész, kritikus, szociográfus Zalabai munkásságát minden ízében a Németh László-i minőségeszmény megtestesítőjének mondva. Vagy elfogadva tőle, hogy a jövő útja egy olyan szintézis lehetne, „*amelyben a Fábry-féle valóságérzék és etikai érdeklődés egyensúlyba kerül az esztétikai elemzéssel, az irodalmibb és műközpontúbb gondolkodással*”, s amelyben a „*valóságirodalom*” (Fábry) és az „*irodalom valósága*” (Tózsér Árpád) egy és ugyanazon dolog dialektikus egységét jelentik. Amiatt sem perlekedve, hogy az elkötelezettséget mint „*nemzetközelséget*” képzelel el, különösen 1968 után, a csehszlovákiai magyarság azonosságtudatának és integritásának erősítése és „*önösszeszedése*” szorgalmazása érdekében is. Ha még a szintén egyetértően említett ter-

vet, a nemzetiségi magyarság szellemi-művészeti élete egészségtelen irodalomközpontúságának gondolatát is számba vesszük, akkor érthetetlen igazán az ifjak ama gyanakvása s vádjá. S érthetetlen – a csehszlovákiai magyar irodalomnál maradván –, hogy annak a Mikola Anikónak az „érvényes és időtálló” költészete is „visszhangtalan”, akinek pedig – elemzi szépen és meggyőzően a költőbarát – az evangélista János Jelenéseit idéző, „*komor, sejtelmességükkel szívszorongató tájai, jelenetei*” teljesítik az ifjú ítések normáit, amennyiben függetlenek a nemzetiségi-nemzeti „*hovatarozás kisszerű és provinciális kötelékeitől*”. Távol esnek tehát attól, hogy azért lenne érdemes figyelni rájuk, ami miatt Ozsvald Árpád „*összmagyar viszonylatban is figyelemre méltó, hiteles lírai életművére*” kellene-illene. Vagyis a lényeglátó összegzés szerint az „*organikus önszemlélet*” miatt, ami annyit tesz, hogy az igazi „*autonóm személyiség*” soha nem lehet „*független a maga szűkebb-tágabb környezetétől, sőt, saját autonómiáját épp környezeté adottságaiból bontja ki, benső szabadságát külső kötöttségei mozgósításával teremti meg*”.

Kulturális antropológusok, szociálpszichológusok, emlékezetkutatók, filozófusok, társadalomkutatók igazolta szavak, a szöveggörnyezetben mégis úgy hangzanak, mintha az organikus önszemlélet eltaszítana magától minden szerepvállalást, elkötelezettséget a „*környezet*” iránt. Azért támadhat ez a benyomás, mert a *Határsértők* szerzője e „*példa- és mintaértékű*” költészettel kapcsolatban sem felejt el megjegyezni, hogy benne is lezajlott a „*képviseleti líra*” válsága, s hogy a pálya vége felé a költő rezignáltan tekintett „*valamikori közösségi szerepszemélyeire*”. Csakhogy e csüggedtség hátha inkább az irodalom, a művészet „*fölösleges és nélkülözhető voltát hirdető*” kor érzete, s épp oly kevés köze van az esztétikai értékekhez, mint ahogy a különböző magatartásformáknak, megszólalásmódoknak sincs. Az ironikus, szarkasztikus alak, beszélő jelesebb lenne, mint a patetikus, elégikus? Ha valaki – mint Balázs Imre József veti fel Hervay Gizella lírai éneke kapcsán – „*túláságosan benne van a világban, amelyről mesél*”, az kevésbé érdemes, mint az, aki kívül vagy felül áll a világán? Elavulhatnak, méghozzá véglegesen magatartások, válhatnak használhatatlanná konvenciók, mint ahogy ezt a Mészöly Miklós figyelmét is felkeltő Hizsnyai Zoltán pamfletsorozat, a *Vizilovak és totemállatok* sugallja?

A különböző portrék azonos vonásai alapján úgy fest, hogy Tóth László maga is azok közé tartozik, aki kedveli, ha valaki – mint a fiatal Csiki Lászlóról írta – „*szembemegy a küldetéses irodalommal*”, „*fütyülve a költő vátesz szerepére*”, és a szinte „*önálló entitásnak vett nyelvet beszélteni és játszattja*”. Hogy aztán a költői öntudat mikor duzzadalmahodik magabiztosabbra, akkor-e, ha jelenteni, közölni vágy valamit valakikkel, vagy ha játszik a melléknevekkel, nézi – Csiki idézett versrészlete –, mint „*korzónak tarka szófajok... / sír egy határozatlan, magányos névelő*”, szóval, hogy az egyik szerep poétikailag kimunkáltabb-e, mint a másik – ennek eldöntése azért is nehéz, mert akad költő, író, aki szerinte is, feltételezhetően a 80-as évek „*elszabaduló posztmodernjében*” (a szörendért nem szavatolnánk) „*kéjeleg artisztikus göggel a nyelvvel*”. Hasonlóképpen jellemzésre, nem pedig minősítésre szolgálhatnak azok a művészi eszközök, poétikai fogalmak, amelyeknek az elterjedése talán Kenyeres Zoltánnak az elvont tárgyiasság líráját a látomásos-metaforikus mellé (és nem vele szembe) állító tanulmányához, valamint Király István Tandori Dezsőt méltató esszéjéhez (*Egy befogadói élmény nyomában*) fűződik: az alulretorizáltság vagy alulmegnevezés, a prózai narráció vagy depoetizálás és a többi. Habár a portrékészítő magáról is elmondhatná, amit Fodor Andrásról, eldicsekedhetné, hogy „*érdeklődése-tájékozódása mintaszerűen sokágú*”, irodalomfelfogása, eszménye mégis erősen egyfelé húzza-vonzza. Önbírálatba burkolva vet számot azzal, hogy az *Átkelés* című harmadik kötete az első, *A hangok utánzata* „*csontjaira csupaszított nyelvi-képi konstrukcióit*” követően barokkos nyelv-gondolati alakzatait tekintve túláságosan felülstilizáltra sikeredett, történelem- és társadalomszemlélete pedig ellaposodott.

A „középet” kereste, hangsúlyozta, miután másutt is az *Átkelés* egyre idegenebbnek érzett történelmi pátoszáról beszélt.

Ez a közép azonban az alkotók és az alkotások között példát kereső és állító igyekezet miatt kissé oldalra tolódik. Átlelkesíti a pátosz, csakhogy ne illanjon el. Fúti a meggyőződés heve, a meggyőzés érvei nélkül. Hogy például „*valamiféle nemzeti géniusz*” megtestesítői – „hiányos névsor” – Ottlik és Mándy, Déry és Nemes Nagy, Pilinszky és Weöres, Kassák és Füst, Móricz és Karinthy Frigyes, Kosztolányi és Ady, Radnóti és József Attila voltak? – a kijelentés a határozatlan fajtára, minőségre utaló határozatlan névmás miatt még akár bántó is lehet. Ám hogy ugyanők a „*magasabb szellemi-esztétikai-erkölcsi értékek szférájában kétségtelen nemzetegyesítő erővel bírtak*”, ehhez azért elkelné némi magyarázat. Hogy miért éppen ők, s mások miért nem? „*Személyükkel is súlyt, jelentőséget és jelentést tudtak adni az irodalomnak*” – hangzik el másutt, Mészöly Miklóst méltatva, s itt már rövidebb a Babitscsal kezdődő, s Karinthyval, Kosztolányival, Füsttel folytatódó, Máraival kiegészülő névsor. A folytatáskor csodálkozni valóan elmozdul, elcsúszik ama közép: „*Illyésben is, Németh Lászlóban is – más oldalról Kassákban is – lehetett valami ebből*”, háromjuk esetében határozatlan, hogy esetleg a jelentősek között akad helyük, aztán ismét határozott: „*De feltétel nélkül ilyen volt Weöres, Pilinszky, Mándy, Nemes Nagy Ágnes.*” Fontosnak tartja hozzátenni: „*Nincsenek sokan*”, majd hogy ők a „*magaslatok*”. Soroljunk – eszerint – dombokat? Nevet adva nekik: Nagy László, Juhász Ferenc, Kányádi Sándor, Csoóri Sándor, Sánta Ferenc, Sütő András, Székely János, Gion Nándor, aztán egy nemzedéki vonulatban a két Szilágyi, Domokos és István – a dombságban futná még egy-két névre. Örkenyére, például, Páskándi Gézáéra, aztán olyanokéra is, akiket ő maga nevez „*írólegendáknak*”, mint Déryt és Lengyel Józsefet, másutt „*magaslatnak*” megint és mégis: Szentkuthy Miklóst és Tandorit.

Mészöly Miklós esetében, úgy tűnik fel, a meggyőződés hevületéhez a meggyőzés érveit is csatolja. Az *Alakulások* valóságos bibliája volt, írja, igaz, az *Igézőt* és Somlyótól a „*Modernnek kell lenni mindenestül...*”-t, Hornyiknak az írói interjúit is ekként említette. Ez utóbbi alanyairól egyébként félrevezetően jegyezve meg, hogy legtöbbször Magyarországon – 1982 körül – alig kapott figyelmet, holott a megszólaltatott Németh Lászlónak és Örkeny Istvánnak életműkiadása volt, Pilinszky – bár későn, de – József Attila-díjban részesült, Dérynek pedig sorra jelentek meg a művei. Mészölyhöz visszakanyarodva, a „közép” kedvéért akár el is lehetne fogadni, hogy *Az atléta halála* „kopernikuszi fordulatot” hozott az elbeszélő irodalmunkban, átformálta prózapoeitikánkat, noha ebben az átformálásban, a hivatkozott Béládi Miklós szerint is, jelentős szerep jutott például Hernádi Gyulának. Amit viszont már nehéz lenne elfogadni, az az „*értékegyesítő szerepe*”, hogy benne a magyar irodalom „*még egyesülni tudott*”, ahogy az éles elméjű Szörényi László állította: „*országegyesítő*” volt. Lehetett egyesítő és – Tóth László szavaival – „*sorvezető, viszonyítási pont*” nagyjából a rendszerváltozásig, ám pont akkor megszűnt az lenni, amikor 1990. szeptember 29-én elküldte (és a *Magyar Nemzet*ben közölte) a Magyar Írók Szövetsége elnökének és elnökségének szóló, címében is beszédes levelét: „*... Ott én nem vagyok otthon*”. Ettől a pillanattól, szerinte a „*társelnöki*”, valójában az elnökségi tisztségéről való lemondásától kezdve abban a sorban lett egy vezető, amelyik a *Nappali hold* Csoóri Sándorát egy-két szerencsétlen mondata miatt lényegében kiközösítette a magyar irodalomból, antiszemitanak bélyegezve. Ha a szellemi élet kettészakadása, széttagozódása ekkor kezdődött, akkor ebben Mészöly megszólalásának nem csitító, hanem gerjesztő hatása volt, lehetett, hiszen „*sokéves ismeretségük*”, „*bármilyen barátságuk*” világossá tette előtte: Csoórinak, Esterházy Péter rangsoroló hozzászólása szerint az „*egyik, joggal legtekintélyesebb magyar írónak*” még véletlenül sem voltak zsidóellenes írásai, megnyilvánulásai. Csakhogy a vita

gerjesztői, a sor vezetői talán éppen a tekintély megtépázását tarthatták céljuknak – egy új kánon kialakulását.

Esterházy Mészölyt méltató, s némi önbírálatot hordozó szavait is érdemes idézni a *Határsértők*ből: „Sok falnak ment neki fejjel, mi meg itt korzózunk, az ütött lyukakon át, olykor róla is feledkezve.” Az összevetés szándéka nélkül is fel lehetne vetni ugyan, hogy vajon Csoóri hány és mekkora lyukat ütött – a portrékat a politikai-ideológiai térből többnyire kivonni próbáló kötet azonban másféléket kérdeztet. Immár társadalom- és irodalomtörténeti távlatból egyrészt azt, hogy vajon miért egyedül Mészölyék lakása mint „szellemi zarándokhely” és titkos találkahely volt s maradt a „minta s példa” a „mind szélesebb terepen formálódó, s szerepeit egyre nyíltabban vállalni kezdő ellenzékiesség, ellenzéki gondolkodás számára”. Aztán, a lakásból kilépve, 85–86 táján valóban az „alternatív értelmiségi és művészi közösségek, klubok, szabad- és repülőegyetemi összejövetelek” jelentették az „ellenzékiesség bástyáit”, akik vagy ahol „nem keveset tettek a kisebbségek életének tudatosításáért, a magyar kultúra egységének megeremtése érdekében, a Németh László-i »tejtéstvériség«-ért”. Ugyanez nevesítve és megerősítve a közgáz Rajk szakkollégiumát, illetve a Széchenyi István Szakkollégiumot takarja, továbbá az *ef-Lapokat*, amelyek a határon túli magyar irodalmak és „a Magyarországra áttelepült külföldi írók irodalmi honosításának szervezői és műhelyei lettek”, a folyóirat „a közép-európaiság és a határon túli magyar irodalmak képviseletének egyik legaktívabb szószólója” is. Ha a szerző személyes történetében a hon Pestté s Pest pedig a honná lesz, akkor kevés egykori nem fővárosi műhely és szervező kesereghet, hogy mily hálátlan az emlékezet. Az áttelepültek, vagy ahogy néha neveztetnek, az emigránsok viszont hálásak lehetnek: a Csiki Lászlónak ajánlott Tóth László-vers, az *Úgy néznének ránk* és a körülötte kialakult vita más alkotások társaságában elevenen jelenítheti meg a „se-itt-se-ott lét túlnyomós, feszültséggel terhes időszakát”.

A *Határsértők* okkal adja elő ismét, amit már a korábbi kötetek is, az efféle önéletrajzi történeteket, eseteket, dilemmákat. Vallomásosan személyessé azonban mégiscsak azoknak a kapcsolatoknak a bemutatásától lesz, amelyek egy-egy íróhoz, költőhöz fűzték, és amelyek révén irodalmi, művészeti életünk közelmúltjának – ahogy poentírozza – viszonyaiba és iszonyaiba is bepillantást nyerünk. Hogy ezeket hitelesítse, nem elégszik meg az emlékezetével, hanem olyan bőséges és szerteágazó szakirodalmat használ, mint akinek egy szubjektív irodalomtörténet szerzése is a szeme előtt lebeghetett, lebegett.

Papp Máté

A nagy látvány

Villányi László: Kimméria – Lévai Ádám grafikáival

*„Fényes arc néz az erdő-borította völgyre.
A tengersizem asszonyként felel.”
(Weöres Sándor: A teljesség felé / A nagy látvány)*

Ha a költészet magánmitologikus jellege és világteremtő ereje párosul, könnyedén a képzelet légváraiban találhatjuk magunkat. A költőien teremtett világok azonban mégiscsak a mi valóságunkból táplálkoznak, rendre azokat a szépségre fordított valóságelemeket szedik szét, majd gyúrnak össze újra, amelyek legelemibb éltető forrásainkat fakasztják fel, legmélyebben rejtőző énünket tükrözik vissza. Villányi László lírai esszéfüzére a titokzatos Kimméria vidékére vezeti olvasóját, egyre beljebb és beljebb merészkedve egy sosemvolt, mégis lehetséges – térben és időben elhelyezhető, ugyanakkor azokban fel is oldódó – emberi (eredetű) kultúra képzetköreiben.

„Döntöttem. Feladom addigi életemet, s Kimmériába költözöm. Őseim nyomába eredek, vizsgálva a múltba, hogy a lehető legtöbbet tárhassak fel a kimmérák életéből. Természetesen vittem magammal könyvtáramat. Új otthonomban azonban a könyvek egy része gerincével hivalkodóan előrébb araszolt, némelyik pedig a mélybe vetette magát. Ezeket a könyveket csak ki kellett nyitnom, s aláhúzva találtam azokat a mondatokat, melyek továbblendítették kutatásomat.” A könyv egyik első fejezetében található szerzői vallomás mögött természetesen másféle írói intenció és munkafolyamat húzódik, miközben az egyszerre ösztönösen és tudatosan kialakított költői koncepció irányvonalai olykor valóban azt az érzetet keltik, mintha a kimmér mitológia lírai elbeszélője önkéntelenül, mintegy intuitíve válna nemcsak részesévé, hanem részévé is az általa kreált láthatatlan birodalomnak. (*„Amikor mindezt elmeséltem barátomnak, rám nézett, s kijelentette: de hiszen te is kimméra vagy. Nem kellett tükör, tisztában voltam arcom furcsaságával.”*) Ez a láthatatlanság nagyon is vizuális érzékiséggel fedi fel magát a kötet lapjain – Villányi láttató írásmódján túl Lévai Ádám a szövegekhez organikus módon kötődő grafikáiban –, hiszen a kimmérák, valamint a chimérák (előbbieket például csak abban különbözték a homo sapienstől, hogy egyik szemük más színű volt, mint a másik, utóbbiakat különböző állatok testrészeiből elegyülő szörnyekként képzelhetjük el a mitikus ábrázolások nyomán) leginkább amorf, avagy folytonos átváltozásban lévő külsejük miatt voltak különlegesek, illetve a mindenkori civilizációtól érintetlen természetközelségükből fakadóan.

Az író „kimmériai enje” a tatai tó („Öreg-tó”) közelében érzi magát otthonosan, a vízből időnként kiemelkedő, nőnemű *Lény* megpillantása óta gyakori, általában biciklivel közlekedő látogatója a környező partszakaszoknak. (Nem véletlenül ez a helyszín vonzza mindennél jobban, hiszen első vándorlášhullámuk után, a szittyák elől menekülve itt telepedett le a matriarchális törzsi berendezkedésű kimmérák egy része.) *„Már tudtam, erről a titokról hallgattak barátaim. A Tó Lényéről. Aki nem ránt le a mélybe, hanem őt viszik el bensőjűkben a fiúk, mélységes mély hiányt teremtve ott. Megértettem barátaim szomorú-*

ságát, mikor feltűnt egy szép lány, s ők képtelenek voltak az ámulatra, mert egyszer rájuk tekintett a Lény.” De nemcsak a környékbeli barátok szembesültek a chimérák ősanynjának tekintetével, hanem megannyi szellemtestvér is Vergiliustól és Marcus Aureliustól kezdve, Janus Pannoniuson és Paracelsuson át, Goetheig vagy Rilkéig, sőt, még olyan történelmi személyek is a bűvkörébe kerültek, mint Mátyás király. Szinte felsorolhatatlan a tóparton megforduló tudósok, írók, történészek, költők, misztikusok, filozófusok köre, akik a Villányi által ily módon kiterjesztett szellemi holdudvaron belül közös nevezőt (és többszöröst) találnak a kimmér szerelemvallás félelmes és áhítatos csodálatában. A mitikus idő és a történelmi kronológia keveredéséből létrejövő narráció az ókortól kezdve a huszonegyedik század elejéig viszi végig hihetetlen (egy idő után talán épp ezért kézenfekvő) történeteit, művekkel, gondolatokkal, benyomásokkal, élménybeszámolókkal és nem utolsósorban személyes emlékekkel idézve meg azt az alapvetően „költőien lakozó” világ részt, melynek sajátos anyaga a lehetetlen, amelyet mégis elhisznek... Egyébként itt érdemes kiemelni a Kimméria-kutató sajátos finom, mégsem finomkodó humorát. Az ő közvetítésével még az a feljegyzés is hihetőnek tűnhet, miszerint Freud – aki „a Tó partján szembesült a kimmérák csiklótudományával” – a nők péniszirigységéről szóló elmélete a férfiak csiklóirigységéről szóló tanulmányának (társadalmi nyomásra) visszajára fordított változata lenne. Furcsa módon azok a részletek is „evidensnek” látszanak, melyekben a költő kortárs és nem mellesleg Tata környékén élő művész barátai – Wehner Tibortól Jász Attiláig – jelennek meg némileg anakronisztikus társaságban.

Kimméria feltérképezése merész vállalkozás, amely a túlnyomórészt fiktív „szellemtörténeti” kalandokon keresztül különutas bejárását jelenti az európai – és azzal párhuzamosan a távol-keleti – hagyomány/művészet tárházának. Ezzel együtt nem csupán kulturális kalauzként forgathatjuk a kötetet, a Villányi-féle elbeszélő ugyanis valamilyen szinten a rejtett tudás beavatott örököséként tűnik (f)el a kimmérákhoz kötődő, fentebb említett művészek és gondolkodók felskiccelt lélekrajzaiban, pontosabban abban a szövvényes, mégis egy szárra felfűzött képzetelméletben, amely a szerző saját lelki alkatából, érzékenységből, fogékonyságából kiindulva olvasztja magába mindazokat az alkotói alakzatokat és sorsvázlatokat, amelyek hasonulni tudnak saját kimmérikus költői létformájához (illetve amelyek nagyrészt eredendően hasonlítanak is egymáshoz). Nem véletlen a fentebb található Weöres Sándor-mottó, hiszen *A teljesség felé* (vagy gondoljuk Weöres szintén képzeletbeli, saját térképpel és nyelvvvel rendelkező országára, Mahruhra) hasonló ihletettségből jöhetett létre, mint Villányi műve. „*Amit itt olvasol: több mint világnézet és kevesebb mint vallás. Több, mint világnézet, mert általa a dolgokat nem valamely irányból látod, hanem közös gyökerükönél tapintod. Kevesebb mint vallás, mert nincs benne szó az isteni misztériumokról, melyekről csak jelképekben lehet beszélni*” – szól a Weöres-könyv befejezése. A *Kimméria* lapjain sem találkozunk kimondottan szakrális jelképekkel, sőt, *A teljesség felében* szervesen – bár látens módon – jelen lévő keresztény szimbólumok sem épülnek be a kimmér – jobb szó híján – panteizmusba. Ilyen értelemben a különböző (keleti és nyugati) kultúrák közt élő Kimméria egyedülálló marad; elegyül ugyan a határait környékező jövevényekkel, de elvegyülni már nem képes köztük. Így marad érintetlen mindenféle faji és kulturális metamorfózis ellenére.

„...egy-egy részlet mindegyikben fedi a valóságot. Így ha a kíváncsi olvasó aláhúzza a megfelelő mondatokat, összeállhat a könyv keletkezésének története” – kommentálja Villányi a *Vivaldi titkos naplójából* című fejezetet a kötet végén található jegyzetében, melyben említésre kerül egyik korábbi verseskönyve is (*Vivaldi naplójából*, Orpheusz Kiadó, 1997). Ez az egyetlen kitétel vonatkozik szorosabb értelemben a Kimmérián inneni szerzői énré, aki viszont még így sem azonosítható be teljesen. „1741. május 19-én Vivaldit a bécsi bolondokházába szállították. Azt állította, hogy a 20. századból jött vissza, valójában egy

Villányi nevezetű költő, s mindennek bizonyítékaként huszonnyolc verset vett elő inge alól (...) Tévedés, ha valaki azt állítja, hogy felvettem Vivaldi maszkját, vagy más szokásos magyarázatot keres. Egyszerű reinkarnációról van szó. Vivaldi én vagyok. Én Vivaldi vagyok. Tegnap a kezembe vettem egy hegedűt, s órákon át játszottam, pedig sohasem tanultam zenélni." Így mosódnak el az én határai, egy számtalan szellemi arculatot magára öltő, chiméraszerű metaformában oldódva fel, melyet megközelíthetünk akár az *alkémia allegóriáival*, akár különböző ünnepi rítusok, szertartások által (ld. *A kémiai menyegző* vagy a *Szent Iván-napi szokások* fejezetek kísérleteit), legbensőbb titkait mégsem leshetjük meg.

Ennek legfőbb oka, hogy a huszadik század végére Kimméria ösképe „*egyre inkább visszaszorult a kollektív tudattalanba*”, és immáron valóban láthatatlanul él tovább az érzékenyebb lelkekben. „*A mi tudattalanunk azonban kavargó vizet rejt magában, azaz természetivé testesült szellemet, attól háborog*” – citálja Jungot a szerző ezzel kapcsolatban. Vagy hogy a kötetben szintén hangsúlyos szerepet kapó Borges egyik tárgyilagosabb megjegyzését idézzük a *Képzelt lények* könyve című művéből: „*Idővel a Kiméra egyre inkább a »kiméraszerű« jelentést vette föl... Eltűnik hát a zavaros forma, ám – bárminemű képtelenség jelölésére – megmarad a szó. A mai szótárak meghatározása szerint »téveszme«, »csalóka elképzelés« a Kiméra jelentése.*” Vagyis felvetődik a kérdés, hogy a képzelet légvárainak elillanása után mi marad mindabból, amit Kimméria küldöttjei eddig „összehordtak”. Érdemes visszaemlékezni a Szfinx és a Chiméra párbeszédére (*A chimériák származásáról-fejezet jegyzetéből*): „*A Szfinx: ...Gondolkodom és számolok! A tenger hánykolódik medrében, a búzaföldek hajladoznak a szél alatt, a karavánok továbbhaladnak, a por elszáll, a városok összedőlnek – de az én tekintetem, melyet semmi sem tud félrefordítani, a dolgok felett a megközelíthetetlen láthatárra mered. / A Chiméra: Én könnyű vagyok és vidám! Káprázatos távolokat nyitok meg az emberek előtt, felhők fölötti mennyországokkal és távoli örömmel. Örök bolondériákat bocsátok lelkükre, a boldogság terveit... S ha olyan embert látok, akinek lelke megnyugszik a bölcsességben, rárontok és megfojtom.*” Vajon kinél az igazság? Avagy a szépség nagyobb lenne annál? (Akár még a művészi játék közben elpergő valóságnál is?)

Villányi kimmér költészete végül egyszerre emeli tekintetét bölcsen a dolgok fölé, s nyugszik meg a megközelíthetetlen *Lény* láthatatlanságában. Szeme a tó elsimuló tükrén pihen... „*Közömbösen nézném, ha újra kiemelkedne a vízből. Valamely nőneműnek született ember töredékes szépségét szeretném csodálni. Aki nem retten meg attól, hogy birtoklom a chimérákat.*” Vajon a Cortezár-féle *távoli társ* közelébe érhetünk, ha lemondunk a végtelen szépségű *Lény* nagy látványáról? „*Életünket egyetlen lény kedvéért próbáljuk felépíteni, s amikor végre befogadhatjuk, ez a lény nem jön, számunkra meghal, s akkor aztán fogolyként élünk a csak neki szánt keretekben*” – olvashatjuk egy helyen Pascal sorait, de hogy melyik lényre/Lényre vonatkoznak – a szerző által kölcsönzött – szavai, rejtve marad. Kimméria keretei azonban tovább tágíthatóak, a víz tükrén felrémlő, elmosódó arcképek megpillanthatóak, a nagy látvány pedig talán csukott szemmel is látható. A Tó mélyén alszik, újra meg újra álmódva sosemvolt és eljövendő szerelmeinket.

(Kelet Kiadó, 2014)

Balázs Géza

Elfeledett írónemzedékünk

Szakonyi Károly: Írók lámpafénynél

Igaza volt annak, aki azt mondta: minden napra egy mese. Kell a történet. Főleg, ha nem is mese, hanem a közelmúltunk, szüleink, nagyszüleink világa, Magyarországa. Melyből sok minden itt ragadt, főleg a lelkekben, mélyen. Oda belelátni pedig nem könnyű. Vannak csodálatos elbeszélőink, akik ezt megérták. Segítségükkel mélyebbre láthatunk. De jórészt elfelejtettük őket. A közelmúlt elfeledett magyar irodalma. Persze az élőkre se figyelünk nagyon, temetést még csak tudunk rendezni, de azután rohanvást elindul a felejtés. „*Akarattal csak emlékezni lehet, készakarva felejteni – hiába nem megy*” írja Lengyel József, ám, tegyük hozzá: akarat nélkül felejteni – könnyű, s főleg akkor, ha már alig van mit. A közelmúlt irodalmát ma már a bölcsészhallgatók sem igen ismerik, szakdolgozatok, elemzések nem készülnek róluk. Így múlik el a világ dicsősége..., amennyiben egyáltalán volt dicsőség; mert sokkal inkább nehéz és küzdelmes élet volt, persze tele hétköznapi apró örömmel, bájjal, amiért mai életét aligha cserélné el bárki is. Egy másik nemzedék pedig majd meglátja, hogy a mi életünkért adnának-e egy lyukas garast...

Szakonyi Károly bogarászott a könyvespolcán, leemelt 25 kötetet. És kiválasztott belőlük 25 villanásnyi, egy-egy estére, elalvás előttre való, rövid remekművet. Írók lámpafénynél. És a felszólítás: Olvassuk újra! Ha valaki még nem ismerné egyiket-másikat: akkor olvassa csak el bátran – elsőre! A válogatás készítője az írók többségét személyesen ismerte: presszókból, asztaltársaságokból, szerkesztőségekből, színházból. Elegánsak voltak vagy extravagánsak. Többnyire hányatott és rövid életűek. De hátrahagytak megdöbbenően szép és mély írásokat a 20. század közepi magyar valóságról. Annyiban hasonlítanak egymásra, hogy mindannyian egy-egy sűrített, jellemző, átélhető, elképzelhető történetet tárnak elénk. Ahogy belemérülünk a kötetbe, egyre inkább eluralkodik rajtunk a kérdés és a kétség: hová lett a mai magyar irodalomból a történet? Hol vannak a hétköznapi hősei?

Mindannyian realisták, persze sokféle realisták. Ha Kosztolányitól (a kötetben is szereplő) Gelléri Andor Endre megkapta a „tündéri” jelzőt (tündéri realista, s azóta kötelező jelleggel ezzel határozza meg mindenki), akkor én ezt szívesen megszaporitánám: vannak lírai vagy költői realistáink, vannak azután anekdotikusak, naplószerűek, esszéisztikusak, intellektuálisak, tragikusak, ironikusak; becsúszott egy kicsit a szocialista realista is (de én elhiszem, hogy az ötvenes években nemcsak hinni kellett, de valóban hittek is; bája van már ennek is), és persze vannak realista realisták, és szürrealisták is. Élvezetes játék lehet kinek-kinek besorolnia kedvenc íróját.

A műfaj alapvetően novella, de azért akad esszéisztikus, tárcaszerű írás, elbeszélés, és talán mesének mondható szöveg is.

A válogatás varázsa tehát a történet. A történetek. Ahogy az íróink meséltek. Néha nagyon egyszerű dolgokról. Orvhalászatról, társbérletről, lágerkórházról, temetésről, igazságtétléről, ökölvívó-mérkőzésről, mesebeli világról és valós, de meg nem található utcákról. Ugye némelyikre emlékezünk. Vagy nem? Akkor olvassuk újra! Illetve: mindenképpen olvassuk újra! Az újraelvasó játék a *Lyukasóra* folyóiratban megjelent sorozat darabjait gyűjti össze.

Felrémlik a modern rabszolgatartás. Amikor az ember baklövésék folytán egyre jobban belegabalyodik a törvénybe... „*Hátiszen megegyezhetünk...*” leplezik le az orvhalászt. (Bertha Bulcsu: *Jégnovella*) – Nehéz nem megrendülnünk, ezt nevezik az esztéták katarzissnak: a vadászok által meglőtt pityergő fácánytúk bögyén vérgyöngy fut végig, fácánkakas párja az emberrel szembenézve büszkén és dühösen védelmezi, tollsátra alá fogja... (Szabó István: *Levél*) – Apa és fiú kijátssza és gyötéri egymást: be kellene állni a „csoportba”, hogy legyen pénz, no de a becsület! (Szabó István: *Nehéz, téli nap*) – Mindenki verseng, mindenki győzni akar, pláne az ökölvívásban, de a zuhanyzóban: „*Te meg tudnád tenni, hogy kiverd valakinek a fogát?*” (Gerelyes Endre: *Kilenc perc*) – Az élet nagy fordulata: „*Sohasem felejttem el azt a napot, amely a kutyák pusztulását hozta. Pusztult akkor már minden a ház körül.*” Pusztult a park, pusztultak az emberi viszonyok... S az apa a tolószékből fölkelve, talán utolsó cselekedetként lelövi a vadászkutyákat. (Tatay Sándor: *A nagy park helyén*) – Multikulturális világ: csángó, zsidó, román „vér kavarog” és tájnyelvi és jiddis beszéd. (Cseres Tibor: *A Baragán közepén*) – A Jó Bőr nevű csaj, takarítónő, akit senki se hagy békén. (Császár István: *Rövid történet a szépségről, amelynek egyetlen birtokosa vagyok*) – Fölszökő családi indulatok – kései tükörben: földhözvágott dinnye, kalapáccsal összetört karácsonyi ajándék, persze pusztán nevelési célból: „*Azért volt, hogy ne légy boldogtalanabb a nagy átlagnál. Mert aki minden repülőgéptől elvárja, hogy repüljön, az nagyon meg tud ám boldogtalanodni.*” (Rákosi Gergely: *Mennyből az oroszlán*) – „*Felétetni... másokkal?*” rökönnyödik meg a parasztasszony. Az új nyelvltanban az első személy nem az én, hanem a mi. Az egy kis hazai szétosztása a kollégiumban, az önzés legyőzése; tegyük hozzá: egy időre. (Galgóczy Erzsébet: *Egy kosár hazai*) – A téli hülye és a nyári hülye között van különbség, a nyárin rögtön látszik (Kardos G. György: *Tamo daleko*) – „*Harmadik hónapja éhezünk...*” Nagyapa szétosztja a vacsoráját. „*Gondolod, Ferkó? Gondolom...*” (Sánta Ferenc: *Jótett helyébe*) – ... Móni, aki karácsonyestére mézet szerez az ezrednek, majd szökevényként elkísérik (Tersánszky Józsi Jenő: *A szenteste hőse*) – Harc a farkassal, a félelem, a farkas legyőzése. (Sarkadi Imre: *Farkaskaland*) – Van egy másik világ. Bennünk. A magunkban megalkotott köztársaság: Masoko. (Lázár Ervin: *A Masoko Köztársaság*) – A kutakat nem csak lefelé lehet ásni. (Lázár István: *A bolond kútásó*) – Régvolt világ: patyolat, vasszürke kád a mosoda, „*ragacsos ragály-lepedők, tífusz-lepedők, rabok durva darócpokróca, halottak halott-lepedője...*” (Mándy Iván: *A mosoda*) – Egy budai rejtélyes utca, Hajnalka utca, mely háromszor kezdődik és négyszer fejeződik be. (Galsai Pongrác: *Hol van az a ház?*) – Igazi egyetemeink. Korányi Sándor, a nagy belgyógyász úgy tanítja a medikust, hogy Tolsztoj a legjobb anamnézisben (Illés Endre: *A só íze*) – A sárga pipacsok emlékezni kényszerítenek: „*Akik hozzászoktak a kórházhoz, félnek meggyógyulni.*” (Lengyel József: *Sárga pipacsok*) – Élni kell: és a sanitícnek halottakat számolni, de ha véletlenül rosszszul számol... (Hernádi Gyula: *A gyilkos*) – Egy épületbontó brigád kemény törvényei: „*Azt mondják, nem kaphatsz annyit, mint mi*”. (Simonffy András: *Lázadás reggelig*) – A halottakat el kell temetni... – de a szülőfaluban, de mi van, ha a szabályzat nem ezt mondja. (Gáll István: *Végtisztesség*) – Lujza néni szépen lassan kopasztotta a családot, majd rájöttek. Ekkor Lujza néni visszatámadt: Mindenki lopna, ha szabadon hagynák, a bűnért ketten felelnek. „*A bűn büntetést érdemel – de valamit meg kell hagyni mindenkinek, egyvalamihez joga van mindenkinek.*” (Thurzó Gábor: *Kifosztjuk Lujza nénit*) – Munkásfölvétel nincs! „*Milyen szívesen nyögnék bármilyen nehéz súly alatt, ebben a tétlenségben még megőrülök.*” (Gelléri Andor Endre: *Egy fillér*) – Az elszaladt két évtizedben csak a lakásügyünkre tudok gondolni. „*Huszonöt évig nyomor, összeszorított fog, kínlódás, s mégis, maga volt a boldogság. Aztán jött a kényelem, a tágasság, a bőség, hiszen az utolsó adósságot is kinyögtük – és mostanában én az egyik szobában sírok, Ferkó a másikban csapkod, Mariannék a harmadikban veszekszenek. Ki érti ezt, szívem?*” (Bárány Tamás: *Boldogság*) – „*Megöltek egy legényt / Hatvan forintjáért, / Bévetették a Tiszába / Piros pej lováért.*” A novella újrarahangszereli ezt a népdalt. Bútoráért kiirtanak egy tanyasi családot. Jakab nem érti, és azt terjeszti, úgyis kimossák a gyilkosokat. Az ügyész meghívja a kivégzésre, hogy megbizonyosodjék a törvény igazságáról. De Jakab most sem hiszi el: „*Őt nem végzik ki...*”

Mert olyan nagy gyilkos.” (Galambos Lajos: *Olyan nagy gyilkos*) – Azzal a bizalommal távozunk, hogy majd a feltámadás igazságot szolgáltat, de helyett eljő a „végső igazságtalanság”, s az öreg a fiával visszamegy a temetőbe: „Aztán nekünk többet ne trombitáljanak!” (Tamási Áron: *Rendes feltámadás*).

Az írókról miniportrék készültek. Orosz István grafikái: Cseres Tibor telefonnal, Lengyel József táskákkal, Simonffy András norvégmintás, Kardos G. György magasnyakú pulóverben, Mándy Iván szállal a nyakában egy kettős (MM) villamosmegállóban, Császár István feltartott könyvvel, Tatay Sándor tejeskávé bögrével... és persze Szakonyi Károly szemüvegét tartva. Az ötletadó-válogató Szakonyi Károly kedves, személyes, olykor anekdotikus kis portrékkal vezeti fel a történeteket. A „gyanakvó” író, Bertha Bulcsu a szepezdi tuszkulánmáról csodálja a magyar tengert. Szabó István dunántúli ízei: „*Ha szokás lenne még manapság is értékelni a stílust, Szabó István írásait lehetne felmutatni.*” A hatvanas években, ha megjelent egy jó vers vagy novella, másnap mindenki róla beszélt, a presszókban azt kérdezték: ki ez a tehetséges író? Természetesen: Gerelyes Endre. Szigligeten, az alkotóházban hallgatja Tatay Sándort: „*Szerettem ízes, dunántúli, pontosabban szülőföldjéről, a Bakonyból hozott nyelvét.*” Cseres Tibort „*Visegrád talán a gyergyói szülőföldjére emlékeztette, a fenyők, a kert és a ház mögött emelkedő hegyoldallal. Nyughelye is ott van a visegrádi temetőben.*” Császár István: „*szerepny volt, mintha restellte volna, hogy író*”. Rákosy Gergely – morózus. Galgóczi Erzsébet számára „*a történet erős sodrású előadása volt a legfontosabb, s kevésbé a cizellált stílus...*” Kardos G. Györgynek azonban „*az időkben kellett volna élnie, amikor született, a XX. század első negyedében, redakciók, éjszakai kávéházak és kisvendéglők, mulatók szeparéiban csinos színésznők, bohém kártyások világában.*” Sánta Ferencről: „*A XX. század legégetőbb emberi kérdései ott vannak könyveiben.*” Kakuk Marciként élt Tersánszky Józsi Jenő, előfordult, hogy a vasúti hídnál kéregető koldustól kért némi kölcsönt. Filozófiai vitáival és játékos bolondozásaival mindig a társaság középpontjában állt – utóbbival sodorta halálos veszélybe magát Sarkadi Imre. Lázár Ervin meséi szürreálisba oltott novellák. Mándy Iván „*Budapesten született az első világháború utolsó évében, s kis túlzással azt mondhatjuk, hogy élete során ki sem mozdult ebből a városból.*” Ma már sokan az ő szemével látjuk a villamost, a bérházat, a parkokat... Galsai Pongrác – derűre született tekintettel néz. Illés Endre intelligenciájával, szerencsés természetével meg tudta őrizni függetlenségét. Lengyel József nehéz sorsa ellenére sem volt kiábrándult, „*humanizmus, megszerzett bölcsessége megóvta szellemét*”. Hernádi Gyula „*faarral adta elő könyveiben a legképtelenebb történeteket*” a XX. század megbolydult, feje tetejére állított világából. Simonffy András munkáiban elsősorban „*generációjának gondjai, pesszimizmus, kilátástalansága és »apátlanság«-érzete a legfőbb motívum*”. Gáll István „*az örök aknaszedő*”, süt soraiból a félelem, „*amelyet a háború, az ötvenes évek és a forradalom utáni megtorlások ültettek el a lelkekben*”. Gelléri Andor Endre „*otthonos volt csaknem minden foglalkozásban az iparosoktól a trógeroló szállítókig*”. Bárány Tamás kapcsán: „*Hiszen csak a történetek változnak, a téma végigkíséri az író egész életében.*” Galambos Lajos emberei „*szilaj természetűek, ebben is sok rokonságot mutat Móricz Zsigmonddal*”. És vajon hány íróval vagyunk így? „*Elég egy sort megpillantani egy kinyitott könyvben, máris tudhatjuk, ezek Tamási Áron mondatai, még a varázsos szavú, erdélyi írók közül is kiemelkedően egyedülállóan.*”

És talán a leglíraibb az a portré, amelyben Thurzó Gábor utolsó napjait rajzolja meg: „*Súlyos beteg lett valóban, de türelmesen viselte. Magányosan. Amikor érezte, hogy nemsokára itt a vég, kórházba vonult, mintha kényelmesen, pogyász nélkül valahová a közelbe utazna, csupán kis táskarádióját vitte magával, azt hallgatta addig a néhány napig, ameddig még élt. Az óbudai temetőben nyugszik egyszerű, tömör fakereszt alatt.*” Úgy vélem, hogy ez a búcsú és sors konkrétan vagy átvitt értelemben valamennyi elbeszélőnkre igaz: a közelmúlt egész elfeledett magyar írónemzedékére! Ha ismerni akarjuk a közelmúltat, ha meg akarjuk érteni a mai valóságot, ha tanulni akarunk a múltból, akkor: Olvassuk újra! (*Magyar Írók Egyesülete, Budapest*)

Sájter Laura

Utódaink emberségéért

A 125 éve született Reményik Sándor tiszteletére készült kötetről

Elődei emberségéből – utódaink emberségéért címmel látott napvilágot az a kötet, amely a százhuszonöt éve született Reményik Sándor tiszteletére 2015. május 28-án rendezett miskolci emlékkonferencia előadásait öleli fel. A konferenciára a miskolci Akadémiai Bizottság székházában került sor, fővédnöke Lezsák Sándor volt. A kötetet Kabán Annamária és Mózes Huba szerkesztette, és a miskolci Bíbor Kiadónál látott napvilágot. A kiadványba a szerkesztők azokat a konferencia-előadásokat szerkesztették, amelyeket a szerzők írott formában is elküldtek.

Ha végigolvassuk a kötet tanulmányait, Reményik Sándor alakját látjuk, aki a megváltott történelmi körülmények közötti sorsdilemmák vállalásával, új erdélyi irodalmat teremtő elszántságával, közösségépítő normáinak nemegyszer korszerűtlennek vélt szigorával útmutatóként áll előttünk.

Az *Elődeim emberségéből* és *Az ige* című Reményik-vers tanúságát megidéző, Mózes Huba jegyezte előszót követően a kötetben hét szerző hét tanulmánya sorakozik. A tanulmányok az elődök emberségétől utódaink emberségéért Reményik szellemében ápolják és örökítik tovább a rájuk bízott lángot.

Imre László *A szerepvers és az irodalmi utalásrendszer funkciója Reményik Sándor lírájában* című tanulmánya Reményik szerepverseiben tetten érhető sajátosságra irányítja a figyelmet: a versben megszólaló lírai én közösségi meghatározottságú szerepvállalására. A lírai én történelmi, irodalmi, bibliai alakok nevében tesz hitet „*valamely eszme, politikai gondolat, művészi krédó mellett*”. Az 1918-ban keletkezett *Cassandra*, valamint az 1931-es keltezésű *Bánk bán utolsó monológja* című vers elemzése és szembeállítás meggyőzően bizonyítja azt a poétikai, eszmei, etikai érlelődési folyamatot, amelynek során a költő eljut a pusztulás bizonyosságának víziójától a megbékélés reményéig: „*A szörnyűségesen kilátástalan helyzetben (...) a béke és a megbocsátás jegyében remél megoldást*”.

Kabán Annamária *Önvizsgálat és megújulás* című tanulmánya újabb vonásokkal egészíti ki a Reményik-portrét. Sík Sándort idézve állapítja meg, hogy „*Reményik költészetének legbensőbb, legállandóbb élménye (...) a belső harc, (...) a mindig megújuló, diadalaiban is gyötrelmes, de legsötétebb pillanataiban is a magasba mutató küzdelem*”. Kabán azt a ciklust (*Kelj fel és járj*) választja elemzése tárgyául, amelynek versei a gyötrődés csiholta önmagára találás ritka költői pillanatait örökítik meg, melyek „*az önvizsgálatról, a megújult élet örömeiről, a szeretetről és a visszatért munkakedoról vallanak*”. Az elemzések megerősítik és további árnyalatokkal gazdagítják Sík Sándor megállapítását, amely szerint „*Reményik lírájának a legjellemzőbb formai tulajdonsága (...) két közönségesen egymást kizárni látszó elemnek, a hangulati és gondolati elemnek teljes egysége*”. A Jézus által meggyógyított bénával, a halálból feltámasztott Lázárral, továbbá a napfényre jutó vakonddal azonosuló lírai én önkifejezésének elsődleges eszközei az elemzés szerint nem a képek, hanem a retorikai alakzatok (párhuzam, ellentét, ismétlés, halmozás, fokozás, anafora stb.).

Kántor Lajos *Reményik Sándor – 2015, erdélyi olvasat* című tanulmánya „egy új, valós, a 21. században is érvényes Reményik-kép”-et kíván kialakítani, amellyel „visszahozható a valós irodalmi köztudatba a sokat szenvedett költő”. A kisebbségi sors minden visszasságát megélt Kántor 2015. évi olvasatában a versek sajátos szelekciója az „erdélyi költő” magyarságának meghatározó elemeire mutat rá, ezek: az otthonmaradás mint érték és szépség (*Halotti beszéd a hulló leveleknek*), a származást is felülíró hovatarozás-tudat (*Petrovics ítélet: „A vér: a semmi. A Lélek: a Minden”*), az otthonmaradás kedvéért a hazáról való lemondás, de cserében „új magyar lélekre” találás (*A torz-szülött*), a zászlót nem lengető, halk magyarság (*Korszerűtlen versek: Nagy áron*), a „testvér-színekkel ékesített” egymás mellett élésben mindhiába reménykedés (*Korszerűtlen versek: Egymás mellett soha?*).

Lisztóczy László *A magyar szó katakombákba visszahúzódó apostolai* című, *Reményik Sándor-inspirációk Dsida Jenő költészetében* alcímű tanulmánya Dsida Jenő lírájának Reményik-inspirációit veszi számba. Nyomon követi a két költő kapcsolatának fontos állomásait, s kidomborítja Reményik hozzájárulását Dsida ars poeticájának megszületéséhez. Pályájának kezdetén Dsida verseiben felbukkan a transzszilván líra minden jellemzője. 1928-ban megjelent *Leselkedő magány* című kötetében „szakít a kisebbségi sorsvállalás témakörével, s az általános emberlét eredendő titkait kutatja”. Reményik hatására viszont e kötet megjelenése után az erdélyi kisebbségi sors és a transzszilván eszmeiség tárgyköre visszanyeri lírájában régi rangját. Az 1933-ban megjelent *Nagycsütörtök* című kötet címadó versében megalkotja az erdélyi magyarság számkivetettségének, magárahagyottságának, üldözöttségének felejthetetlen képét, amit 1936-ban a *Psalmus Hungaricus* követ, amely „a leglepleztelemből, a legszenvedélyesebben fejezi ki hazája és szülőföldje iránt érzett szeretetét és hűségét”. Lisztóczy szerint a mester Reményik boldogan ismeri fel tanítványában saját törekvéseinek folytatóját, kiteljesítőjét.

Márkus Béla *Kiválasztás, értékelés, ítélet* című tanulmánya a 2007-ben napvilágot látott *Kézszerítés* című Reményik-kötet második ciklusába rendezett írások, vitacikkek, esszék, bírálatok, a két világháború közötti erdélyi irodalmi problémafelvetések, eszmeifuttatások Reményik szemszögéből való körüljárása. A „körüljárás” már-már szétfeszíti a tanulmány kereteit, ugyanis a szerző a Reményik-látószöveget konfrontálja a vele szemben megfogalmazott álláspontokkal. A tanulmány részletesen kitér Makkai Sándor Ady-könyve, a *Magyar fa sorsa* körüli vitára. Részletezi Reményik szerepvállalását a „schisma-pörben”, melynek tanulsága, hogy a kisebbségi írókban „a közösség s az érte való irodalom tudata és akarása (...) lobogóbb lánggal ég, mint Magyarországon”, ugyanis a kisebbségben „a probléma magja a magyarság megtartása az irodalom által”. Reményik a kisebbségi sors vitájából is kiveszi a részét, amit „az erdélyi magyar sors egyik leghűbb vállalójának” tekintett Makkai Sándor repatriálása robbantott ki. Makkai Sándor Nem lehet! tételével (ti. kisebbségi sorsban „nem lehet fejlődésképes nemzeti életet élni, ez pedig az új Európában annyit jelent, hogy nem lehet embernek lenni”) szemben Reményik a Lehet, mert kell! axiómává vált álláspontját képviseli.

Mózes Huba *Aranymetszés, ismétlés és szövegköziség költőtársakat idéző Reményik Sándor-versekben* című tanulmánya Reményik három alkotását helyezi görcső alá. Elemzésében a versek szövegköziségének gazdagságából, az ismétlések hálójából, a bibliai ihlettségű parafrázisokból és az aranymetszés különböző szintjein elhelyezkedő utalásokból fejt meg a versvilág üzenetét. Az *Elhullt kék szírom* című költemény az első világháború után keletkező erdélyi magyar irodalmat és a bölcsőjét körülálló nagy elődöket, az „És elvérezni egy fonák igén” című vers a költőtárs Juhász Gyulát idézi. A Dsida Jenő halála után keletkezett és kéziratban Dsida özvegyének ajánlott *Circumdedertunt...* című vers sorainak széleskörű utalásrendszere valójában a lírai én válságos lelkiállapotát érzékel-tető vallomás.

Pomogáts Béla *Reményik Sándor költői búcsúja* című tanulmánya az 1942-ben napvilágot látott, Reményik hátrahagyott verseit tartalmazó *Egészen* című kötet vizsgálatára vállalkozik. A tanulmány a Trianon utáni történelmi jóvátételt követő, 1938 és 1941 között keletkezett verseket veszi számba. Bepillantást nyerhetünk a területi revízió lehetőségében reménykedő, a „lakosságcsere” ellen tiltakozó, a felkorbácsolt nacionalista indulatok veszedelmes voltára figyelmeztető, a késlekedő igazságtétel miatti szorongását megfogalmazó, a részleges történelmi jóvátétel miatti fájdalomnak hangot adó, a magyar és magyar közötti idegenség miatti aggodalmát megszólaltató költő lelkivilágába. Reményik utolsó nagy költeménye, a tíz részből álló *Korszerűtlen versek* című ciklus – állítja Pomogáts – méltóképpen illeszkedik a neves magyar költők „utolsó verseinek” nemcsak költői életművet lezáró, hanem egy-egy történelmi korszak summázatát is nyújtó sorába.

A konferenciakötet tanulmányai nemcsak a Reményik-életmű fehér foltjainak a megszüntetéséhez járulnak hozzá, nemcsak az *Eredj, ha tudsz!* költőjének portréját árnyalják sokoldalúan, hanem érzékeltetni tudják az erdélyi magyarság életszemléletét, létfelfogását, azt a sajátosan erkölcsi fűtöttségű történelmi-társadalmi léggört is, amelyben az erdélyi irodalom megszületett, majd a kisebbségi létben megedződött és erkölcsileg megerősödött erdélyi magyar közösség törekvéseinek szószólójává vált. Érzékeltetni tudják azt, amit Tamási Áron Reményik jelenlétében érzett (és amit mi, 21. századi magyarok, száz évvel ezelőtt élő elődeink emberségére tekintve érzünk): „A sors valóságos jelenlétét, nyugtalanító vagy felemelő módon, de mindig ingatagság nélkül, szigorúan. Vagy az ő szelleméhez méltóbb szavakkal: az Isten kezének rendezését, szinte látható módon.”

(Elődei emberségéből – utódaink emberségéért. A százhuszonöt éve született Reményik Sándor emlékére 2015. május 28-án rendezett miskolci tudományos konferencia előadásai. Szerkesztette: Kabán Annamária, Mózes Huba. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2015)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.